

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

ТЕТЯНА БЕВЗ

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА
СУМЩИНИ: ЦІННОСТІ, ІДЕНТИЧНОСТІ,
ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА

Монографія

Київ
2022

УДК 323.39:316.62 (477.52)

Б 36

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол № від 10 червня 2021 р.)

Рецензенти:

Майборода О. М., доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Корнієвський О. А., доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

Ротар Н. Ю., доктор політичних наук, професор, професор кафедри Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Бевз Т.

Б 36 Регіональна політична еліта Сумщини: цінності, ідентичності, політична поведінка : монографія. Київ : Інститут політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 224 с. **ISBN 978-966-02-9911-5**

У монографії аналізуються джерельна та історіографічна база дослідження. На тлі аналізу загальноукраїнських процесів еліти досліджено становлення та розвиток регіональних еліт Сумщини у період з кінця 1991 до 2021 рр. Розкрито трансформацію ідентичностей регіональної політичної еліти та її політичних цінностей. Політика регіональної ідентичності обумовлена культурою регіональних еліт, їхніми уявленнями про минуле і майбутнє регіону, країни. Регіональні політичні еліти часто сприяють зростанню полярних і конфліктних ідентичностей. У процесі дослідження політичної поведінки доведено, що обрана лінія поведінки регіональної політичної еліти Сумщини не завжди була послідовною, оскільки підлягала впливу багатьох факторів зовнішнього середовища і індивідуальних властивостей еліти.

УДК 323.39:316.62 (477.52)

ISBN 978-966-02-9911-5

DOI: 10.53317/978-966-02-9911-5

© Бевз Т. А., 2022

© Інститут політичних

і етнопонаціональних досліджень

ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies

TETYANA BEVZ

**REGIONAL POLITICAL ELITE OF SUMCHINA:
VALUES, IDENTITY, POLITICAL BEHAVIOR**

Monograph

Kyiv
2022

UDC 323.39:316.62 (477.52)

B 36

Recommended for publication by the Academic Council of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Report № 4 from June 10, 2021)

Reviewers:

Oleksandr Mayboroda, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Deputy Director of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

Oleksandr Kornievsky, Doctor of Political Sciences, Professor, Chief Research Scientist of the National Institute for Strategic Studies

Natalia Rotar, Doctor of Political Sciences, Professor Professor of the Department of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Bevz T.

B 36 Regional political elite of Sumy region: values, identities, political behavior : monograph. Kyiv : Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022. 224 p.
ISBN 978-966-02-9911-5

The monograph analyzes the source and historiographical base of the research. Against the background of the analysis of all-Ukrainian elite processes, the formation and development of regional elites of Sumy region in the period from the end of 1991 to 2021 were studied. The transformation of regional political elite identities and its political values was revealed. The policy of regional identity is conditioned by the culture of regional elites, their ideas about the past and future of the region, the country. Regional political elites often contribute to the growth of polar and conflicting identities. In the process of studying political behavior, it was proved that the chosen line of behavior of the regional political elite of Sumy region was not always consistent, as it was subject to the influence of many environmental factors and individual characteristics of the elite.

UDC 323.39:316.62 (477.52)

ISBN 978-966-02-9911-5

DOI: 10.53317/978-966-02-9911-5

© Bevz T. A., 2022

© Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022

ЗМІСТ

Вступ	8
Розділ 1. Характеристика наукових досліджень щодо функціонування регіональних політичних еліт Сумщини	11
Розділ 2. Аналіз емпіричної бази дослідження регіональних політичних еліт Сумщини	44
Розділ 3. Ключові актори та специфіка їх формування	72
Розділ 4. Цінності та ідентичності регіональної еліти Сумщини	102
Розділ 5. Політична поведінка регіональної політичної еліти Сумщини	152

CONTENT

Preface	8
Chapter 1. Characteristics of scientific research on the functioning of regional political elites of Sumy region	11
Chapter 2. Analysis of the empirical base of research of regional political elites of Sumy region	44
Chapter 3. Key actors and the specifics of their formation	72
Chapter 4. Values and identities of the regional elite of Sumy region	102
Chapter 5. Political behavior of the regional political elite of Sumy region	152

.... нова Україна схибила,
присвоївши еліту попереднього радянського часу,
яка панує через комсомольців до сьогодні.

Ф. Сисин

Міняються покоління управлінців,
а в політичному житті країни
незмінно панує дух безвідповідальності й
непрофесіоналізму, корупції й кумівства,
взаємного ворогування та мстивості,
короткозорості й хуторянства,
дарма що зодягнутого в костюм від Версаче.

Ініціативна група «Першого грудня»

Еліти в Україні відсутні тому, що ми
не обираємо лідерів – нам їх підсовують.

Віктор Бобиренко

Українські еліти виявились
неефективними у реформуванні суспільства.

Ю. Мацієвський

Майдан/Революція був підґрунтям,
а не шляхом до формування нової політичної еліти,
котра й має виконувати функцію розбудови
постреволюційної держави, суспільства.

Т. Букрєєв

ВСТУП

Сучасне суспільство – це суспільство глобальних викликів і ризиків. Глобалізація сприяє зменшенню здатності еліт впливати чи контролювати економіку, екологію, біологічну зброю, поширення хвороб унаслідок глобалізації, ядерне та хімічне забруднення, епідемії, наймасштабнішу пандемію COVID–19. Світові інтегративні процеси, інформаційний простір та глобальна нестабільність покладають більшу відповідальність на еліту, підвищуючи вимоги до їхньої компетентності й готовності до змін. Елітарність – умова ефективного функціонування будь-якого суспільства, а еліти виступають важливим координаційним потенціалом, без якого не може обійтися жодне суспільство. Водночас, у сучасних суспільствах «зростає кількість влади, потенціал її інструментів, контрольованих елітою».

Творення та функціонування держави завжди було пов'язано з аристократією, кращими, обраними, провідною верствою, елітою, політичним класом, управліннями. В останні десятиліття усе більше звучить негативних позицій щодо якості і професійності еліти. Звернімося до найбільш знакових міркувань: «політична еліта не виникає і не існує сама собою. Її існування є логічним завершенням становлення політичної нації з відповідними державницькими амбіціями, які сконцентровані в національній ідеї»¹; «відсутність системної державної стратегії могла б компенсуватися наявністю державницької політичної еліти. У реальності немає ані одного, ані другого»², а також до оцінок діяльності національної та регіональної еліти в умовах української незалежності: «питання формування еліти гостро стоїть для України»³; «система негативного відбору політичної еліти працює в Україні давно і з кожною

¹ Гарбар Р. Еліта чи контроліта? 15.07.2019. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/elita-chy-kontrelita>

² Гарбар Р. Еліта чи контроліта? 15.07.2019. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/elita-chy-kontrelita>

³ Блащук Ю. Україна еліт. 02.08.2017. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/08/2/627648/>

зміною влади лише вдосконалює свої механізми»⁴; «за 30 років незалежності українська нація так і не сформувала національну еліту в її кращому розумінні»⁵.

Тема політичних еліт упродовж останніх десятиліть є однією з ключових для публічного дискурсу, та значно менше уваги їй приділяється у академічному вітчизняному вивченні. Упродовж останніх десятиліть ключовим меседжем було те, що «ахіллесовою п'ятою України була і є її політична еліта», «нова еліта так і не з'явилася». Понад те, з одного боку, «еліта має одну мету – дорватися до влади і правити з вигодою для себе», а з іншого – «сучасна еліта є загрозою та викликом для суспільства». Йшлося й про відсутність еліти, її низьку якість. Неодноразово наголошувалося й на тому, що «для якісної зміни політичних еліт потрібна зміна їхньої ціннісної платформи».

Проблема якості, професіоналізму та компетентності політичної еліти надзвичайно актуальна для сучасного українського суспільства як «суспільства ризику». Україні доводиться протидіяти багатьом викликам, до яких вона здебільшого виявилася неготовою. І одним із таких викликів була якість політичної еліти. Ініціативна група «Першого грудня» звернулася до політичних еліт із занепокоєнням щодо того, що змінюються покоління управлінців, а в «політичному житті країни незмінно панує дух безвідповідальності й непрофесіоналізму, корупції й кумівства, взаємного ворогування та мстивості, короткозорості й хуторянства»⁶.

Дискусії щодо наявності чи відсутності у суспільстві еліти точаться упродовж останніх десятиліть. Частина вітчизняних дослідників навіть пропонує відмовитися від категорії «еліта» і користуватися більш спрощеними термінами, такими як «політич-

⁴ Розумний М. Українська еліта: негативний відбір у дії. URL: 11.03.2020. https://espreso.tv/article/2020/03/11/ukrayinska_elita_negativnyy_vidbir_u_diyi

⁵ Кривцун А. Компас нації: чи є в Україні еліта і що з нею не так. URL: 22.08.2020. <https://society.comments.ua/ua/article/developments/kompas-nacii-chi-e-v-ukraini-elita-i-scho-z-neyu-ne-tak-658517.html>

⁶ До політичних еліт України. Звернення Ініціативної групи «Першого грудня». 05.02.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2869815-do-politichnih-elit-ukraini.html>

ний клас», «керівництво», «чиновники». Водночас зарубіжні дослідники послуговуються категорією «еліта». Коли йдеться про еліти місцевого рівня, використовують терміни «регіональна еліта». Для дослідження регіональних еліт важливим є використання емпіричних даних.

Упродовж останніх років почали з'являтися публікації, присвячені елітам конкретних регіонів. Якщо раніше у фокусі наукових інтересів дослідників перебувала дніпропетровська, київська, харківська чи львівська еліта, то в останні роки предметом досліджень стають регіони, які раніше навіть не розглядалися. Одним з таких регіонів є Сумщина. Ми спробуємо проаналізувати визначення категорії «еліта», її наявності чи відсутності в регіоні, мотиваційні та ціннісні відмінності у поколіннях регіональної еліти в інтерпретації сумських дослідників. За критерії визначення регіональної політичної еліти візьмемо такі: група осіб, що здійснює безпосередній або опосередкований вплив на процес прийняття політичних рішень, володіє необхідними ресурсами, має усвідомлені стратегічні інтереси і високу ступінь політичної активності.

РОЗДІЛ 1

ХАРАКТЕРИСТИКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ СУМЩИНИ

*Нинішня влада – це ніяка не нова політична еліта,
а спадкоємниця минулої,
практично з тими ж самими вадами і традиціями,
з тим же світосприйняттям і оточенням.*

Кривошеї Н.

Пристаючи до аналізу історіографії проблеми «Регіональна політична еліта Сумщини», варто наголосити, що у дослідженнях щодо політичних еліт мало місця приділено сумській регіональній політичній еліті. З одного боку, тому, що «сучасний предмет завжди більш складний, ніж класичний», а з іншого, ймовірно тому, що представництво сумчан у центральних органах влади лише – 0,6%¹. Хоча Сумська область є батьківщиною Президента України (2005–2010), Прем'єр-міністра України (1999–2001); голови Національного банку України (1993–2000) – В. Ющенко та голови Національного банку України В. Стельмаха (грудень 1999 – січень 2003; грудень 2004 – грудень 2010), багаторічного міністра освіти і науки України (в урядах В. Ющенко, А. Кінаха, В. Януковича) – В. Кременя (1999–2005). Тим не менше риторичним упродовж усього періоду незалежності залишається питання наявності чи відсутності у Сумській області регіональної політичної еліти. Зокрема, у рік п'ятнадцятиріччя незалежності зазначалося, що «політичної еліти як такої на Сумщині ще не сформовано. Ті люди, які зараз перебувають при владі, виходячи з розуміння «еліти», поки що такою не стали. Немає у них ані досвіду, ані конкретних результатів роботи, аби їх можна було назвати «елітою». Критеріями повинні бути професіоналізм,

¹ Андрусів В. Українська еліта: звідки ноги ростуть. 11.11.2009. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/11/11/4307154/>

повага територіальної громади та її підтримка»². Підтвердження думки про несформованість регіональної політичної еліти знаходимо і у статтях 2008 р.: «у Сумах як такої в останні роки еліти взагалі не було»³. Категоричність такої характеристики мотивувалася, насамперед, якістю еліти. При цьому стверджувалося, що «політика – це особливий тип взаємодії особливих білкових тілець. Особливість білкових тілець наших політиків в тому, що на 90% вони складаються із таких не зовсім позитивних характеристик, як холоуйство, рабство, холопство, страх і так далі, і ці якості треба із себе видавлювати»⁴. Однак автор статті у висновках зазначав, що «критика якості сумської еліти не є її зневагою. Більше того, люди, які відносять себе до еліти, мають самі себе бичувати, аби стати сильнішими думкою про перспективи цієї території»⁵.

Говорячи про політичну еліту майже через десятиліття, у 2017 р., А. Валевська категорично стверджувала, що «її просто немає». Характеризуючи владу на Сумщині, А. Валевська зазначала, що вона: далека від людей (відокремлена надуманою «елітністю»); демонструє відстороненість, байдужість, агресивну конкуренцію, показову роботу; не пропагує єдність, не користується довірою серед людей через відверті кумівські чи договірні призначення та кулуарні рішення; до вирішення загальних питань не залучає лідерів думок та громадських стейкхолдерів, влада здійснюється кулуарно, непрозоро (люди нічого не знають, бо запрошуються тільки куплені ЗМІ, які не висвітлюють ситуацію об'єктивно)⁶.

² Хоруженко О., Тарнауцький А. Сумська область. URL: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

³ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

⁴ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

⁵ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

⁶ Валевська А. Понтувати і плювати. Особливості сумської еліти. 15.09.2017. URL: <http://spec-kor.com.ua/blogs/207-pontuvaty-i-pliuvaty-osoblyvosti-sumskoi-elity.html>

Дотичним до нашої проблематики може бути монографічне дослідження «Еліта: витоки, сутність, перспектива»⁷, одним із авторів і редактором якого є вихідець зі Сумщини В. Кремень. На його думку, поняття «еліта» до останнього часу функціонувало у світоглядно обмеженому вигляді. Понад те, такі аспекти концепції еліти, як проблеми її взаємовідносин зі суспільством у цілому, відносини між елітами і всередині них, формування нової еліти, процес входження в еліту тощо, набувають сьогодні особливої значущості⁸. Йдеться насамперед про роль політичної еліти у державотворчих процесах сучасного українського суспільства.

Вихідець зі Сумщини – О. Хоруженко визначив еліту як частину суспільства, яка готова взяти на себе історичну відповідальність за цю (йдеться про регіон, область – Т. Б.) територію⁹. Він запропонував розглядати еліту і елітарність на основі базового критерію – здатності розуміти і реалізовувати суспільно значимі цілі (навіть якщо за кожною їх дією стоїть власний інтерес)¹⁰. Разом з тим, дещо по-іншому визначають регіональну еліту Ю. Бурімейко й А. Рибак, вважаючи її такою соціальною групою, «яка представляє як адміністративно-управлінські органи регіону, так і політичні, суспільні й громадські організації, діяльність яких суттєво впливає на соціально-економічний та науково-технічний розвиток регіону»¹¹. На думку О. Токовенка і О. Пащенко, регіональні еліти поки не володіють необхідною для домінуючих груп можливістю створювати

⁷ Еліта: витоки, сутність, перспектива / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролєєв та ін.; за ред. В. Г. Кременя. Київ: Т-во «Знання» України, 2011. 527 с.

⁸ Кремень В. Г. Інтелектуальна еліта в контексті людиноцентризму. URL: <http://znannya.org.ua/index.php/arkhiv/62-suspilstvo-arkhiv/309-intelektualna-elita-v-konteksti-lyudinotsentrizmu>

⁹ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

¹⁰ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

¹¹ Бурімейко Ю., Рибак А. Актуальні аспекти формування регіональної політичної еліти. Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Укр. академії державного управління при Президентові України. Одеський філіал. Випуск II. Одеса: Аспроринт, 1999. С. 50.

інституційні рамки, певні оптимальні для себе правила поведінки соціальних агентів¹².

Даючи визначення еліти, С. Глівенко наголошував, що «еліта – то найспритніші у всіх сенсах цього слова люди, які завдяки активності мають владу, статки чи статус та здібності, що дозволяє їм впливати на наше з вами життя. Вони не те що не ідеальні, не ті, на кого ми сподівались, а іноді навіть загрозу становлять»¹³. Поділяємо міркування й щодо того, щоб «сприймати зміну цінностей та пріоритетів поколінь не як помилку та образу, а як майбутнє»¹⁴.

Предметом дослідження ціннісних орієнтирів представників різних поколінь еліти Сумщини стала стаття «Результати дослідження мотиваційних та ціннісних відмінностей в поколіннях регіональної еліти», в якій С. Глівенко представив результати пілотного дослідження щодо вивчення мотиваційних та ціннісних відмінностей між поколіннями регіональної еліти на основі анкетування респондентів, представників еліт Сумської області упродовж 2013–2015 рр. Мотивацію вибору регіону для аналізу автор пояснював тим, що Сумська область вибрана з урахуванням того, що за промисловим, аграрним, транспортним, інвестиційним, трудовим, ресурсним, освітнім та іншими рівнями – територія області є близька до середньостатистичних загальноукраїнських показників, що дозволяє робити узагальнені висновки на рівні країни без урахування специфічних особливостей та дисбалансів певних регіонів¹⁵. С. Глівенко здійснив аналіз впливу та ролі представників української бізнес-еліти на події 2013–2014 рр. та

¹² Токовенко О. Пашенко В. Дослідження регіональних політичних еліт: у пошуках теоретичного обґрунтування. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2009. Випуск 44. С.108–116.

¹³ Глівенко С. Еліта чи не еліта? Ось в чому питання. 05.10.2017. URL: <http://spec-kor.com.ua/blogs/337-elita-chy-ne-elita-os-v-chomu-pytannia.html>

¹⁴ Глівенко С. Еліта чи не еліта? Ось в чому питання. 05.10.2017. URL: <http://spec-kor.com.ua/blogs/337-elita-chy-ne-elita-os-v-chomu-pytannia.html>

¹⁵ Глівенко С. Результати дослідження мотиваційних та ціннісних відмінностей в поколіннях регіональної еліти. Сумський державний університет. Архів конференції «Сучасний менеджмент і економічний розвиток» (01.09.2016–31.08.2017 рр.). URL: http://me.fem.sumdu.edu.ua/conf_arh_012.html

дослідив мотиваційний фактор у їхній поведінці в умовах соціально-політичних трансформацій суспільства¹⁶. Науковець дійшов висновку, що «нова українська еліта ще формується», а у своїх рішеннях ґрунтується «на інших мотиваціях та цінностях, відмінних від тих, що мали представники попереднього покоління». Наголошувалося на тому, що «визначення цих відмінностей та їх аналіз дає можливість прогнозування темпів та якості суспільно-економічних перетворень в Україні»¹⁷.

Не менш вагомі міркування висловлені С. Глівенком у статті «Мотиваційні особливості представників бізнес-еліти в контексті вивчення теорії поколінь», в якій автор розглянув можливість застосування «теорії поколінь» для вивчення особливостей поведінки представників української бізнес-еліти на основі врахування системи цінностей, притаманних певному поколінню. Автор доводить, що незбіг ціннісних орієнтирів представників різних поколінь є підґрунтям для конфліктів та неефективної взаємодії бізнес-еліт в політико-економічному житті України у теперішній час¹⁸. Значний інтерес у цій статті для нас становить таблиця «Зв'язок ціннісних установок представників бізнес-еліти з урахуванням класифікації «теорії поколінь»», у якій дослідник дав умовне найменування поколінь; події, що вплинули на формування цінностей еліт; базові цінності покоління; ціннісні установки бізнес-еліти під час прийняття рішень¹⁹.

¹⁶ Глівенко С. В. Мотиваційні особливості поведінки української бізнес-еліти в період соціально-політичних трансформацій суспільства. Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка. 2014. №4. С.50–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2014_4_8

¹⁷ Глівенко С. Результати дослідження мотиваційних та ціннісних відмінностей в поколіннях регіональної еліти. Сумський державний університет. Архів конференції «Сучасний менеджмент і економічний розвиток» (01.09.2016–31.08.2017 pp.). URL: http://me.fem.sumdu.edu.ua/conf_arh_012.html

¹⁸ Глівенко С. Мотиваційні особливості представників бізнес-еліти в контексті вивчення теорії поколінь. Вісник СумДУ. Серія «Економіка». 2013. № 4. С.140.

¹⁹ Глівенко С. Мотиваційні особливості представників бізнес-еліти в контексті вивчення теорії поколінь. Вісник СумДУ. Серія «Економіка». 2013. № 4. С.142–143.

Загалом усю літературу, присвячену регіональним політичним елітам Сумщини, можна поділити на три групи: 1) наукові праці, у яких ідеться про економічні, політичні, культурні та інформаційні ресурси еліти, її селекцію та рекрутування; 2) науково-популярні праці, які розкривають політичні біографії та характеристики еліт, їх склад, ротацію та взаємодію; 3) журналістські статті та розслідування, які представляють політичні портрети представників еліти, їхні статки, розкривають корупційні схеми.

Першу групу становлять наукові праці: монографії, статті, дисертації. Найбільше праць присвячено економічним ресурсам області. Про механізми стабілізації економіки регіону в умовах регіоналізації управління і посилення господарської самостійності (на прикладі Сумської області України) йшлося у докторській дисертації (1994) тодішнього Представника Президента, а згодом очільника області А. Єпіфанова²⁰, де підтверджувалося, що специфіка формування і функціонування регіональних політичних еліт значною мірою залежить від специфіки регіону. Відтворення мозаїки політичного, економічного та соціального життя Сумщини дасть змогу зрозуміти особливості, тенденції та специфіку формування та оновлення регіональної еліти, виділити етапи її становлення.

Про механізми прийняття управлінських рішень регіональною політичною елітою щодо соціально-економічного розвитку регіонів йшлося у ґрунтовній колективній монографії²¹. Організаційно-інноваційний аспект модернізації публічної влади (на прикладі Сумської області) розкрито у статті О. Демченко та І. Медведєва²².

²⁰ Епифанов Анатолий Александрович. Механизм стабилизации экономики региона в условиях регионализации управления и усиления хозяйственной самостоятельности (на примере Сумской области Украины): дис... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Центр социально-экономических исследований и информации при Департаменте перспективного развития г. Москвы. Москва, 1994. 384 с.

²¹ Механізми прийняття управлінських рішень органами державної влади щодо соціально-економічного розвитку регіонів / А. О. Дегтяр, О. Ю. Амосов, І. А. Медведєв та інш.; за заг. ред. А. О. Дегтяря. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. 300 с.

²² Демченко О., Медведєв І. Модернізація публічної влади: організаційно-інноваційний аспект (на прикладі Сумської області). Вісник державної служби України: інформаційно-аналітичний журнал. 2011. № 3. С. 58–65.

Йдеться про запровадження інновацій в органах державної влади і місцевого самоврядування.

На підставі порівняльного аналізу соціальної активності (на прикладі підприємств машинобудівної та хімічної галузі Сумської області) у дисертації О. Степанової стверджувалося, що фактичні напрями соціальної активності підприємств значно відрізняються від наявних соціальних потреб персоналу, оскільки існувала суттєва галузева та регіональна диференціація їх соціальної активності. Рівень загального якісного індексу соціальної активності для підприємств машинобудівної галузі становив 45,5%, для підприємств хімічної галузі – 33,4%²³. Авторка доводить, що нестабільність соціально-економічної ситуації в Україні потребує впровадження на підприємствах соціально-економічних технологій адаптації персоналу в умовах інституційних реформ.

Публікація В. Івченка «Сумщина: Захід і Схід одночасно» присвячена характеристиці економічних ресурсів області. У ній ідеться про масштабний переділ власності в регіоні у період керівництва областю В. Щербанем. За кілька років його управління значна частина середнього бізнесу Сумщини змінювала своїх власників, потрапляла під контроль структур, близьких до керівників адміністрації. Лише в окремих випадках бізнесменам удавалося встояти і зберегти свої активи. При цьому, новий голова області не чіпав великого бізнесу. Найбільше підприємство Сум – Публічне акціонерне товариство «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання» ім. Фрунзе – належало російському олігарху К. Григоришину. Державою в державі була і Укрнафта, яка добувала на півдні Сумщини більше половини нафти в Україні і велику частину газу. Її контролював І. Коломойський²⁴. Понад те, область асоціюють з кланово-корпоративним розподілом влади, який досить успішно, як стверджував у статті «Новий сумський міський голова: вибори без вибору» О. Хоруженко, функціонував

²³ Степанова О. В. Організаційно-економічні основи соціально відповідального управління промисловими підприємствами. Автореф. дис. ... канд. екон. наук. Суми, 2008. 16 с.

²⁴ Івченко В. Сумщина: Запад и Восток одновременно. 09.11.2015. URL: <http://argumentua.com/stati/sumshchina-zapad-i-vostok-odnovremnenno>

у Сумській області з кінця 1990 рр.²⁵. У статті наголошувалося й на тому, що містоутворюючі підприємства і бізнесмени/олігархи відігравали значну роль у регіональній політиці.

Визначаючи ступінь олігархічного впливу на Сумщину, Р. Малко зазначав: «Область олігархічні клани контролювали завжди глобально. З одного боку, група колишнього губернатора Чмиря з партнерами-регіоналами, з другого – Деркач із Григорішиним, ще шматок у Коломойського»²⁶. Найбільш важливі ресурси закріплювалися за впливовими суб'єктами політичного процесу, зокрема, конкретними представниками влади.

Про наявність фінансово-промислових груп на ринку електроенергії, про пряму залежність монополізації електроринку з його криміналізацією йшлося у статті Г. Дарнопих «Корпоративні інтереси фінансово-промислових груп та корупційні чинники продуктування злочинності у сфері паливно-енергетичного комплексу». Згідно з даними перевірки податківців Сумської області на початку 2010 р. підприємств-монополістів виявлено схеми ухилення від сплати податків, нецільове використання коштів, факти взаємовідносин енергетичних компаній з фіктивними фірмами, рахунки яких використовувалися для перекачування у тінь десятків мільйонів гривень²⁷. За результатом перевірок було порушено дві кримінальні справи, за якими загальна сума збитків становила близько 6 млн грн. Це не поодинокі приклади. Дедалі частіше увага акцентувалася на тому, що «олігархоміка» через корупцію фактично відключила імунну систему держави²⁸.

Певною мірою продовженням дослідження економічного потенціалу регіону стала книга «Сумщина. Економіка і суспільство»,

²⁵ Хоруженко О. Новий сумський міський голова: вибори без вибору. URL: <https://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc03-2003-05>

²⁶ Малко Р. Небезпечні стереотипи. 05.11.2015. URL: <https://m.tyzhden.ua/Society/150626>

²⁷ Дарнопих Г. Корпоративні інтереси фінансово-промислових груп та корупційні чинники продуктування злочинності у сфері паливно-енергетичного комплексу. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2010. № 3. С.99–100.

²⁸ Гончар М. Олігархоміка України. Російська газова подушка. 14.05.2010. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/oligarhonomika_ukrayini_rosiyska_gazova_podushka.html

написана у 2015 р. до 75-річчя утворення Сумської області А. Єпіфановим та колишнім керівником Недригайлівського району М. Макаренком, в якій відтворена динаміка досягнень і змін у промисловості та сільському господарстві регіону в цілому і в окремих її галузях, а також у торгівлі та соціальній сфері – освіті, культурі, охороні здоров'я, демографії. У книзі проаналізовано шлях, пройдений адміністративно-територіальною одиницею за 80-річний період – від часу створення до наших днів. Метою дослідження було зробити системний економічний аналіз і показати, що й тепер Сумщина мала реальні можливості, щоб збільшити промислове виробництво та знову стати не сільсько-господарською, а індустріально-аграрною областю. У виданні подано сотні економічних показників, діаграм та графіків, з яких читач «має зробити висновок про те, як добре керували попередники та як багато з їхнього надбання втратили наступники»²⁹.

У публікації О. Крамара «Вирватися з ведмежого кута» йдеться про переорієнтацію економіки й торгівлі в умовах російсько-української війни, останні тенденції в економіці та умови для розвитку³⁰.

Вагомим аспектом дослідження був аналіз політичних ресурсів впливу регіональної політичної еліти. В. Івченко доводить, що поживавлення політичного життя спостерігалось лише в другій половині 1990 р., коли Сумщина була зразковим регіоном так званого «червоного поясу», а наприкінці 1990 р. регіон за своїми політичними уподобаннями був типовим східним регіоном України, навіть більш «червоним», ніж сусідня Харківщина³¹. У статті «Вибори на Сумщині: Україна в мініатюрі», написаній напередодні парламентських виборів 2012 р., С. Павлов звернув увагу, що «більш різнобарвної за політичними уподобаннями області,

²⁹ Чернов В. Колишніх керівників не буває. 29.01.2020. URL: <http://www.golos.com.ua/article/326874>

³⁰ Крамар О. Вирватися з ведмежого кута. 13.11.2015. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/150650>

³¹ Івченко В. Сумщина: Запад и Восток одновременно. 09.11.2015. URL: <http://argumentua.com/stati/sumshchina-zapad-i-vostok-odnovremnenno>

ніж Сумська, в Україні важко знайти»³². Політичні уподобання в Сумській області мають регіональні відмінності. Там є свій умовний Донбас: проросійські регіони на півночі області, частково населені етнічними росіянами, де традиційно голосували за ПОЛІТИЧНУ ПАРТІЮ «ПАРТІЯ РЕГІОНІВ». До того ж північ Сумщини був під багаторічним впливом народного депутата України А. Деркача, «який цілком може зійти за місцевого Ахметова»³³. Промислові центри Конотоп та Шостка схожі на Дніпропетровськ і Одесу. З одного боку, позиції ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ПАРТІЯ РЕГІОНІВ» тут були потужними, з іншого – мали вплив і патріотичні сили. Суми в області відігравали таку саму роль, що й Київ в Україні, тобто російськомовний центр, який завжди був в опозиції до ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ПАРТІЯ РЕГІОНІВ». «Галичиною Сумщини були Ромни», де завжди перемогали проукраїнські сили з рекордними результатами. Південні райони зі столицею в Охтирці можна порівняти з Миколаївською та Херсонською областями³⁴. Привертає увагу і оцінка партійного впливу в регіоні: «Кількість реально існуючих партій тут така мала, що зовсім не дивно, що виборців, охочих голосувати за котів у мішку, виявилось ну дуже небагато»³⁵. Таким чином, можна говорити про плюралізм політичних та партійних уподобань як регіональної політичної еліти, так і населення. Адже так чи інакше регіональні еліти формували поведінку, створювали норми, правила, за якими змушене було жити усе населення регіону.

Значний інтерес для дослідження становила праця Л. Мельник, С. та Н., Ільяшенко³⁶, яка відтворювала події літа 2004 р.,

³² Павлов С. Вибори на Сумщині: Україна в мініатюрі. 03.10.2012. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/10/121001_sumy_election_sd.shtml

³³ Павлов С. Вибори на Сумщині: Україна в мініатюрі. 03.10.2012. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/10/121001_sumy_election_sd.shtml

³⁴ Івченко В. Сумщина: Схід і Захід одразу. Як формувалася нинішня політична конфігурація на Сумщині. 05.11.2015. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/150628>

³⁵ Малко Р. Небезпечні стереотипи. 05.11.2015. URL: <https://m.tyzhden.ua/Society/150626>

³⁶ Мельник Л. Г., Ільяшенко С. Н., Ільяшенко Н. С. Vivat, Alma Mater, или Хроника палаточной революции в Сумах–2004. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2006. 399 с.

коли студенти, викладачі, жителі міста Суми виявили беспрецедентний спротив свавілля влади, яка намагалася об'єднати три виші. Цей протест увійшов в історію під назвами «наметова революція», «студентська революція», «революція на траві». Після більш ніж місяця наметової акції протесту і походу на Київ президент вимушений був відмінити свій указ, який ініціював процеси об'єднання університетів у Сумах.

Дослідженню інформаційного ресурсу регіональної еліти присвячена стаття «Медіасфера Сумщини як відображення політичного життя»³⁷ О. Захарченка, в якій він здійснив спробу встановити взаємозв'язок місцевої політики і медіа. Характеризуючи прихід на Сумщину очільником області В. Щербаня, О. Захарченко зазначав, що «сумські політики, які до того мирно «благоденствували», зрозуміли важливість медіаресурсів для виживання й конкуренції в політичному тераріумі»³⁸. У відповідь на цю статтю з'явилася стаття головного редактора сумської газети «Панорама» Є. Положія «Дивовижне поруч»³⁹. Варто наголосити, що з часом регіональна еліта Сумщини почала здійснювати контроль над провідними ЗМІ області, впливати на освітню сферу, використовувати релігію у виборчих кампаніях, і не тільки, а також контролювати діяльність аналітичних інституцій.

Дотичною до нашого дослідження є стаття Г. Пересадько, І. Козолупа та Ю. Лапіної, в якій розглядається розвиток культурного середовища Сумщини, основні цілі та завдання, заходи, проблеми, інновації, пріоритетні напрями та перспективи⁴⁰. Про

³⁷ Захарченко О. Медіасфера Сумщини як отображення політичної життя. 29.01.2015. URL:https://ms.detector.media/trends/1411978127/mediasfera_sumschini_yak_vidobrazhennya_politichnogo_zhittya_oblasti/

³⁸ Захарченко О. Медіасфера Сумщини як отображення політичної життя. 29.01.2015. URL:https://ms.detector.media/trends/1411978127/mediasfera_sumschini_yak_vidobrazhennya_politichnogo_zhittya_oblasti/

³⁹ Положий Е. Удивительное – рядом. 27.02.2015. URL: https://ms.detector.media/authors_view/udivitelnoe_ryadom/

⁴⁰ Пересадько Г. А., Козолуп І. Ф., Лапіна Ю. Г. Соціально-економічний розвиток Сумщини: культурне середовище, її розвиток, інновації та перспективи. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. № 2. С.196–205.

змістовні характеристики принципу відповідності досягнутого рівня розвитку професійної освіти населення регіону реальним можливостям ефективного використання істотних потенціалів регіону йшлося у кандидатській дисертації І. Медведєва⁴¹. У статті Н. Медникової «Золоті імена Сумщини» із 44 відомих людей, які прославили область, не названо жодного політика⁴². Простежується нерівномірність інтересу дослідників до різних періодів діяльності регіональної політичної еліти сучасної Сумщини. Понад те, зазначимо, що у наукових дослідженнях трапляються досить категоричні оцінки регіональної політичної еліти. Зокрема, І. Мозговий у книзі «Апофеоз ідеї: український порив у контексті духовних реалій Сумщини» стверджував, що «нинішні політикани часом демонструють неймовірний спектр політичної проституції і флюгерських маніпуляцій – від підступних іуд і демагогічних фарисеїв до хижих акул соціо-комуно-регіонального симбіозу, які розквітли на лоні бездіяльності замріяних «понтіїв пілатів», чи то ба «ющенків»⁴³. Підтвердити чи спростувати такий «вирок» регіональній політичній еліті Сумщини ми спробуємо у процесі дослідження.

Таким чином, можемо стверджувати, що наукові праці розкривають питання економічних, політичних, інформаційних, культурних та освітніх ресурсів, які використовують регіональні еліти Сумської області, що вони будуть слугувати підґрунтям розкриття теми дослідження.

До *другої групи літератури* варто, перш за все, віднести дослідницький проєкт «Політична еліта українських регіонів», який з'явився на початку 2000 рр. у Києві. Автори проєкту проаналізували біографії і охарактеризували представників

⁴¹ Медведєв І. А. Державне управління регіональним комплексом непервної професійної освіти (на прикладі Сумської області): автореф. дис... канд. наук з держ. управ.: 25.00.02. Національна академія держ. управління при Президенті України. Харківський регіональний ін-т держ. управління. Харків, 2004. 18 с.

⁴² Медникова Н. Золоті імена Сумщини. Сотні відомих людей прославили нашу область. 12.01.2012. URL: <http://www.vsisumy.com/archive/panorama/684/zolot-mena-sumshchini>

⁴³ Мозговий І. П. Апофеоз ідеї: український порив у контексті духовних реалій Сумщини. Суми: Коллаж-Принт, 2018. С.51.

політичної еліти, які обіймали керівні посади в органах партійної, представницької, виконавчої влади та місцевого самоврядування в усіх регіонах України з кінця 1980-х років⁴⁴. Сумська область у межах проєкту представлена шістьма політиками: В. Шевченком, А. Бондаренком, А. Єпіфановим, М. Берфманом, В. Щербанем, Є. Жарковим, які упродовж 1990-х років обіймали посади у партійній, виконавчій та представницькій владі Сумської області. Зокрема, автори показали переміщення з посади на посаду низки осіб за період з 1988 р. по 2003 р.: В. Шевченко був першим секретарем Сумського обласного комітету КПУ (листопад 1988 – серпень 1991), головою Сумського обласного виконавчого комітету (1982 – листопад 1988, березень 1991– вересень 1991), головою Сумської обласної ради (квітень 1990 – вересень 1991); А. Бондаренко – головою Сумського обласного виконавчого комітету (листопад 1988 – березень 1991), головою Сумської обласної ради (жовтень 1991– червень 1994); А. Єпіфанов – Представником Президента у Сумській області (березень 1992 – липень 1994); головою Сумської обласної державної адміністрації (липень 1995 – травень 1998); М. Берфман – головою Сумської обласної державної адміністрації (травень 1998 – березень 1999), головою Сумської обласної ради (липень 1999 – квітень 2006); В. Щербань – головою Сумської обласної державної адміністрації (березень 1999 – квітень 2002, листопад 2002 – січень 2005); Ю. Жарков – в.о. голови Сумської обласної державної адміністрації (травень – листопад 2002). Важливо наголосити на тому, що із шести керівників, які здійснювали керівництво областю, четверо були уродженцями Сумської області (А. Бондаренко та М. Берфман – м. Суми; А. Єпіфанов – с. Коровиці Недригайлівського району Сумської області, Ю. Жарков – м. Конотоп Сумської області). Згадка про цих діячів не випадкова і вона певною мірою відображає тенденцію, яка характерна для представницької і виконавчої влади Сумської області, коли одні і ті самі особи по чергово очолювали обласну адміністрацію, обласну

⁴⁴ Политическая элита украинских регионов. 02.10.2003. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukregions/>

раду або міську раду, що є свідченням повільної ротації регіональної політичної еліти. Фактологічний матеріал дозволяє нам твердити про незмінність регіональної еліти Сумщини.

Частково дослідження регіональних еліт продовжив Центр досліджень регіональної політики, який розкривав питання політичного представництва у владі, реального балансу влади, взаємовідносин «центр – регіон», політичних еліт, відкритості/закритості влади, політичного плюралізму. Зокрема, видання «Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів» містить велику кількість фігурантів регіональної політики Сумської області, їх короткі біографії та характеристики, а також характеристики груп бізнесового і політичного характеру, які мали значний вплив у регіоні⁴⁵. Автори зазначали, що, «незважаючи на неформальне визначення Сумської області як «помаранчевого» регіону або «батьківщини Президента» та фактичне домінування пропрезидентських політичних сил на всіх щаблях представницької і виконавчої влади, про реальний баланс і спільне бачення розвитку регіону всіма політичними силами говорити немає підстав»⁴⁶. Більше того, автори акцентували увагу на тому, що політичної еліти як такої на Сумщині ще не сформовано. Ті люди, які зараз перебувають при владі, виходячи з розуміння «еліти», поки що такою не стали. Немає у них ані досвіду, ані конкретних результатів роботи, аби їх можна було назвати «елітою»⁴⁷.

Матеріали Поліського фонду міжнародних та регіональних досліджень (м. Чернігів) та Асоціації регіональних аналітичних

⁴⁵ Хоруженко О., Гарнауцький А. Сумська область. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / за заг. ред. І. Когути; Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ–Львів: Видавництво «Мс», 2007. 336 с. URL: <http://parliament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

⁴⁶ Хоруженко О., Гарнауцький А. Сумська область. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / за заг. ред. І. Когути; Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ–Львів: Видавництво «Мс», 2007. 336 с. URL: <http://parliament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

⁴⁷ Хоруженко О., Гарнауцький А. Сумська область. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / за заг. ред. І. Когути; Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ–Львів: Видавництво «Мс», 2007. 336 с. URL: <http://parliament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

центрів, які присвячені соціально-економічним та політичним процесам регіонального розвитку у областях України, містять інформацію про ключові тенденції на Сумщині, підготовлені В. Харченком. У них ідеться про політичний ландшафт регіону, про зміну регіональних еліт при владі упродовж 2014⁴⁸ та 2015 рр.⁴⁹, про політичну належність керманичів області та міст обласного значення на грудень 2014 р. та 2015 рр., про активних політичних діячів та політичні партії, які були найбільш помітними в області у 2014 р. та 2015 рр.

Певною мірою продовженням теми регіональної політичної еліти Сумщини стала стаття О. Хоруженка «Новий сумський міський голова: вибори без вибору», у якій автор торкається цілої низки проблем: початку формування відвертого олігархічного корпоративізму, коли поєднання бюрократії і великого монополістичного бізнесу сприяло формуванню режиму, який застосовував специфічні способи рекрутування у свої лави нових членів; виборів міського голови Сум; контролю опозиційних кандидатів владою, ефективного використання адміністративного ресурсу. Зокрема, він характеризував Сумську область початку 2000 рр. як «європейський феодалізм епохи первинного накопичення капіталу, де громадян об'єднує схильність до соціального паразитизму»⁵⁰. Саме ця область дала Україні третього президента.

Безумовно, про В. Ющенка написано дуже багато. Ми не ставимо за мету проаналізувати усе. У контексті розгляду проблеми регіональної політичної еліти візьмемо до уваги лише статтю М. Руденка «Віктор Ющенко: від «А» до «Я»», написану напередодні президентських виборів 2004 р., у якій ішлося про те, що «останні кілька років в Україні живе ще один міф – про Ющенка»,

⁴⁸ Харченко В. Сумська область. Регіони України – 2014. Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень (м. Чернігів) та Асоціація регіональних аналітичних центрів. С. 69–73.

⁴⁹ Харченко В. Сумська область. Регіони України – 2015. Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень (м. Чернігів) та Асоціація регіональних аналітичних центрів. С. 53–56.

⁵⁰ Хоруженко О. Новий сумський міський голова: вибори без вибору. URL: <https://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc03-2003-05>

та зазначалося, що «все, чого лідер «Нашої України» досяг в політиці – або заслуга тих, хто його підтримував, або – випадковість»⁵¹. Автор статті на основі висловлювань В. Ющенка створив його портрет. Окремі висловлювання: «Я належу до тієї категорії людей, для яких сім'я – першопочаткова цінність», «Я за натурою конструктивна і моральна людина, таким мене виховали батьки. Я хочу грати за чесними правилами, щоб політична діяльність здійснювалась у відповідності із мораллю і законами»⁵². Про еліту він говорив: «Я переконаний, що актуальна політична еліта – це еліта, у якої Україна в серці»⁵³. Серед улюблених фраз і висловлювань В. Ющенка: «баланс влади», «злочинна влада», «знайти формулу консолідації демократичних сил», «моральне обличчя», «знайти компроміс», «прозора і жорстка позиція», «ефективна політика», «арифметична дискусія», «ключова мета проекту», «публічна підтримка», «широке розуміння», «гармонізація процесу», «ви нас не отруїте, у вас не вистачить куль, у вас не вистачить КамАЗів», «бандити сидітимуть в тюрмах»⁵⁴. Сьогодні можемо говорити про те, наскільки висловлювання, характеристики були далекими від реальності. Створений образ і реальність не лише не збігаються, а виступають навіть антиподами.

Тому не випадковими були публікації, які містили іронію, сарказм, можливо, навіть перформанс. Однією з таких публікацій була «Історія Сумщини в особах. У перших» В. Івченка, написана з певною іронією і яка продемонструвала «літопис подвигів і звершень» очільників області та їхню політичну поведінку, а також галерею портретів «владних небожителів», які здійснювали керівництво регіоном упродовж 1992–2010 рр. Понад те, автор публікації знайшов «сумським володарям» паралелі в історії,

⁵¹ Руденко М. Віктор Ющенко: від «А» до «Я». URL: http://ua.comments.ua/politics/293-Viktor_YUshchenko_vid_A_do_YA.html

⁵² Руденко М. Віктор Ющенко: від «А» до «Я». URL: http://ua.comments.ua/politics/293-Viktor_YUshchenko_vid_A_do_YA.html

⁵³ Руденко М. Віктор Ющенко: від «А» до «Я». URL: http://ua.comments.ua/politics/293-Viktor_YUshchenko_vid_A_do_YA.html

⁵⁴ Руденко М. Віктор Ющенко: від «А» до «Я». URL: http://ua.comments.ua/politics/293-Viktor_YUshchenko_vid_A_do_YA.html

називаючи А. Єпіфанова – Миколою I, М. Берфмана – Тимчасовим урядом, В. Щербаня – Сталіним, М. Лаврика I (4 лютого – 12 грудня 2005) – Хрущовим раннім, Н. Гаркаву – Брежньєвим, П. Качура – Горбачовим, М. Лаврика II (19 грудня 2009 – 6 квітня 2010) – Хрущовим пізнім. Публікація містить і оціночні судження. Зокрема, А. Єпіфанова називав «місцевим боярином», «одноосібним правителем регіону», «господарем області», «досвідченим державним мужем», «світилом науки і генієм управління»⁵⁵.

Про найбільш впливову на Сумщині (станом на 2004 р.) так звану «донецьку групу», очолювану головою обласної державної адміністрації В. Щербанем, яка практично повністю контролювала виконавчу вертикаль в області, а також правоохоронні органи йшлося у статті Ю. Єлісеєва «Хто є хто в Сумах»⁵⁶. У ній проаналізовані ресурси групи, а також охарактеризовані: голова обласної державної адміністрації В. Щербань та 10 його заступників (М. Соколов, В. Руденко, О. Кириченко, Г. Панок, О. Верещага, Л. Латишева, С. Крестенков, В. Толбатов, О. Бережний, В. Левченко), голова обласної ради М. Берфман, міський голова В. Омельченко, директор ДП «Сумистандартметрологія», депутат Сумської міської ради, активіст єврейської громади Б. Родельс. Силовики представлені начальником обласного УВС М. Плехановим, начальником обласного УСБУ А. Чумаком та прокурором області С. Молицьким. Більше уваги, ніж силовикам, у статті приділено трьом народним депутатам України: Є. Лапіну, Г. Дашутіну та О. Царенку.

Не можна обійти стороною, розглядаючи ціннісні орієнтації регіональної еліти, таке явище у політичному житті Сумщини, як «студентська революція» або «революція на траві» 2004 р., коли всього двадцятєро людей, які, ризикуючи втратити навчання і роботу, насмілилися сказати публічне «ні» насильницькому

⁵⁵ Івченко В. История Сумщины в лицах. В первых. 31.03.2010. URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-bd&q=%D0%98%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE+%D0%92.+%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F+%D0%A1%D1%83%D0%BC%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%8B+%D0%B2+%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B0%D1%85>

⁵⁶ Єлісеєв Ю. Кто есть кто в Сумах. 23.11.2004. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/print/32247>

об'єднанню трьох сумських вузів: СумДУ, педагогічного та аграрного університетів. Важливо зазначити, що ніхто з них не мав якихось особливо видатних якостей революціонерів, ніхто не мав досвіду протистояння владі. Їх об'єднувало одне – глибоке переконання, що справа, за яку вони взялися, відповідає їхнім уявленням про життя та справедливість⁵⁷. Вони захищали найважливіші цінності – громадянські права та свободу.

Найбільше публікацій пов'язано з іменем третього (березень 1999 – квітень 2002) та четвертого (листопад 2002 – січень 2005) голови Сумської обласної державної адміністрації В. Щербаня. Примітно, що якщо навіть публікація безпосередньо не торкалася його постаті, обов'язково про нього була інформація. Так, у статті «Новий сумський міський голова: вибори без вибору», яка висвітлювала виборчу кампанії міського голови Сум 2003 р., зазначалося, що В. Щербань «проявив себе тим регіональним політичним гравцем, альтернативи якому діючий режим не бачить»⁵⁸.

Про селекцію сумських еліт з приходом до влади В. Щербаня йшлося у публікації Ю. Романенка «Переформатування «під Щербаня». У Сумах можливий новий переділ влади»⁵⁹, в якій акцентувалася увага на перманентне протистояння голови обласної державної адміністрації В. Щербаня з власне сумською елітою, яка об'єднувалася навколо міського голови Сум О. Андронova. У статті О. Юровського, В. Панкратова, С. Мишутіна зі знаковою назвою «Сумська область: регіон одного політика» йшлося й про те, що у Сумському регіоні була своя самодостатня фінансово-промислова група, процес формування якої завершився з призначенням головою обласної державної адміністрації В. Щербаня⁶⁰.

⁵⁷ Положій Є. Сила протесту: Сумська студентська революція на траві – 2004. 07.05.2014. URL: <https://tyzhden.ua/Publication/2182>

⁵⁸ Хоруженко О. Новий сумський міський голова: вибори без вибору. URL: <https://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc03-2003-05>

⁵⁹ Романенко Ю. Переформатирование «под Щербаня». В Сумах возможен новый передел власти. 29.01.2003. URL: <http://4vlada.net/partii-lidery/pereformatirovanie-pod-shcherbanya-v-sumakh-vozmozhen-novyj-peredel-vlasti>

⁶⁰ Юровский О., Панкратов В., Мишутин С. Сумская область: регион одного политика. 07.11.2003. URL: <http://4vlada.net/politika-i-biznes/sumskaya-oblast-region-odnogo-politika-span-classoursdelovaya-ukrainaspan-span-cl>

Методи керівництва, які сам тодішній очільник області назвав словами «ламати через коліно», пробудили сонну провінційну область тодішнього «червоного поясу» України⁶¹. Значна кількість публікацій присвячена безпосередньо одіозному голові обласної державної адміністрації В. Щербаню⁶², його кримінальним справам⁶³. Характеризуючи В. Щербаня, О. Хоруженко стверджував, що той «свого часу вважав себе, як колись Людовік XIV, королем-сонцем, навколо якого по орбітах кружляло його оточення. Стабільність його становища базувалася на нестабільності становища його підлеглих»⁶⁴. Про «підлеглих», тобто регіональну еліту, зазначалося, що вони знищували один одного, «по-перше, а по-друге, не допускали до себе місцевої свіжої крові, ніякого оновлення, тож швидко і виродились в антиеліту»⁶⁵; «вони здавалися крутими і великими, а потім враз стали маленькими людьми, причому не тільки в моральному, інтелектуальному, але навіть у фізичному смислі слова»⁶⁶.

Не обійшов своєю увагою В. Щербаня й М. Рябчук у книзі з промовистою назвою «Улюблений пістолет пані Сімпсон: хроніка помаранчевої поразки»⁶⁷, один з розділів якої називався «Між Великою Хоружівкою та Єнакієвською Нахаловкою». Про одіозного очільника області зазначалося, що він «забезпечив у своїй вотчині взірцеве проведення третього туру президентських виборів – і сам себе зразу за це й похвалив (ну, а що він виробляв

⁶¹ Захарченко О. Медиафера Сумщины как отображение политической жизни. URL: https://ms.detector.media/trends/1411978127/mediasfera_sumschini_yak_vidobrazhennya_politichnogo_zhittya_oblasti/

⁶² Геварін В. Володимир Щербань: слуга двох господарів? 13.03.2007. URL: <http://h.ua/story/34103/>

⁶³ Абросимов В. Они такие – дела сумские... 18.10.2005. URL: <http://cripo.com.ua/persons/?p=10000/>

⁶⁴ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

⁶⁵ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

⁶⁶ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

⁶⁷ Рябчук М. Улюблений пістолет пані Сімпсон: хроніка помаранчевої поразки. Київ: «К.І.С.», 2009. 240 с.

зі своїми підручними у попередніх турах – краще, либонь, і не згадувати...»)⁶⁸.

Про так званий «донецький синдром» на Сумщині після В. Щербаня йшлося у матеріалі «Варяги на Сумщині: одні кажуть – приплив фахівців, інші відповідають – окупація» Д. Литвиненка. Зокрема, зазначалося, що вихідці з інших регіонів за період березня 2010 – березня 2011 рр. дійсно посіли на Сумщині ключові контролюючі посади в міліції, прокуратурі та інших відомствах. Клановість донецьких у сумській владі сприймалася багатьма як окупація, яка породжує абсолютну безконтрольність керівників. Варяги в сумській владі представляли не лише Донбас, а й Київ, Львів та інші міста. Їх об'єднувало одне – практично всі вони були групою голови Сумської ОДА Ю. Чмиря⁶⁹. Детальний аналіз статті дає підстави для формування образу і діяльності ще одного очільника Сумщини.

Детальна характеристика дана двом представникам регіональних політичних еліт – голові Сумської обласної державної адміністрації (2005, 2008–2010) М. Лаврику та голові Сумської обласної ради (2006–2009) В. Шапошнику у статті О. Хоруженка «Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник»⁷⁰. На основі проведеного аналізу автор стверджував, що «власне еліти у нас поки що немає», мотивуючи тим, що «вони носії стереотипів, які були сформовані в радянському суспільстві, і не дають цим людям стати новою українською регіональною елітою»⁷¹. З його погляду, «вони не мислять проукраїнськими категоріями і не можуть бути основними акторами політичних дій. Їм не вистачає ані харизми, ані привабливості, і більш-менш самостійними гравцями вони не видаються. Обидва з ментальних причин у своїй поведінці

⁶⁸ Рябчук М. Улюблений пістолет пані Сімпсон: хроніка помаранчевої поразки. Київ: «К.І.С.», 2009. С.12–13.

⁶⁹ Литвиненко Д. Варяги на Сумщині: одні говорять – приток спеціалістів, другі відповідають – окупація. 12.04.2011. URL: <http://www.vsisumy.com/archive/panorama/643/doneckiy-sindrom>

⁷⁰ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

⁷¹ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

намагаються знищити дистанцію з людьми за допомогою фальшивого дружелюбства і фамільярності. Взамін вони отримують несерйозне ставлення до своїх персон. Сумчани їх не сприймають як серйозних політиків»⁷². Такі оцінки є ще одним свідченням якості і професійності регіональної еліти. О. Хоруженко висловив думку про те, що «еліти по-іншому не з'являються, окрім як не через власне очищення, поступове національне самоусвідомлення і переосмислення набутого досвіду»⁷³. Однак процес цей значно затримався на Сумщині. Оскільки домінантою у багатьох випадках були лише гроші, тобто збагачення, і відсутність моральних принципів.

Змінювалися часи, змінювалися моральні принципи і пріоритети. Здавалося, Революція Гідності мала «оновити» та «очистити» еліти. Здійснити перезавантаження влади. Про те, як за один тиждень повністю оновилося керівництво Сумщини та Сум, ішлося у березневій статті 2014 р. В. Івченка з досить промовистою назвою – «Старе вино у старі міхи». Автор зазначав, що усі призначені – «висуванці ВО «Батьківщина» і прийшли до політики з бізнесу. Хоча раніше жоден не обіймав керівних посад, вважати їх новими обличчями у сумській політиці не випадає»⁷⁴. Новобраного голову Сумської облдержадміністрації В. Шульгу характеризували як відомого у Сумах багаторічного голову «Ліги КВК Сумщини» та як арбітражного керуючого. Новий голова Сумської обласної ради М. Ключко «прийшов у політику з бізнесу і вважається людиною Яценюка». Голова обласної парторганізації ВО «Батьківщина» О. Лисенко був обраний в. о. міського голови Сум. Постає риторичне запитання: чи відбулося повне перезавантаження сумської регіональної політичної еліти?

У публікаціях останніх років звучить досить багато іронії щодо якості і впливовості нової регіональної політичної еліти:

⁷² Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

⁷³ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

⁷⁴ Івченко В. Старе вино у старі міхи. 15.03.2014. URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/104242>

«Ступінь впливу нашої влади настільки великий, що без них не обходиться не тільки будь-який елемент життєдіяльності міста, але навіть природа схиляє свою зухвалу шию перед мудрістю наших правителів»⁷⁵. Йшлося й про те, що на Сумщині весна настане під чуйним керівництвом голови Сумської обласної державної адміністрації М. Клочка і голови Сумської обласної ради С. Салатенка. Безпосередньо ж до Сум весна прийде під патронатом міського голови О. Лисенка⁷⁶. Понад те, В. Івченко іронічно закликав: «коли будете насолоджуватися весняним сонцем, пташками і розливами Псла, не забувайте подякувати вищезазначеним владним мужам»⁷⁷. Це все наштовхує на паралелі з ще не зовсім далеким минулим.

Отже, наявність цих статей дає можливість розкрити питання якості регіональної еліти, показати рівень її професіоналізму, моральні принципи чи їх відсутність, політичну гру чи політичну відповідальність, цінності регіональних правлячих еліт.

Проблема якості регіональної політичної еліти, її ротації та рекрутування, впливу неформальних інституцій на підбір кадрів, публічності місцевого самоврядування, виборчих процесів, корупції, електронних декларацій, статків представників регіональної еліти, гендерного представництва в органах влади найбільш повно представлена у журналістських розслідуваннях, які складають *третю групу літератури*.

З діяльністю політичної еліти тісно пов'язана тема публічності місцевого самоврядування, що відображено у статтях: «Хто тягне Суми на дно рейтингу публічності – мер, депутати або виконавчі органи?», «Сумська влада ховає обличчя»⁷⁸ за результатами п'ятого щорічного моніторингу індексу публічності органів місцевого самоврядування Громадянської мережі «ОПОРА».

⁷⁵ Івченко В. Покровителі всего сущего. 23.02.2016. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/169079>

⁷⁶ Івченко В. Покровителі всего сущего. 23.02.2016. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/169079>

⁷⁷ Івченко В. Покровителі всего сущего. 23.02.2016. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/169079>

⁷⁸ Ольшанская Д. Сумская власть прячет личико. 20.12.2016. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/190592>

Певне зацікавлення викликали публікації «Невтішні результати атестації депутатів міської ради»⁷⁹, «Жодного відмінника: результати «атестації» депутатів Сумської міськради»⁸⁰, які містять інформацію про результати моніторингу інформування та здійснення прийому виборців депутатами Сумської міської ради. За оцінками аналітиків депутати Сумської міської ради набрали в основному 3–4 бали (за п'ятибальною системою). Немає жодного обранця з максимальним балом. В основному обранці втрачали бали в питаннях відвідуваності постійних комісій, складанні звітності, особливо публічної звітності перед виборцями, регулярного прийому громадян⁸¹. Під час аналізу було виявлено, що дуже мало депутатів Сумської міської ради комунікують із виборцями за допомогою соціальних мереж. Проблема доброчесності актуальна як для депутатів, так і для суддів. Низка публікацій з цієї тематики вказувала на серйозні проблеми з доброчесністю у сумських кандидатів до Верховного Суду України⁸², про негідних кандидатів до Антикоруційного суду України⁸³, про низький рівень підготовки суддів⁸⁴. Питання якості еліти залишається чи не найголовнішим.

Ротація регіональних еліт найчастіше відбувається, серед іншого, під час виборчих кампаній. Характерною особливістю Сумського регіону було те, що результати виборів могли суттєво

⁷⁹ Кудлай Є. Невтішні результати атестації депутатів міської ради. 26.10.2017. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/215276>

⁸⁰ Ольшанская Д. Ни одного отличника: результаты «аттестации» депутатов Сумского горсовета. 27.03.2018. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/230852>

⁸¹ Ольшанская Д. Ни одного отличника: результаты «аттестации» депутатов Сумского горсовета. 27.03.2018. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/230852>

⁸² Адаменко О. У сумських кандидатів до Верховного суду виявили проблеми з доброчесністю. 20.2.2018. URL: <http://sumy.today/u-sumskyyh-kandydativ-do-verhovnogo-sudu-vyyavyly-problemy-z-dobrochesnistyu>

⁸³ Два судді Сумщини у списку негідних кандидатів до Антикоруційного суду. URL: <http://sumy.today/dva-suddi-sumshchyny-u-spysku-negidnyh-kandydativ-do-antikorupciynogo-sudu>

⁸⁴ Адаменко О. Хто із суддів Сумщини провалив іспити. URL: <http://sumy.today/hto-iz-suddiv-sumshchyny-provalyv-ispity>

відрізнитися навіть у межах сусідніх населених пунктів. Велику роль у виборах «по-сумськи» відігравав особистісний фактор⁸⁵. Після Революції Гідності постало питання про тотальне перезавантаження влади. Політичні портрети кандидатів на посаду міського голови Сум були далекі від ідеалу, тобто про «нові обличчя» не йшлося. Кумедний вигляд мала передвиборча гонитва у соціальних мережах, саме тут розгорталася не просто протистояння, а справжня агітаційна війна⁸⁶.

Назви «Чому нині слуги народу?»⁸⁷ (2016), «Сумська міськрада: мільйонери з нетрів і маршруткові магнати» (2017)⁸⁸, «Принци і зебраки Сумської міськради» Є. Кудлай⁸⁹ та «Депутати Сумської міськради: 6 безхатченків і один без копійки» О. Адаменко⁹⁰ дають ґрунт для роздумів про тих, хто очолював представницьку та виконавчу владу в регіоні. У них ішлося про статки депутатів міської ради Сум і наголошувалося, що, незважаючи на наявність бездомних і бідних, практично кожен третій сумський депутат – мільйонер.

Певні уявлення про еліту регіону дають публікації щодо гендерного аспекту. Зокрема, у статті Д. Ольшанської «Скільки жінок прийшло до влади на Сумщині?»⁹¹ показано рейтинг партій на предмет дотримання ними гендерної квоти в Сумській області і гендерний портрет депутата і депутатки. Крім того, дослідникам вдалося з'ясувати мотивацію участі жінок у виборах; проблеми, з якими кандидатки зіткнулися під час передвиборчої кампанії;

⁸⁵ Павлов Сергій. Вибори на Сумщині: Україна в мініатюрі. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/10/121001_sumy_election_sd.shtml

⁸⁶ Фільченко М. Вибори в Сумах: «чортова дюжина». 22.05.2014. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/05/140521_sumy_elections_dt

⁸⁷ Кудлай Е. Почем нынче слуги народа? 26.04.2016. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/173550>

⁸⁸ Кудлай Е. Сумской горсовет: миллионеры из трущоб и маршруточные магнаты. 31.07.2017. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/208833>

⁸⁹ Кудлай Е. Принцы и нищие Сумского горсовета. 25.05.2017. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/203461>

⁹⁰ Адаменко О. Депутаты Сум: 6 бездомных и один без гроша. 10.04.2018. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/232304>

⁹¹ Ольшанская Д. Сколько женщин пришло во власть на Сумщине? 23.12.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/community/165181>

чинники успішності участі жінок у виборах; особливості партійної підтримки кандидаток, схильність партійних організацій до забезпечення гендерної рівності у виборчому процесі.

У рамках проекту за підтримки Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні «Бюро аналізу політики» підготувало кілька досліджень «Місто Суми під мікроскопом: про бюджет і не тільки»⁹². «Місто Суми під мікроскопом. Частина 2. Бюджет розвитку Сум: історія невикористаних можливостей»⁹³. Зазначимо, що за індексом оцінки можливостей Суми займають п'яту позицію з кінця серед 24 міст-учасників всеукраїнського муніципального опитування⁹⁴. І в цьому не останню роль відіграла регіональна політична еліта. З упродовженням електронного декларування доходів державних посадовців в Україні як одного з найбільш ефективних методів профілактики корупції в державній сфері з'явився офіційний матеріал для висвітлення однієї зі сторін життя політичної еліти. Активно почали з'являтися публікації про статки політиків. Певною мірою узагальнюючу публікацію підготувала Д. Ольшанська, в якій зазначила, що «багатогадинна праця державної еліти воздалася сторицею – країна отримала трилер про корупцію, де головні герої самі пишуть явку з повинною»⁹⁵. На базі даних Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, проаналізовано доходи сумських чиновників – сумського міського голови, його заступників, секретаря міської ради, голови обласної державної адміністрації Сумщини та деяких заступників, заступників голови обласної ради⁹⁶. Відсутні декларації голови

⁹² Місто Суми під мікроскопом: про бюджет і не тільки. 08.07.2017. URL: <http://politanalyt.com/documents/misto-sumi-pid-mikroskopom-pro-byudzh-et-i-ne-tilki.html>

⁹³ Ольшанская Д. Город Сумы под микроскопом. Часть 2. Бюджет развития Сум: история неиспользованных возможностей. 31.07.2017. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/208861>

⁹⁴ Ольшанская Д. Сумы – город (не) возможностей. 19.04.2018. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/community/233274>

⁹⁵ Ольшанская Д. Золотой Е-батон, или Жесть замечательных людей. 03.11.2016. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/law/186737>

⁹⁶ Кудлай С. В карманах власти. 17.04.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/150453>

Сумської обласної ради В. Токаря та його заступниці Т. Головко⁹⁷. Не можна залишити поза увагою нашого дослідження й публікацію про аналіз декларацій нових керівників Управління захисту економіки Національної поліції в Сумській області⁹⁸.

Аналіз електронних декларацій народних депутатів України від Сумщини здійснено у статтях Є. Кудлая⁹⁹. За даними декларацій 2016 р. народні депутати України В. Бухарєв, А. Деркач, М. Лаврик, О. Медуниця, І. Молоток, О. Сугоняко, які представляють Сумську область у Верховній Раді України, живуть більш-менш скромно (принаймні декларують це в офіційних документах). Жодного мільйонера серед народних обранців Сумщини не було. Проте народні депутати від Сумщини засвітилися у списку «найбідніших людей країни»¹⁰⁰. Публікація 2018 р.¹⁰¹ уже засвідчила наявність мільйонерів серед сумських народних обранців.

Значна кількість публікацій присвячена проблемі корупції у регіоні. Переважна більшість з них базується на результатах соціологічних досліджень. Так, у публікації «Жителі Сумщини вивели область у лідери... за рівнем корупції (інфографіка)» І. Сафронов зазначав, що якщо в цілому в Україні 65% населення стикаються з проявами корупції (хоча б раз на рік), то в Сумській області цей показник – 85%. До того ж Сумщина абсолютний лідер за рівнем добровільних «пожертвувань»¹⁰². Є. Кудлай проаналізував результати всеукраїнського муніципального опитування,

⁹⁷Кудлай Е. Сумские декларации: что в карманах власти. 18.04.2017. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/200431>

⁹⁸ Адаменко О. Тысячи долларов наличных, усадьбы и суды с экс-женой. Чем живут новые замы начальника УЗЭ Сумщины. 23.04.2018. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/law/233634>

⁹⁹ Кудлай Е. Скромные нардепы. 31.05.2016. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/176032>

¹⁰⁰ Кудлай Е. Сумские нардепы засветились в списке «самых бедных людей страны». 04.10.2017. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/news/newslines/213538>

¹⁰¹ Адаменко О. Доходы нардепов Сумщины: Медуница беднее Деркача в 77 раз. 06.04.2018. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/232090>

¹⁰² Сафронов І. Жители Сумщины вывели область в лидеры... по уровню коррупции (инфографика). 12.02.2016. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/law/168169>

згідно з яким 55% сумчан вважають, що за останні 4 роки рівень корупції в Україні зріс¹⁰³.

Безперечний інтерес щодо дослідження еліт викликають публікації, присвячені діяльності народних депутатів України від Сумської області. Зокрема, у публікації¹⁰⁴ на основі даних Громадянської мережі «ОПОРА» йдеться про те, що з початку каденції новообраної Верховної Ради України депутати, обрані в одномандатних округах у Сумській області, внесли на розгляд парламенту 151 законопроект. З них 18 були підтримані народними обранцями. На основі даних Громадянської мережі «ОПОРА» проаналізовано діяльність депутатів-мажоритарників від Сумщини за двома критеріями: законотворча робота в парламенті і активність у виборчому окрузі, відзначивши, що із 88 мажоритарників у перших чотирьох десятках їх немає¹⁰⁵. В іншій публікації¹⁰⁶ йдеться про те, як мажоритарники Сумської області виконують обіцянки перед агропромом. Не менш важливу інформацію містить публікація «Як депутати-мажоритарники Сумщини голосують за реформи»¹⁰⁷. Однозначно можна стверджувати, що представники Сумщини голосують дуже по-різному. Наприклад, якщо О. Медуніця (фракція «НАРОДНИЙ ФРОНТ», округ №157) беззаперечно підтримував вісім реформ, О. Сугоняко чотири: податкову, реформу закупівель у ЗСУ, реформу науки і освіти, то А. Деркач максимально голосував за реформу науки, переважно голосував за реформування освіти, за судову реформу.

Під час роботи шостої сесії Верховної Ради України VIII скликання, починаючи з лютого 2017 р., лише В. Бухарев (округ №162,

¹⁰³ Кудлай Е. Как сумчане оценивают коррупцию. 24.05.2018. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/community/236767>

¹⁰⁴ Кудлай Е. Сумские законодатели. 02.03.2016. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/169572>

¹⁰⁵ Ольшанская Д. Между Мацолой и Ярошем. 13.09.2017. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/211893>

¹⁰⁶ Скаун С. Как мажоритарщики Сумской области выполняют обещания перед агропромом? 07.11.2017. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/216253>

¹⁰⁷ Скаун С. Как депутаты-мажоритарщики Сумщины голосуют за реформы. 07.11.2017. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/206374>

фракція Політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина») весь цей час мовчав¹⁰⁸. Найактивнішим був О. Медуниця. Аналіз роботи мажоритарників Сумської області під час роботи у парламенті упродовж восьмої сесії восьмого скликання свідчить про те, що активність депутатів у стінах Верховної Ради України знизилася: менше законотворчих ініціатив, менше виступів та запитів. Особливо це стосувалося А. Деркача та М. Лаврика¹⁰⁹. Певною мірою це можна пояснити тим, що депутати більше уваги приділяли своїм виборчим округам чи, швидше, «вотчинам».

Про рейтинг (не) дисциплінованості депутатів від Сумщини неодноразово писала Д. Ольшанська¹¹⁰. Не менший інтерес становлять публікації, які містять інформацію про те, що четверо з шести нардепів від Сумщини не підтримали закон про зміну назви УПЦ (МП)¹¹¹, лише два депутати від Сумщини з шести проголосували за розрив Договору про співробітництво з Росією¹¹², О. Медуниця і М. Лаврик проголосували за обмеження свободи.

Значний інтерес для дослідження становили аналітичні статті та публікації Сумської обласної громадської організації «Бюро аналізу політики». Зокрема, статті О. Адаменко «Статки очільників судів Сумщини»¹¹³, «Деркач – найбагатший нардеп від Сумщини, Медуниця – найбідніший»¹¹⁴, «Нестиковки у

¹⁰⁸ Стегній І. Про що депутати від Сумщини говорять у парламенті. 30.06.2017. URL: <https://rada.oporaua.org/novyny/novini/13961-pro-shcho-deputaty-vid-sumshchynu-hovoriat-u-parlamenti>

¹⁰⁹ Стегній І. Як працюють у парламенті мажоритарники з Сумської області. 11.06.2018. URL: <https://rada.oporaua.org/novyny/novini/23292-yak-pratsiuiut-u-paramenti-mazhorytarnyky-z-sumskoi-oblasti>

¹¹⁰ Ольшанская Д. Кто из сумских нардепов идет не в ногу. 13.09.2016. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/183328>

¹¹¹ Савченко І. Четверо з шести нардепів від Сумщини не підтримали закон про зміну назви УПЦ МП. URL: <http://xpress.sumy.ua/news/politics/211786/>

¹¹² Савченко І. Лише два депутати від Сумщини з шести проголосували за розрив Договору про співробітництво з Росією. URL: <http://xpress.sumy.ua/news/politics/211602/>

¹¹³ Адаменко О. Статки очільників судів Сумщини. 11.06.2016. URL: <http://politanalityk.com/blogs/statky-ochilnykiv-sudiv-sumshchynu.html>

¹¹⁴ Адаменко О. Деркач – найбагатший нардеп від Сумщини, Медуниця – найбідніший. 20.04.2018. URL: <http://politanalityk.com/blogs/derkach-naibahatshyinardep-vid-sumshchynu-medunytisia-naibidnishyi.html>

деклараціях міського голови Сум»¹¹⁵, «Як змінювалося майно нардепів від Сумщини. Частина 1»¹¹⁶, «Як змінювалося майно нардепів від Сумщини. Частина 2»¹¹⁷, «13 айфонів. Хто вкрав конфісковані на Сумщині гаджети?»¹¹⁸, «А судді хто? Про статки кандидатів від Сумщини до Верховного Суду України (частина 2)»¹¹⁹. У конкурсі до Верховного Суду України брали участь 11 представників Сумщини, які були діючими суддями першої інстанції, а двоє – головами судів. Згідно з даними кампанії «ЧЕСНО» четверо з них мали проблеми з доброчесністю. Серед них – голова Сумського районного суду І. Дашутін, голова Ковпаківського райсуду Сум О. Чернобай, суддя Господарського суду Сумської області О. Соп'яненко і суддя Зарічного районного суду Г. Кривцова¹²⁰. При цьому, у трьох сумських суддів «ЧЕСНО» знайшов порушення одного критерію доброчесності – непрозорості статків. А О. Чернобаю, окрім цього порушення, закидають ще й порушення норм професійної етики¹²¹. Публікації створено у рамках проєкту «Експертне співтовариство Східної України проти корупції у бюджетній сфері», який впроваджується «Бюро аналізу

¹¹⁵ Адаменко О. Нестиковки у деклараціях міського голови Сум. 19.04.2018. URL: <http://politanalyk.com/blogs/nestykovky-u-deklaratsiakh-miskoho-holovy-sum.html>

¹¹⁶ Адаменко О. Як змінювалося майно нардепів від Сумщини. Частина 1. 26.04.2017. URL: <http://politanalyk.com/blogs/yak-zminiuvalosia-maino-nardepiv-vid-sumshchyny-chastyna-1.html>

¹¹⁷ Адаменко О. Як змінювалося майно нардепів від Сумщини. Частина 2. 10.05.2017. URL: <http://politanalyk.com/blogs/yak-zminiuvalosia-maino-nardepiv-vid-sumshchyny-chastyna-1.html>

¹¹⁸ Адаменко О. 13 айфонів. Хто вкрав конфісковані на Сумщині гаджети? 06.03.2017. URL: <http://politanalyk.com/blogs/13-ajfoniv-khto-vkrav-konfiskovani-na-sumshchini-gadzheti.html>

¹¹⁹ Адаменко О. А судді хто? Про статки кандидатів від Сумщини до Верховного суду України (частина 2). 01.02.2017. URL: <http://politanalyk.com/blogs/a-suddi-khto-pro-statky-kandydativ-vid-sumshchyny-do-verkhovnoho-sudu-ukrainy-chastyna-2.html>

¹²⁰ Адаменко О. У сумських кандидатів до Верховного суду виявили проблеми з доброчесністю. 20.12.2018. <http://sumy.today/u-sumskyyh-kandydativ-do-verhovnoho-sudu-vyuvavly-problemy-z-dobrochesnistyu>

¹²¹ Адаменко О. У сумських кандидатів до Верховного суду виявили проблеми з доброчесністю. 20.12.2018. <http://sumy.today/u-sumskyyh-kandydativ-do-verhovnoho-sudu-vyuvavly-problemy-z-dobrochesnistyu>

політики» за фінансової підтримки National Endowment for Democracy.

Проблеми цінностей, моралі, політичної культури, політичної ідентичності, політичної відповідальності, політичної поведінки, освіти сумської регіональної політичної еліти розкривають публікації, зокрема, Д. Ольшанської «Як у Сумах (не) відзначили День гідності і свободи»¹²². Проблема освіти чи, швидше, її відсутності в очільників області, як і очільників держави, досить часто була у полі зору як експертів, так і журналістів. Про те, в яких університетах здобували освіту чинний на той час очільник області та його заступники, йшлося у матеріалі О. Боровик¹²³. Зазначалося, що голова обласної державної адміністрації та один із його заступників (І. Боршош) за першою освітою – вчителі, відповідно, історії та правознавства і української мови та літератури. Очільник області має ще й науковий ступінь: кандидат філософських наук (2016). Щоправда, спеціальність не збігається ані з першою освітою, ані з другою (магістр з правового регулювання економіки, Київський національний економічний університет). Перший заступник голови ОДА В. Акперов здобув вищу освіту за спеціальністю «менеджмент зовнішньоекономічної діяльності». Заступниками є також – політолог (М. Подопрігора) та інженер-системотехнік (І. Купрейчик). Таким чином, можемо говорити про те, що у коло регіональної політичної еліти входили люди різних професій, які володіли неоднаковим соціальним, освітнім та іншим статусом.

Джерелом формування нових регіональних політичних еліт чи, швидше, каналом рекрутування поступово стає реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, оскільки процеси децентралізації значною мірою мають сприяти приходу до влади «людей менеджерського типу, з

¹²² Ольшанская Д. Как в Сумах (не)отметили День достоинства и свободы. 23.11.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/163457>

¹²³ Боровик О. Розшукуються одноклассники губернатора. Де навчалися голова Сумської ОДА та його заступники? 13.09.2018. URL: <http://spec-kor.com.ua/news/problems/2354-rozshukuiutsia-odnohrupnyky-hubernatora-de-navchalsia-holova-sumskoi-oda-ta-ioho-zastupnyky.html>

«несовковим» мисленням, гнучких та сучасних». Понад те, децентралізацію розглядають як «інкубатор нової політичної еліти». Водночас існує небезпека того, що нинішні місцеві еліти можуть скористатися децентралізацією у власних інтересах і не дати можливості приходу до влади нових еліт. Зокрема, А. Авксентьєв, М. Назаров в аналітичному огляді «Динаміка децентралізації в Сумській області» зазначають, що «місцеві патрони» (депутати, бізнесмени, обласні чиновники) намагаються відстояти суб'єктність своїх вотчин»¹²⁴. У цьому контексті дотичними до проблеми є дві статті Г. Старикова «Сумська область «з новими традиціями і великими амбіціями»¹²⁵, «Що важливо, а що можливо: зауваги про стратегічне планування в ОТГ Сумської області»¹²⁶, А. Букіна «Близько 100 мільйонів втратила Сумщина через недолуге управління на місцях і слабкий контроль обласної адміністрації»¹²⁷, М. Гавриленкової «Децентралізована Андріяшівка: перша на Роменщині громада – в очікуванні виборів»¹²⁸. Серед проблем можна назвати такі: «в області не сформована критична маса адептів сильного місцевого самоврядування»; відсутні амбітні мери в Сумській області, яких можна назвати реформаторами; немає таких, хто змінює ландшафт навколо себе і веде громаду за собою, визначають пріоритети розвитку і

¹²⁴ Авксентьєв А., Назаров М. Аналітичний огляд «Динаміка децентралізації в Сумській області». 24.09.2017. URL: <http://rcrs.sumdu.edu.ua/all-news/262-2017-09-24-21-41-22.html>

¹²⁵ Стариков Г. Сумська область «з новими традиціями і великими амбіціями». 13.08.2018. URL: <http://spec-kor.com.ua/blogs/2191-sumska-oblast-z-novymy-tradytsiiamy-i-velykymy-ambitsiiamy.html>

¹²⁶ Стариков Г. Що важливо, а що можливо: зауваги про стратегічне планування в ОТГ Сумської області. 22.01.2019. URL: <http://spec-kor.com.ua/blogs/2849-shcho-vazhlyvo-a-shcho-mozhlyvo-zauvahy-pro-stratehichne-planuvannia-v-oth-sumskoi-oblasti.html>

¹²⁷ Букін А. Близько 100 мільйонів втратила Сумщина через недолуге управління на місцях і слабкий контроль обласної адміністрації. 03.07.2018. URL: <http://spec-kor.com.ua/blogs/1979-blyzko-100-milioniv-vtratyla-sumshchyna-cherez-nedoluhe-upravlinnia-na-mistsiah-i-slabkyi-kontrol-oblasnoi-administratsii-andrii-bukin.html>

¹²⁸ Гавриленкова М. Децентралізована Андріяшівка: перша на Роменщині громада – в очікуванні виборів. 31.03.2018. URL: <http://spec-kor.com.ua/blogs/1476-detsentralizovana-andriiashivka-persha-na-romenshchyni-hromada-v-ochikuvanni-vyboriv.html>

впроваджують зміни, самі агітують жителів міст за необхідність системних змін¹²⁹. Винятком називали мера Тростянця Ю. Бову, що є свідченням появи нових регіональних еліт.

Заслуговує на нашу увагу у контексті розгляду регіональної політичної еліти й окремий випуск тижневика «Український тиждень», який було присвячено Сумщині і містить низку публікацій: «Сумщина: Схід і Захід одразу. Як формувалася нинішня політична конфігурація на Сумщині» В. Івченка¹³⁰, «Небезпечні стереотипи» Р. Малка¹³¹ та інші, про які йшлося вище.

Підсумовуючи, варто зазначити, що регіональна політична еліта Сумщини не була предметом окремих наукових досліджень. За великим рахунком матеріали чи інформація, що міститься у низці публікацій, які досліджувалися, розглядалася побіжно чи у контексті інших проблем, певною мірою підтверджуючи тезу про те, що «бібліографія буде бідною та недостовірною» (У. Еко). Це частково можна пояснити тим, що дослідники акцентують увагу на окремих аспектах проблеми, аналізуючи соціальні, політичні, поведінкові, психологічні характеристики регіональної політичної еліти. Водночас ціла низка проблем залишається недослідженою. Серед них: процес формування регіональних еліт; вплив на нього інформаційних, партійних, соціальних чинників; моделі владних відносин, законодавчо закріплені на регіональному рівні.

Спостерігається нерівномірність у інтересі до вивчення регіональних політичних еліт Сумщини різних періодів – найменше досліджено 1990-ті рр., найбільше матеріалів є про період після 2014 р. Завдяки ознайомленню з монографіями, статтями та публікаціями можемо говорити про певну історіографічну базу дослідження регіональної політичної еліти, яка у роботі дасть

¹²⁹ Хоруженко О. Робити реформи – це ремесло будувати нові інституції. 13.08.2018. URL: <http://spec-kor.com.ua/blogs/2190-robyty-reformy-tse-remeslo-buduvaty-novi-instytutsii.html>

¹³⁰ Івченко В. Сумщина: Схід і Захід одразу. Як формувалася нинішня політична конфігурація на Сумщині. 06.11.2015. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/150628>

¹³¹ Малко Р. Небезпечні стереотипи. 05.11.2015. URL: <https://tyzhden.ua/Society/150626>

можливість висвітлити походження і сутність інституту регіональної політичної еліти Сумщини; проаналізувати ресурси, якими володіли регіональні політичні еліти Сумщини в 1990-ті і 2000-ті рр.; поведінку, зокрема, взаємовідносини владних угруповань, їх конфліктне протистояння на рівні регіону; дистанціювання/залежність регіональних еліт від центру, політичні цінності, політичні ідентичності і на підставі цього довести чи спростувати наявність чи відсутність регіональних політичних еліт Сумщини.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЕМПІРИЧНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ СУМЩИНИ

... у Сумах як такої в останні роки еліти взагалі не було.
О. Хоруженко

Дослідити усі аспекти діяльності регіональних політичних еліт конкретного регіону – Сумщини можна лише за допомогою ґрунтовної джерельної бази, у якій ми виділили такі групи: 1) сайти державних органів влади та місцевого самоврядування, насамперед, Сумської обласної ради, Сумської обласної державної адміністрації, районних державних адміністрацій, районних рад; 2) друковані та електронні засоби масової інформації – загальноукраїнські, обласні та районні; 3) довідники (друковані та електронні); 4) сайти джерел особового походження (на яких розміщені записки, інтерв'ю); 5) сайти політичних партій і громадських організацій у регіоні та сторінки обласних відділень політичних партій у Facebook, а також аналітичних центрів (насамперед, рейтинги, досьє, компромати, інтерв'ю, блоги) (наприклад, Медіа-коло. Сумський прес-клуб (<http://mediakolo.sumy.ua/>), дослідження Громадянської мережі «ОПОРА» (<https://www.opo.ua/>) та інші).

До першої групи джерел відносимо сайт Сумської обласної ради, який є активним, постійно оновлюється, містить, насамперед, офіційні документи: рішення сесій п'ятого (2006–2010)¹, шостого (2010–2015)² та сьомого (2015–т.ч.)³ скликань, проекти рішень⁴, розпорядження голови обласної ради⁵, протоколи та

¹ Рішення сесій Сумської обласної ради п'ятого скликання (2006–2010). URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/5-sklykannja.html>

² Рішення сесій Сумської обласної ради шостого скликання (2010–2015). URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/6-sklykannja.html>

³ Рішення сесій Сумської обласної ради сьомого скликання (2015 – т. ч.). URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/7-sklykannja.html>

⁴ Проекти рішень Сумської обласної ради. URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/proekty-rishen.html>

⁵ Розпорядження голови Сумської обласної ради. URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/tozpz.html>

результати голосувань⁶, біографії керівників⁷ та депутатів сьомого скликання⁸, а також інформацію про партійність депутатів чи її відсутність, трудову діяльність, новини про депутатську діяльність, в окремих випадках – вказані помічники, звіти про їхню роботу, депутатські фракції в раді, постійні комісії та інформацію про виконавчий апарат, а також декларації усіх співробітників, щоправда, лише за 2015 р. У розділі «Очищення влади» представлені результати перевірки достовірності відомостей, наданих посадовими особами виконавчого апарату щодо 29 осіб, з яких лише троє чоловіків та 26 жінок.

Цінними для нашого дослідження були матеріали сесій Сумської обласної ради. Зокрема, матеріали сьомої (позачергової) сесії 9 листопада 2006 р., яка обговорювала питання щодо суспільно-політичної ситуації в області у зв'язку з поверненням в Україну ексголови Сумської обласної державної адміністрації В. Щербаня. Окремий інтерес становив виступ голови Сумської обласної ради В. Шапошника, в якому йшлося про якість регіональної політичної еліти⁹.

Сайт Сумської обласної державної адміністрації дає можливість ознайомитися з економічними ресурсами області завдяки програмам соціального та економічного розвитку Сумської області за 2013–2019 р., а також цільовим програмам «Обласна програма підтримки співробітництва об'єднаних територіальних громад на 2018–2019 роки», «Програма розвитку малого та середнього підприємництва в Сумській області на 2017–2020 роки» та низці інших. Із сайту довідуємося не лише про дані офіційної біографії чинних очільників області, але й про їхню діяльність у попередні роки. Зокрема, про заступницю голови І. Купрейчик, яка упродовж

⁶ Протоколи засідань сесій Сумської обласної ради. URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/protokoly/protocols-sessions.html>

⁷ Керівництво Сумської обласної ради. URL: <https://sorada.gov.ua/pro-oblasnu-radu/kerivnytstvo-oblasnoji-rady.html>

⁸ Депутати сьомого скликання Сумської обласної ради. URL: <https://sorada.gov.ua/pro-oblasnu-radu/deputaty-oblasnoji-rady/deputaty.html>

⁹ Рішення 7 (позачергової) сесії обласної ради п'ятого скликання (09.11.2006). URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/5-sklykannja/category/13-rishennja-7-sesiji.html>

серпня 1995 – вересня 2004 рр. та листопада 2014 – травня 2015 рр. тимчасово не працювала, а у грудні 2012 – листопаді 2014 рр. була народним депутатом України, членом Комітету Верховної Ради України з питань верховенства права та правосуддя. Уродженцями Сум були голова ОДА М. Клочко та один із його заступників – О. Милаш, а першим заступником був тридцятирічний уродженець Донецька – В. Акперов.

У розділі сайту «Про реалізацію Закону України «Про очищення влади» містяться заяви, декларації та результати перевірки керівників обласної державної адміністрації – В. Акперова, І. Боршоша, І. Купрейчик та Д. Живицького, апарату, представників структурних підрозділів, керівників підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління ОДА, керівників територіальних органів виконавчої влади в Сумській області. Однак інформація про очільника області була відсутня. Уся ця інформація сприятиме розкриттю питання регіональних політичних еліт Сумщини.

Важливим джерелом для дослідження регіональних політичних еліт Сумщини є архів новин на сайті Сумської обласної державної адміністрації, який розкривав позиції керівників області на апаратних нарадах, обласних заходах, під час формальних і неформальних зустрічей з громадськістю області та закордонними гостями. (Наприклад, матеріали зустрічі під час молитовного сніданку у Сумах містять виступ американського громадського діяча, співголови організації «Капітолійський пагорб» Д. Роллера, у якому йдеться про духовні цінності, на яких базується особистість лідера, державотворця чи політика, а також про їх важливість для всього суспільства¹⁰).

Цінний сегмент джерельної бази – офіційний сайт Сумської міської ради, її виконавчих органів та міського голови «Сумський новинний портал», який містить значну кількість інформації щодо діяльності керівництва області, міста, районів. Інформаційний портал містить списки депутатів міської ради починаючи з

¹⁰ Джордж Роллер подякував керівництву Сумщини за традицію проведення молитовних сніданків. 04.06.2019. URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/18764-opno.html>

першого скликання (1990–1994 рр.), біографії секретарів міської ради та персональний склад постійних комісій шостого скликання¹¹; список усіх міських голів в історії міста, біографію попереднього та чинного голови міської ради, його заступників¹², а також звіти міських голів, починаючи з 2006 р.¹³. Для вивчення економічних ресурсів міста цінними були: «Програма економічного і соціального розвитку м. Суми на 2019 рік та основні напрями розвитку на 2020–2021 роки», «Програма економічного і соціального розвитку м. Суми на 2018 рік та основні напрями розвитку на 2019–2020 роки», «Інформація про основні показники економічного і соціального розвитку міста Суми за підсумками 2018 року», «Економічний і соціальний стан міста» та низка інших. Певну уяву про представників регіональної політичної еліти дають документи, розміщені на сайті міської ради. Серед них: «Статут міста», «Містобудівна документація», «Програми розвитку міста», «Економічний і соціальний стан міста», «Рішення міської ради (2002–2019)», «Рішення виконавчого комітету (2004–2019)», «Розпорядження міського голови (2004–2019)» та проекти документів¹⁴.

Біографії очільників районних рад та районних державних адміністрацій (голови, першого заступника голови, заступника голови), розміщені на відповідних сайтах, дозволяють простежити походження, освіту, партійність та їхню трудову діяльність. Аналіз біографії дав підстави виокремити тенденцію, яка характерна для переважної більшості керівництва районів – усі вони є вихідцями з Сумської області та району, у якому працюють, що є свідченням регіональної ідентичності сумської політичної еліти. Винятком є Путивльський район, у якому голова районної державної

¹¹ Міська влада. Історія. URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D1%81%D1%83%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0+%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0+%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0>

¹² Міський голова. URL: <https://smr.gov.ua/uk/miska-vlada.html>

¹³ Міська влада. Звіти міського голови. URL: <https://smr.gov.ua/uk/miska-vlada/miskij-golova/zviti.html>

¹⁴ Перелік документів Сумської міської влади. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti.html>

адміністрації М. Шульга – уродженець Чернігівської області, а його заступник М. Биряк – Закарпатської області¹⁵ та Шостинський район, перший заступник голови І. Волинець – уродженець Чернігівської області¹⁶. У процесі вивчення сайтів районних рад та районних державних адміністрацій ми зіткнулися з низкою труднощів, а саме – відсутністю базової інформації. Зокрема, на сайтах Лебединської, Недригайлівської, Охтирської, Сумської, Тростянецької районних державних адміністрацій дані про очільників району взагалі відсутні; інформація про керівництво Білопільської РДА оновлювалася 11.04.2016¹⁷, а декларації про доходи у більшості очільників району відсутні, а ті, що є найсвіжіші, датовані 2015 р.

Досить цінним для дослідження був офіційний сайт Сумського земляцтва в м. Києві, яке налічувало понад 800 членів, серед яких 16 академіків, 65 докторів наук, 75 кандидатів наук та ін.¹⁸, які представляли сегмент наукової еліти. Частина членів земляцтва – це колишні очільники Сумщини, що дає можливість простежити їхнє кар'єрне зростання поза межами області.

Загалом можемо говорити на основі детального вивчення сайтів органів державної влади і місцевого самоврядування про те, що у коло регіональної політичної еліти входили люди різних професій, які володіли неоднаковим соціальним, освітнім та іншим статусом.

Другу групу джерел становлять друковані та електронні періодичні видання, основними різновидами яких є газети, журнали та їхні електронні версії. Зокрема, такі видання, як «Фокус», «Кореспондент», «Український Тиждень», які упродовж років відтворювали інформацію про представників регіональної

¹⁵ Путивльська районна державна адміністрація Сумської області. Офіційний сайт. Керівництво. <http://ptvl.sm.gov.ua/index.php/uk/>

¹⁶ Шостинська районна державна адміністрація Сумської області. Офіційний сайт. Керівництво. URL: <http://shst.sm.gov.ua/index.php/uk/press/5-pres-sluzhba>

¹⁷ Білопільська районна державна адміністрація Сумської області. URL: Офіційний сайт. <http://blp.sm.gov.ua/index.php/uk/news>

¹⁸ Сумське земляцтво. URL: <http://sumzempl.net.ua/ua/%d0%b3%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%bd%d0%b0/>

політичної еліти, у тому числі і Сумської області, формуючи «образ» того чи іншого політика. Неодноразово «героєм» матеріалів «Українського Тижня» був голова Сумської ОДА Ю. Чмирь. Назви новин свідчать дуже багато про очільника області. Серед найбільш знакових: «У Чмиря обґрунтували неконкурентний тендер на 47 млн грн підтримкою Януковича» (14.08.2013), «Чмирь через суд намагається відібрати земельну ділянку в іноземних інвесторів» (24.09.2013); «Янукович знайшов собі талановитого комунікатора» (24.12.2013); «Проти Чмиря відкрили кримінальне провадження» (17.03.2014); «ГПУ запідозрила экс-заступника голови АП у силовому розгоні Євромайдану» (08.02.2017); «На Сумщині прокуратура завершила розслідування щодо экс-заступника голови АП часів Януковича» (01.08.2017); «Суд наклав арешт на кошти экс-заступника голови АП часів Януковича» (26.12.2017) і т. ін. Йшлося й про те, що на посаді очільника Сумщини і в кріслі депутата Верховної Ради України, працюючи в Комітетах з питань фінансової і банківської діяльності та з питань економічної політики, Ю. Чмирь став власником неймовірної кількості майна та активів¹⁹. Протиправні дії, корупційні скандали, фігурування у кримінальних справах не завадили призначенню голови Сумської обласної державної адміністрації Ю. Чмиря заступником голови Адміністрації Президента, відповідальним за гуманітарний розвиток та комунікації, який «зможе донести суспільству все, що тільки влада забажає, будь-яку її нелогічну логіку»²⁰.

Про кримінальні провадження щодо очільників Сумської області були матеріали й раніше. Найвідомішим фігурантом був В. Щербань. З його іменем пов'язано декілька кримінальних справ, які стосувалися фактів зловживання службовим становищем, перевищення службових повноважень, здирицтва, шахрайства з фінансовими ресурсами. Стосовно кількох осіб з оточення

¹⁹ Янукович знайшов собі талановитого комунікатора. 24.12.2013. URL: <https://tyzhden.ua/Chronicle/97583>

²⁰ Янукович знайшов собі талановитого комунікатора. 24.12.2013. URL: <https://tyzhden.ua/Chronicle/97583>

ексголови обласної державної адміністрації завершено досудове слідство, за деякими винесені вирoki²¹.

Не менш важливою була й інформація у матеріалі «Щербань поставив Суми на вуха», у якому йшлося про переділ власності в регіоні²². Акцентувалася увага на тому, що ще одним з важливих факторів використання ресурсів області було те, що понад 140 підприємств, які діяли на Сумщині, зареєстровані і сплачували податки у Києві²³. Ще одним аргументом у джерелі щодо якості діяльності ексочільника був той факт, що мешканці Сумської області тричі масово збирали підписи проти перебування В. Щербаня на посаді голови обласної державної адміністрації²⁴. Уся ця діяльність не могла не позначитися на якості регіональної політичної еліти.

Іншими прикладом цінного для дослідження джерела може слугувати матеріал «Господар Його вотчини», в якому йшлося про голову ОДА М. Лаврика, який позиціонував себе як «гарячий, імпульсивний і надзвичайно вразливий»²⁵.

Вагомим сегментом емпіричної бази дослідження регіональної політичної еліти Сумщини були спеціальні випуски журналів «Фокус» та «Кореспондент», які містили інформацію про «100 найбагатших людей України»; «100 найбагатших кандидатів у депутати»; «100 найвпливовіших жінок України»; «200 найвпливовіших українців»; «100 найвпливовіших українців» та інші. Інформація з цих джерел дає досить багато ґрунту для роздумів щодо моральності та якості еліт.

Регіональна преса Сумської області представлена обласною громадсько-політичною газетою «Сумщина» (співзасновники –

²¹ Щербань поставив Суми на вуха. 09.11.2006. URL: <https://www.obozrevatel.com/news/2006/11/9/144205.htm>

²² Щербань поставив Суми на вуха. 09.11.2006. URL: <https://www.obozrevatel.com/news/2006/11/9/144205.htm>

²³ Щербань поставив Суми на вуха. 09.11.2006. URL: <https://www.obozrevatel.com/news/2006/11/9/144205.htm>

²⁴ Щербань поставив Суми на вуха. 09.11.2006. URL: <https://www.obozrevatel.com/news/2006/11/9/144205.htm>

²⁵ Гранина В. Хозяин Его вотчины. 12.09.2005. URL: <https://investgazeta.delo.ua/blogi/hozjain-ego-votchiny-264989/>

Сумська обласна рада, Сумська обласна державна адміністрація і трудовий колектив редакції); «Суми і сумчани» (офіційний тижневик Сумської міськради), районними громадсько-політичними газетами та їхніми електронними версіями²⁶. У них розкривається офіційна діяльність очільників області та районів, ухвалення ними важливих рішень, взаємовідносини з центром та громадянським суспільством упродовж усього досліджуваного періоду. Ці джерела дають можливість простежити ротацію і рекрутування політичних еліт. Багато важливої інформації, насамперед критичної, щодо діяльності очільників області та районів було розміщено на електронних версіях приватних газет – «Ваш шанс», «Панорама» і «Данкор», які не належать представникам великого капіталу чи політикам. Їхніми власниками були редактори – В. Федірко («Ваш шанс»), Є. Положій («Панорама») та І. Даниленко («Данкор»). Ці джерела дають значний матеріал для розкриття теми «регіональні політичні еліти».

Підтвердженням може слугувати матеріал «Данкор online» «Хто на новенького?»²⁷, в якому йшлося про політичні розклади, шанси і можливості представників сумської регіональної політичної еліти після виборів Президента України 2004 р. Претендентом номер один на посаду голови називали ексочільника області А. Єпіфанова, якому визначалася роль «чистильника» області від донецьких структур. Серед недоліків його діяльності у часи керівництва областю, за версією джерела, «були сильні позиції криміналу». Можливим опонентом А. Єпіфанова називали його колишнього заступника В. Кержакова, який на виборах керував кампанією В. Юценка на півночі Сумської області. Йшлося також про народних депутатів України І. Рішняка та А. Деркача. Охарактеризовані і основні претенденти на посаду голови міської ради.

²⁶ Детал.: Регіональні засоби масової інформації Сумської області. 27.04.2012. URL: <http://sm.gov.ua/ru/oda/32-pres-sluzhba/145-rehionalni-zasoby-masovoi-informatsii-cumskoi-oblasti.html>

²⁷ Кто на новенького? 23.12.2004. URL: <http://www.sumy.net.ua/News/re/0412243.html>

Важливим джерелом інформації для розкриття теми «Регіональна політична еліта Сумщини» були сайти: Данкор онлайн (<http://dancor.sumy.ua/>), 0542.ua <https://www.0542.ua/>, Сумські дебати <http://debaty.sumy.ua/>, Sumy.Today <http://sumy.today/>, The Sumy Post <http://sumypost.com/>, RegioNews-Суми <https://regionews.sumy.ua/>, Спецкор <http://spec-kor.com.ua/>, Xpress <http://xpress.sumy.ua/>, а також Неделя <https://nedelya.info/> і Шостка.Инфо <http://shostka.info/>. Зокрема, завдяки цим сайтам можна розкрити питання про економічні ресурси регіональної політичної еліти як владної, так і бізнес-еліти; взаємозв'язки еліти та бізнесу; проаналізувати рівень довіри до представників регіональних політичних еліт.

Спроби заволодіти економічними ресурсами області, переділ власності, захоплення підприємств за участі владних структур були представлені на названих сайтах, а також повідомлялося про створення бізнес-імперії В. Щербаня, захоплення пакетів акцій підприємств, які його цікавили, скандали навколо заводу «Резинотехніка» та інших. Менеджмент заводу відкрито заявляв про тиск обласної влади з вимогою передати акції. Так чи інакше, однак за п'ять років правління В. Щербаня його група стала власницею більшості підприємств і багатьох об'єктів нерухомості²⁸.

Тема взаємостосунків керівників області з представниками бізнесу, колишніми представниками влади неодноразово розглядалася на сторінках періодичних видань. Так, газета «Панорама» у липні 2010 р. писала про можливі зв'язки нового очільника області Ю. Чмиря із багатьма впливовими людьми Сумщини: В. Щербанем, ексміським головою Сум В. Омельченком та народним депутатом України А. Деркачем²⁹. Місцеві експерти стверджували, що діяльність Ю. Чмиря може бути надто залежною від людей, що активно сприяли його призначенню. Крім того, голові області дорікали «відсутністю управлінського досвіду, доведенням до

²⁸ Щербаня попросят вернуть акции. 18.01.2005. URL: <http://www.sumy.net.ua/News/re/0501187.html>

²⁹ Литовченко Д. Юрій Чмирь: «Завдання – реалізація президентських програм». 08.07.2010. URL:<http://www.vsisumy.com/archive/panorama/604/yuriy-chmir-zavdannya-realizaciya-prezidentskih-programquot>

банкрутства шосткинської компанії «Свема», спробами впливати на Кролевецький хлібокомбінат»³⁰. Влада і бізнес досить чітко і тісно співпрацювали.

Тема кадрових ротацій на Сумщині, взаємостосунки керівництва області з центральною владою та окремими представниками, а також частково портрети очільників області представлено у матеріалі «Сімейна справа. Віктор Ющенко звільнив сумського губернатора Павла Качура, призначивши на його місце свого земляка»³¹.

Актуальним для регіональної еліти Сумщини було питання свій чи чужий, тобто вихідець з регіону чи «чужак». За даними А. Єпіфанова, за час правління В. Щербаня з Донбасу на Сумщину приїхало близько 200 керівників різних рангів³². Аналіз біографій очільників області дає підстави твердити, що традиційно більшість керівників обласної та районних рад були вихідцями зі Сумщини (А. Бондаренко, А. Єпіфанов, М. Берфман, Ю. Жарков, М. Лаврик, М. Ключко та інші).

Тема моралі і моральності регіональної політичної еліти активно висвітлювалася у інтернет-виданнях. Наприклад, ставлення громадян Сум до влади міста, до її моралі проявилось під час церемонії прощання із загиблим на Майдані О. Братушко. Між присутніми на відспівуванні людьми і представниками влади сталася бійка. Народ не пропустив чиновників у театр. Представники влади: голова міської ради Сум Г. Мінаєв зі своєю дружиною, зі заступницею О. Донцовою, директором департаменту інфраструктури Я. Куцом і депутатом міської ради С. Малюком спробували обійти натовп людей і зайти в театр з боку Петропавлівської, але люди стали запльовувати їх та закидали яйцями,

³⁰Литовченко Д. Юрій Чмирь: «Завдання – реалізація президентських програм». 08.07.2010. URL:<http://www.vsisumy.com/archive/panorama/604/yuriy-chmir-zavdannya-realizaciya-prezidentskih-programquot>

³¹ Семейное дело. Виктор Ющенко уволил сумского губернатора Павла Качура, назначив на его место своего земляка. 02.06.2008. URL: <http://www.dsnews.ua/politics/art35343>

³²Ключевой претендент на губернаторский пост Сумщины обещает глобальные «антищербаневские чистки». 16.11.2009. URL: <http://www.sumy.net.ua/News/re/05011810.html>

скандуючи «Ганьба», «Банду геть». Обпльованих чиновників провели центральними вулицями³³.

Зі зміною Президента України у 2019 р., звільненням голови обласної державної адміністрації один із інтернет-ресурсів поставив риторичне запитання: «скільки ж людей можуть віднести себе до категорії «свідомих патріотів Сумщини» і чи перевищує їх кількість, кількість родичів чиновників Сумської ОДА»³⁴. Це теж стосується якості регіональної еліти.

В умовах російсько-української війни у прикордонній області важливою є позиція представників регіональної влади щодо Російської Федерації. Газета «Xpress» розмістила інформацію про те, що уряд РФ Постановою від 25 грудня 2018 р. «У зв'язку з недружніми діями України щодо російських громадян і юросіб» розширив «Перелік фізичних осіб, стосовно яких вводяться спеціальні економічні заходи (санкції)». До переліку з 567 прізвиськ увійшло п'ять народних депутатів України від Сумщини і двоє її уродженців. Це – І. Молоток, О. Сугоняко, М. Лаврик, О. Медуниця і В. Бухарев, уродженець с. Дунаєць Глухівського району, голова Державної прикордонної служби України П. Цигикал та колишній регіонал, а нині член Політичної Партії «Опозиційний блок», член Комітету Верховної Ради України з питань інформатизації та зв'язку, генеральний директор телекомунікаційної компанії «ММДС-Україна», народний депутат Ю. Мороко, на прізвисько «Дідусь Мобілич». Дані про місце народження (місто/село) в мережі відсутні. На сайті Верховної Ради України вказано тільки, що «народився в Сумській області»³⁵. Показово те, що у списку відсутній народний депутат України від Сумщини А. Деркач. Таким чином, можемо констатувати, що друковані та електронні засоби масової інформації є цінним джерелом для дослідження регіональної еліти Сумщини.

³³ Мэра Сум заплевали и забросали яйцами во время отпевания погибшего на Майдане сумчанина (фото+видео). 24.02.2014. URL: <https://www.0542.ua/news/482066/mera-sum-zaplevali-i-zabrosali-ajcami-vo-vrema-otpevania-pogibsego-na-majdane-sumcanina-fotovideo>

³⁴ Сумщина остається без свого Губернатора. 06.06.2019. URL: <https://city.sumy.ua/sumy/sumshhina-ostaetsya-bez-svoego-gubernatora/>

³⁵ П'ятеро нардепів від Сумщини і двоє її уродженців потрапили до санкційного списку Росії. URL: <http://xpress.sumy.ua/news/politics/211828/>

Третьою групою джерел є різноманітні довідники (друковані та електронні). Представники сумської регіональної політичної еліти були представлені, що закономірно, у загальноукраїнських довідниках, у яких подані офіційні біографічні дані. Більш цінними для нашого дослідження були довідники «Сумщина від давнини до сьогодення»³⁶, енциклопедичний довідник «Сумщина в іменах»³⁷, «Сумщина в іменах: Альбом ілюстрацій до енциклопедичного довідника»³⁸, «Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки» (2005)³⁹ та «Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки» (2008)⁴⁰.

З особливим пієтетом ставилися очільники області до збірника «Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки», який містив низку рубрик: «Родом із Сумщини», «Сумщина офіційна», «Наші сучасники», «Знайомтесь – Сумщина», «Історичні постаті»⁴¹. Голова Сумської обласної ради В. Шапошник стверджував, що «це не просто довідник, це візитна картка нашої славної області, репрезентація найбільш видатних, заслужених, визнаних в Україні представників Сумщини»⁴². Вітаючи вихід другого випуску презентаційно-іміджевого довідника «Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки», тодішній голова Сумського земляцтва в м. Києві В. Стельмах був переконаний, «що кожен із нас є творцем своєї долі, а також і щасливої долі краю та країни в цілому»⁴³.

³⁶ Сумщина від давнини до сьогодення: наук. довід./Сум. облдержадміністрація, Держархів Сумської обл. / упоряд. Л. А. Покидченко. Суми: Слобожанщина, 2000. 384 с.

³⁷ Сумщина в іменах: енциклопед. довідник / редкол.: В. П. Щербань, М. О. Соколов, Л. С. Латишева та ін.; гол. ред. В.Б. Звагельський. Суми : АС-Медіа, 2003. 624 с.

³⁸ Сумщина в іменах: Альбом ілюстрацій до енциклопедичного довідника / укл. В. Ю. Панасюк, В. С. Соколов, В. К. Шейко та ін. Суми: АС-Медіа, 2003. 184 с.

³⁹ Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки: довід.-біогр. вид. Вип. 1. Київ, 2005. 260 с.

⁴⁰ Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки: довід.-біогр. вид. Вип. 2 / авт.–упоряд. В. В. Болгов. Київ, 2008. 173 с.

⁴¹ Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки: довід.-біогр. вид. Вип. 1. Київ, 2005. 260 с.

⁴² Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки: довід.-біогр. вид. Вип. 2 / авт.–упоряд. В. В. Болгов. Київ, 2008. 173 с.

⁴³ Хто є хто на Сумщині. Видатні земляки: довід.-біогр. вид. Вип. 2 / авт.–упоряд. В. В. Болгов. Київ, 2008. 173 с.

Певний інтерес для дослідження регіональної еліти Сумщини становить спецпроект сумської газети «Панорама» «Нестерпна легкість буття» – «Топ 50: найавторитетніших і найвпливовіших людей Сумщини», який проводився упродовж кількох років. У проєкті були представлені керівники Сумської області з короткою оцінкою їхньої діяльності як політиків, державних діячів і особистостей. Матеріал про кожного претендента мав оригінальну назву, яка вдало характеризувала претендента на звання впливового і авторитетного. Зокрема, назва матеріалу 2005 р. про М. Берфмана – «Осінь патріарха»⁴⁴, відповідно, 2006 р. – «Патріарх місцевої політики»⁴⁵. А у спецпроекті «Панорами» «Людина року. Рейтинг 2008» він був удостоєний звання «Енергозберігач» за значний внесок у справу енергозбереження області⁴⁶. Цінними були і статистичні збірники⁴⁷.

Окрему – *четверту групу джерел* становлять сайти джерел особового походження, насамперед, мемуарна література, в яких автор представляє самого себе, своїх близьких, оточення, у найрізноманітніших повсякденних ситуаціях «розкриває перед нами все своє життя, з усію відвертістю і простотою»⁴⁸. Понад те, у джерелах особового походження закладена «своєрідна інформація соціально-психологічного рівня, відсутня в інших видах джерел». Мемуари А. Єпіфанова «Свій серед своїх: біографічно-документальна оповідь» (Київ: ТОВ ВПЦ «Літопис – ХХ». 2015. 252 с.) на прикладі власної долі, життя Сумського регіону розкривають проблеми становлення та функціонування незалежної Української держави та нової політичної еліти регіону. А. Єпіфанов переконав, що «справжнього чиновника потрібно вирощувати, берегти

⁴⁴ Топ 50: самые авторитетные и влиятельные люди Сумщины 2005 года: спецпроект «Панорамы» «Невыносимая легкость бытия». Сумы, 2006. С.16.

⁴⁵ Топ 50: спецпроект «Панорамы» «самые авторитетные и влиятельные люди Сумщины 2006 года» Сумы, 2007. С.12.

⁴⁶ Топ 50: спецпроект «Панорамы». Человек года. Рейтинг 2008. Сумы, 2009. С.13.

⁴⁷ Жінки і чоловіки в Сумській області. Статистичний збірник. Суми, 2017. 11 с.

⁴⁸ Чечулин Н. Д. Мемуары, их значение и место в ряду исторических источников. Санкт-Петербург, 1891. С.9.

його, вкладати в нього кошти і тоді буде максимальна віддача»⁴⁹. При цьому він зазначав, що «ми сьогодні відчуваємо значну нехватку кадрів, справжніх спеціалістів»⁵⁰.

Автор літературного запису книги «Свій серед своїх» А. Єпіфанова, голова Недригайлівського земляцтва в місті Києві, член Національної спілки письменників України М. Гриценко, характеризуючи книгу, зазначав «ми з одного виміру – з «одних бур'янів». Ми знаємо одних і тих же людей, характери цих людей» і стверджував, що «ця наша спільність надала книзі Анатолія Єпіфанова життєвої правдивості, запахів Недригайлівщини, її колориту»⁵¹.

Не менший інтерес для дослідження регіональної еліти Сумщини становлять спогади А. Єпіфанова⁵², розміщені на електронному ресурсі, які мають певний відступ від канонів біографічного жанру, оскільки переходять з «переказів старовини глибокої» на події порівняно недавні і сучасні – від часів першого секретаря Сумського міськкому КПУ (1972–1988) М. Лушпи, який перебудовував обласний центр і здійснив реконструкцію ЖКГ, до часів правління В. Щербаня і М. Лаврика, від «помаранчевої революції» на «сумський Майдан» і причини перемоги на виборах міського голови Г. Мінаєва, до містобудівних «нововведень» і земельного «дерібану» і т. ін.⁵³. Про взаємовідносини з центром, призначення керівників області та процес формування регіональної політичної еліти у 1992 р. А. Єпіфанов, на той час

⁴⁹ Презентація книги Анатолія Єпіфанова «Свій серед своїх». 05.02.2015. URL: <http://ndr.sm.gov.ua/index.php/ru/gumanitarna-politika/kultura-mystetstvo/2125-prezentatsiji-knigi-anatoliya-epifanova-svij-sered-svojikh>

⁵⁰ Презентація книги Анатолія Єпіфанова «Свій серед своїх». 05.02.2015. URL: <http://ndr.sm.gov.ua/index.php/ru/gumanitarna-politika/kultura-mystetstvo/2125-prezentatsiji-knigi-anatoliya-epifanova-svij-sered-svojikh>

⁵¹ Презентація книги Анатолія Єпіфанова «Свій серед своїх». 05.02.2015. URL: <http://ndr.sm.gov.ua/index.php/ru/gumanitarna-politika/kultura-mystetstvo/2125-prezentatsiji-knigi-anatoliya-epifanova-svij-sered-svojikh>

⁵² Анатолій Єпіфанов в спогадах... Часть первая. URL: <http://xpress.sumy.ua/interview/4881/>; Анатолій Єпіфанов в спогадах... Часть вторая. URL: <http://xpress.sumy.ua/interview/4899/>; Анатолій Єпіфанов в спогадах... Часть третья. URL: <http://xpress.sumy.ua/interview/4938/>

⁵³ Анатолій Єпіфанов в спогадах... Часть первая. URL: <http://xpress.sumy.ua/interview/4881/>

Представник Президента в Сумській області, згадував: «Владу в області отримав тоді необмежену. З Києвом не потрібно було узгоджувати заступників, глав районних адміністрацій, сам підбирав собі прокурора області, начальника УМВС і т. і. Самостійно формував свою команду»⁵⁴. Важливо й те, що він чітко розумів політичну відповідальність за доручену справу: «Я один відповідав за область перед Україною, перед Президентом, перед урядом. Але і вся відповідальність, природно, лягала тільки на мене, тим більше, що Київ нічого області не давав – ані дотацій, ані субвенцій»⁵⁵. Постає питання: наскільки сильною та впливовою в регіоні була команда Представника Президента в Сумській області на початку 1990-х.

Різновидом мемуарної літератури, близької до щоденників, є і записні книжки. Цей різновид особових джерел зараховують іноді до автобіографій, мемуарів, хоча вони мають свої особливості. Для нашого дослідження значний інтерес викликає «Записна книжка» М. Берфмана, яка розміщена на електронних носіях і яку він назвав спробою «пояснити хоча б самому собі власну біографію. Але, напевно, набагато цікавіший фон: події і люди мого часу»⁵⁶. Своє бажання написати про минуле він пояснював так: «Ніяких регулярних записів я в той час не робив, але деякі особистості і факти здавалися мені настільки цікавими, що я їх записував по гарячих слідах, часто під час довгих і свідомо непотрібних засідань в Києві»⁵⁷.

⁵⁴Анатолій Елифанов вспоминает... Часть первая. URL: <http://xpress.sumy.ua/interview/4881/>

⁵⁵Анатолій Елифанов вспоминает... Часть третья. URL: <http://xpress.sumy.ua/interview/4938/>

⁵⁶ Берфман М. Записна книжка. URL: http://minayev.com.ua/wp-content/uploads/2016/08/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA_%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%91%D0%B5%D1%80%D1%84%D0%BC%D0%B0%D0%BD.pdf

⁵⁷ Берфман М. Записна книжка. URL: http://minayev.com.ua/wp-content/uploads/2016/08/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA_%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%91%D0%B5%D1%80%D1%84%D0%BC%D0%B0%D0%BD.pdf

Про себе він писав: «З 92-го року, коли почалася моя кар'єра держслужбовця, політика і політики стали, якоюсь мірою, моїм місцем існування»⁵⁸.

Значна увага у «Записній книжці» приділена проблемі взаємодій центру і регіонів, а також політичним портретам Прем'єр-міністрів України Є. Марчука, П. Лазаренка та В. Пустовойтенка. Ймовірно, спілкування з ними підштовхнуло його до цікавого висновку: «За моїми спостереженнями, керівники, особливо високого рівня, діляться на два типи: перші в процесі роботи шукають оптимальні рішення, другі шукають або призначають винних у виникненні проблеми і милостиво погоджуються з їхніми пропозиціями щодо її вирішення під їх же особисту відповідальність. На практиці ефективність обох методів приблизно однакова»⁵⁹.

Аналізуючи джерела особового походження, доцільно звернутися до бібліографічних видань, представлених на електронних носіях, які можуть містити спогади, мемуари чи щоденники окремих представників регіональних політичних еліт. Певний інтерес для нашого дослідження становить книга «Марк Берфман: краєзнавча пам'ятка до 75-річчя від дня народження М. А. Берфмана»⁶⁰, яка містить матеріали про М. Берфмана, публікації про нього, також його характеристику, яка цілком може характеризувати справжнього представника еліти: «був корисний оточенню

⁵⁸ Берфман М. Записна книжка. URL: http://minayev.com.ua/wp-content/uploads/2016/08/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA_%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%91%D0%B5%D1%80%D1%84%D0%BC%D0%B0%D0%BD.pdf

⁵⁹ Берфман М. Записна книжка. URL: http://minayev.com.ua/wp-content/uploads/2016/08/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA_%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%91%D0%B5%D1%80%D1%84%D0%BC%D0%B0%D0%BD.pdf

⁶⁰ Марк Берфман: краєзнавча пам'ятка до 75-річчя від дня народження М. А. Берфмана / Центральна міська бібліотека ім. Т. Г. Шевченка; уклад. І. О. Хомайко. Суми, 2014. С. 8.

своїм розумом, досвідом, стриманістю, умінням мислити практично», а ще «мав славу старомодної людини: скромного, чесного і невідкупного. Але й сучасної: наприклад, проводив інтернет-конференції з сумчанами»⁶¹.

Газетні, журнальні, радіо- та телевізійні інтерв'ю розгляда- тимемо як своєрідний піджанр мемуаристики. Важливим, на нашу думку, у цьому жанрі є врахування не лише того, що написано, а й те – хто пише, адже інтерв'ю дає можливість поглянути на регіональну політичну та економічну ситуацію «зсередини», через оцінки, світобачення керівників області. Нами було проаналі- зовано низку інтерв'ю. Серед них: М. Лаврика 2005 р.⁶², В. Щербаня 2006 р.⁶³, П. Качура 2007 р.⁶⁴ та 2010 р. (життєві цінності і політичні переконання)⁶⁵, Ю. Чмиря 2010 р.⁶⁶, І. Яговдника 2014 р.⁶⁷ та в «Урядовому кур'єрі» з нагоди 75 річниці Сумської області⁶⁸ М. Клочка⁶⁹ та інших. Погляди

⁶¹ Марк Берфман: краєзнавча пам'ятка до 75-річчя від дня народження М. А. Берфмана / Центральна міська бібліотека ім. Т. Г. Шевченка; уклад. І. О. Хомайко. Суми, 2014. С.8.

⁶² Каплюк Г. Сумской губернатор Николай Лаврик: «То, что не запрещено законом, разрешено». 22.07.2005. URL: <https://www.obozrevatel.com/news/2005/7/22/28856.htm>

⁶³ Щербань: «В деле Щербаня я – свидетель». 29.12.2006. URL: <https://www.rudenko.kiev.ua/interview/scherban>

⁶⁴ Касаткина А. Павло Качур: «Амбіція бути першим має бути!». 27.12.2007. URL: <http://rama.com.ua/pavlo-kachur-ambitsiya-buti-pershim-maye-buti/>

⁶⁵ Литовченко Д. Павло Качур: «У моїй команді будуть патріоти Сумщини і України». 21.09.2010. URL: <http://www.vsisumy.com/archive/panorama/614/pavlo-kachur-u-moiyu-komandi-budut-patrioti-sumshchini-i-ukrayini>

⁶⁶ Литовченко Д. Юрій Чмирь: «Завдання – реалізація президентських програм». 08.07.2010. URL: <http://www.vsisumy.com/archive/panorama/604/yuriy-chmir-zavdannya-realizaciya-prezidentskih-programquot>

⁶⁷ Кудлай Е. Яговдик пообещал правду. 15.01.2014. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/118047>

⁶⁸ Вергіль О. Ігор Яговдик: «Головне – не показники, а добробут і комфорт громади». 11.01.2014. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/igor-yagovdik-golovne-ne-pokazniki-dobrobut-i-komf/>

⁶⁹ Коломойцев А. Губернатор Сумщини Микола Клочко про «кадебістські штучки» та як жити без Росії. 11.10.2016. URL: <http://www.dsnews.ua/politics/gubernator-sumshchini-mikola-klochko-pro-kadebistski-shtuchki--10102016140000>

підприємця Б. Родельса представлені в інтерв'ю «Сумсько-донецька ревізія»⁷⁰. В інтерв'ю М. Полілуя⁷¹ з промовистою назвою «Звільнення Сумської області від політичного беззаконня починається з Глухова» йдеться про вотчину (Глухів та Глухівський район, Шостку і Шостинський район) народних депутатів України О. Медуниці⁷², А. Деркача та його соратника О. Бояринцева⁷³. Інтерв'ю розкриває їх як особистостей, показує їхні політичні пріоритети та переконання, цінності, вподобання, смаки.

З інтерв'ю можна почерпнути інформацію про ротацію та селекцію регіональних еліт. В. Щербаню досить часто дорікали, що він збудував «імперію Щербаня». Він спростовував таке твердження, однак визнавав, що за час роботи в Сумській області поміняв дуже багато людей – голів адміністрацій, заступників, проте «жодної людини я не виставив за двері, щоб не запропонувати йому інше місце роботи»⁷⁴. Звинувачення, які йому інкримінували, він спростовував: «Проти мене ж нічого немає! Я – свідок»⁷⁵, мотивуючи тим, що «професіонал завжди керується законом, а політики часто керуються емоціями, вигодою, ситуацією, яка є за вікном»⁷⁶. Це його бачення, а оцінка інших, у тому числі правоохоронних органів, суттєво різнилася від його власної.

⁷⁰ Ольшанская Д., Ивченко В. Сумско-донецкая реви́зия. 03.09.2003. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/30865>

⁷¹ Николай Полилуй: «Освобождение Сумской области от политического беззакония начинается с Глухова». 04.11.2015. URL: <https://www.0542.ua/news/1018091/nikolaj-poliluj-osvobozhdenie-sumskoj-oblasti-ot-politiceskogo-bezzakonia-nacinaetsa-s-gluhova>

⁷² Олег Медуница: «Бажаю молодому поколінню українців позбутися Януковича». 12.11.2012. URL: <http://mnk.org.ua/archive/oleg-medunicja-bazhaju-molodomu-pokolinnju-ukrajinciv-po/>

⁷³ Николай Полилуй: «Освобождение Сумской области от политического беззакония начинается с Глухова». 04.11.2015. URL: <https://www.0542.ua/news/1018091/nikolaj-poliluj-osvobozhdenie-sumskoj-oblasti-ot-politiceskogo-bezzakonia-nacinaetsa-s-gluhova>

⁷⁴ Щербань: «В деле Щербаня я – свидетель». 29.12.2006. URL: <https://www.rudenko.kiev.ua/interview/scherban>

⁷⁵ Щербань: «В деле Щербаня я – свидетель». 29.12.2006. URL: <https://www.rudenko.kiev.ua/interview/scherban>

⁷⁶ Щербань: «В деле Щербаня я – свидетель». 29.12.2006. URL: <https://www.rudenko.kiev.ua/interview/scherban>

Ми використовували й інтерв'ю В. Юшенка щодо оцінки його малої батьківщини, до якої він був надто критичний, твердячи, що «Сумщина і до цього дня не має власного політичного портрета, я завжди хотів, щоб цей регіон був більш демократичним»⁷⁷. Натомість тодішній очільник області М. Лаврик зазначав, що «батьківщина Президента – це така довіра, що і страшно подумати, щоб помилитися десь»⁷⁸.

Про ротацію еліт у регіоні після перемоги на президентських виборах В. Юшенка йшлося в інтерв'ю М. Лаврика. На питання, за яким принципом – квотним чи лише за професіоналізмом людини призначав своїх заступників і голів райдержадміністрацій, М. Лаврик стверджував, що за обома, оскільки домовленості не було в Києві про те, щоб на місцях застосовувати ті квоти, які існували під час формування уряду. Він спілкувався з представниками всіх політичних партій, які підтримали В. Юшенка, вони вносили пропозиції на більшість посад, починаючи від заступників, керівників відділів і управлінь, закінчуючи головами райдержадміністрацій⁷⁹. Сам себе М. Лаврик охарактеризував так: «Можливо, я з тих людей, які швидко пролітають до своєї мети»⁸⁰.

Питання регіонального лідерства, наявності команди однодумців розглядалося в інтерв'ю ексголови Сумської ОДА П. Качура. Він переконував, що «лідери команд мають розуміти і бути спроможними розв'язувати проблеми Сумщини»; «політичні команди на місцевому рівні повинні мати власних лідерів, спроможних реалізувати передвиборчі обіцянки»⁸¹. Про «Команду Качура»

⁷⁷ В. Юшенко: Украина потеряла еще 2 года. 12.11.2003. URL: <https://www.ostro.org/general/politics/articles/242/>

⁷⁸ Каплюк Г. Сумской губернатор Николай Лаврик: «То, что не запрещено законом, разрешено». 22.07.2005. URL: <https://www.obozrevatel.com/news/2005/7/22/28856.htm>

⁷⁹ Каплюк Г. Сумской губернатор Николай Лаврик: «То, что не запрещено законом, разрешено». 22.07.2005. URL: <https://www.obozrevatel.com/news/2005/7/22/28856.htm>

⁸⁰ Каплюк Г. Сумской губернатор Николай Лаврик: «То, что не запрещено законом, разрешено». 22.07.2005. URL: <https://www.obozrevatel.com/news/2005/7/22/28856.htm>

⁸¹ Литовченко Д. Павло Качур: «У моїй команді будуть патріоти Сумщини і України». 21.09.2010. URL: <http://www.vsisumy.com/archive/panorama/614/pavlo-kachur-u-moiy-komandi-budut-patrioti-sumshchini-i-ukrayini>

говорив, що вона «буде складатися з людей, які можуть похвалитися реальними справами на Сумщині, а також з молодих, перспективних, але принципових»⁸². Кожен повинен відчувати себе частиною команди, яку об'єднує спільне бачення. Така команда буде стійкою до тиску влади та зможе досягнути реальних змін⁸³. Обов'язковою вимогою до всіх членів команди П. Качур вважав «бути патріотом Сумщини і України». П. Качур роботу на Сумщині назвав одним «з найкращих періодів моєї політичної кар'єри»⁸⁴.

Доречно більш детально зупинитися на аналізі інтерв'ю «Данкору», лідера обласного виборчого штабу коаліції «Сила народу» А. Єпіфанова, який розкрив власне бачення ситуації в області та першочергові завдання нової влади у 2005 р.⁸⁵. Окремі інтерв'ю є цінними тим, що у них даються характеристики окремим представникам регіональної політичної еліти Сумщини⁸⁶.

Інтерв'ю з ексголовою Сумської обласної ради С. Салатенком, який у 2019 р. проходив навчання за програмою військового співробітництва у військовому коледжі в Сполучених Штатах Америки, розкриває не лише специфіку діяльності обласної ради після Революції Гідності, а й містить характеристику окремих депутатів. Зокрема, про ставлення до чинного голови області. Так, колишній голова зазначав, що ця «людина прийшла до влади на хабарях і договорняках»⁸⁷, а про раду: «депутати збираються на

⁸² Литовченко Д. Павло Качур: «У моїй команді будуть патріоти Сумщини і України». 21.09.2010. URL: <http://www.vsisumy.com/archive/panorama/614/pavlo-kachur-u-moyiy-komandi-budut-patrioti-sumshchini-i-ukrayini>

⁸³ Литовченко Д. Павло Качур: «У моїй команді будуть патріоти Сумщини і України». 21.09.2010. URL: <http://www.vsisumy.com/archive/panorama/614/pavlo-kachur-u-moyiy-komandi-budut-patrioti-sumshchini-i-ukrayini>

⁸⁴ Литовченко Д. Павло Качур: «У моїй команді будуть патріоти Сумщини і України». 21.09.2010. URL: <http://www.vsisumy.com/archive/panorama/614/pavlo-kachur-u-moyiy-komandi-budut-patrioti-sumshchini-i-ukrayini>

⁸⁵ Івченко В., Ніколов Ю. Сумщина под донетчанами и без них. 20.01.2005. URL: <http://www.okhtyrka.net/content/view/424/272/>

⁸⁶ Литовченко Д. Павло Качур: «У моїй команді будуть патріоти Сумщини і України». 21.09.2010. URL: <http://www.vsisumy.com/archive/panorama/614/pavlo-kachur-u-moyiy-komandi-budut-patrioti-sumshchini-i-ukrayini>

⁸⁷ Панфілова О. Семен Салатенко: я не за те сидів в окопах, щоб у мирному житті стати мародером. URL: <http://xpress.sumy.ua/articles/214729/>

45 хвилин, аби натиснути на кнопки на підтримку заздалегідь ухвалених питань. Або ж з кон'юнктурних міркувань – проголосувати за якесь нове призначення»⁸⁸. Про діяльність ради та її досягнення за час керівництва С. Салатенка: «Рік Сумська облрада була дійсно майданчиком політичної дискусії, а не договорняків і решал, – це головне. По-друге, вдалося перекрити основні потоки крадіжок, що призвело до збільшення дохідності комунальних підприємств. Також досягненням вважаю початок перемовин щодо розвитку ІТ-галузі в області»⁸⁹.

Не оминали у своїх інтерв'ю очільники області у різні роки тему виборчих кампаній. Зокрема, у 2005 р. М. Лаврик відзначав, що у Сумській області було багато порушень законодавства під час президентських виборів. За фактами фальсифікацій порушено більше сотні кримінальних справ. Що особливо важливо, «у фальсифікаціях задіяні високі посадові особи: і заступники колишнього голови облادміністрації, і колишній керівник області, на нього також порушено кримінальну справу»⁹⁰. Зазначимо, що інформація, здобута з інтерв'ю, верифікувалася і перевірялася задля уникнення спотворень чи помилок, а також, щоб не допустити конструювання «міфів» про представників регіональної політичної еліти Сумської області.

П'яту групу джерел становлять сайти політичних партій, громадських організацій у регіоні, сторінки у Facebook, а також аналітичних центрів (насамперед, рейтинги, досє, компромати, інтерв'ю, блоги, дослідження тощо), присвячені окремим впливовим особистостям Сумщини, рівню та критеріям довіри.

Аналіз партійного сегмента регіональних еліт можна здійснити за допомогою сайтів політичних партій у регіоні та сторінок обласних відділень політичних партій у Facebook. Відсутність

⁸⁸ Панфілова О. Семен Салатенко: я не за те сидів в окопах, щоб у мирному житті стати мародером. URL: <http://xpress.sumy.ua/articles/214729/>

⁸⁹ Панфілова О. Семен Салатенко: я не за те сидів в окопах, щоб у мирному житті стати мародером. URL: <http://xpress.sumy.ua/articles/214729/>

⁹⁰ Каплюк Г. Сумской губернатор Николай Лаврик: «То, что не запрещено законом, разрешено». 22.07.2005. URL: <https://www.obozrevatel.com/news/2005/7/22/28856.htm>

інформації на сайті Департаменту юстиції в Сумській області про реєстр політичних партій в області значно ускладнило роботу.

Згідно зі сайтом Сумської обласної організації ВО «Батьківщина» в області зареєстровано 28 партійних організацій, з них – 1 обласна, 7 міських обласного значення та 20 районних. Також Сумська обласна ВО «Батьківщина» має 633 первинних партійних організацій. Станом на 1 січня 2019 р. партійна організація Сумщини налічувала 24 937 осіб⁹¹. Інформація про попередні роки діяльності свідчила про те, що в Сумах повноцінний господар становища – місцева ВО «Батьківщина», чію обласну парторганізацію очолював сумський міський голова О. Лисенко⁹². Сайт насичений інформацією про діяльність представників партії в обласному центрі та районах області.

Сторінка сайту Сумської територіальної організації ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ» обмежується інформацією про те, що головою територіальної організації є М. Клочко; керівником Секретаріату територіальної організації – М. Нагорна; юристом територіальної організації – М. Єжжун⁹³. Сайт містить інформацію про діяльність представників партії в регіоні.

Не зупиняючись детально на аналізі усіх сайтів політичних партій, зазначимо, що вони дають значний матеріал для дослідження партійної регіональної політичної еліти. Зокрема, можемо стверджувати, що інтеграція в партійні структури, насамперед «партій влади», використовувалася впливовими регіональними політиками і підприємцями для зміцнення своїх позицій і зв'язків у структурах влади упродовж усіх років незалежності.

Упродовж досліджуваного періоду у Сумській області було проведено певну кількість різноманітних рейтингів, які тим чи

⁹¹ ВО «Батьківщина». Регіональні осередки. URL: <http://byut.sumy.ua/regions-contacts/>

⁹² Феодальна Україна. Сумская область. URL: <https://comments.ua/politics/633584-feodalnaya-ukraina-sumskaya-oblast.html>

⁹³ Сумська територіальна організація ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ». URL: http://sumy.solydarnist.org/?page_id=6

іншим чином стосувалися регіональної політичної еліти. Усі ці рейтинги ми розглядаємо як «інструменти комунікативного супроводу діяльності регіональних політичних еліт»⁹⁴ і використовуємо для розкриття цінностей, ідентичностей та політичної поведінки регіональної політичної еліти Сумщини. Для прикладу скористаємося опитуванням, проведеним Сумським обласним пресклубом серед журналістів і керівників громадських організацій області. На нашу думку, воно є знаковим, оскільки у ньому фігурують як політики минулого, так і сьогодення, визначні фігури. Рейтинг політиків, які викликали упродовж 2004 р. найбільшу кількість негативних емоцій, був таким: 1. В. Щербань та В. Омельченко – 25 балів; 2. О. Царенко, народний депутат, невдалий ректор Сумського національного університету – 22; 3. М. Плеханов, начальник обласного управління внутрішніх справ – 17⁹⁵. У позитивному рейтингу політиків, тих, хто мав у 2004 р. найбільший авторитет серед журналістів і громадських діячів, трійка переможців така: 1. С. Ключко, депутат міської ради, другий секретар обкому СПУ – 21; 2. Г. Мінаєв, підприємець, активний учасник студентського спротиву і виборів президента в Сумах – 16; 3. Л. Мельник, професор, один з небагатьох викладачів з першого дня відкрито підтримав акцію студентського спротиву⁹⁶.

Соціологічною групою «Рейтинг» у рамках проекту «Портрети регіонів» з 16 листопада по 9 грудня 2018 р. було проведено опитування серед мешканців Сумської області. Загалом у дослідженні, здійсненому за методом особистого інтерв'ю, взяло участь 1600 респондентів. Вибірка сформована з урахуванням

⁹⁴ Ротар Н. Рейтинг як інструменти комунікативного супроводу діяльності регіональних політичних еліт. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи». Чернівці, 2019. С.76–79.

⁹⁵ Губернатор Щербань и мэр Омельченко лидируют в рейтинге самых неприятных политиков Сумской области. 16.11.2009. URL: <http://www.sumy.net.ua/News/re/0501176.html>

⁹⁶ Губернатор Щербань и мэр Омельченко лидируют в рейтинге самых неприятных политиков Сумской области. 16.11.2009. URL: <http://www.sumy.net.ua/News/re/0501176.html>

вікової й гендерної структури області та типу поселення. Похибка становить не більше 2,4%⁹⁷. Мешканці області оцінювали діяльність місцевої влади краще, ніж центральної. Так, лише 8% опитаних задоволені діяльністю Президента П. Порошенка, стільки саме задоволені діяльністю Прем'єр-міністра В. Гройсмана і 5% – Верховної Ради України⁹⁸. Водночас, понад 80% висловили незадоволеність діяльністю центральної влади. Упродовж року рівень задоволеності діяльністю обласної державної адміністрації майже не змінився (21–22%), рівень задоволеності роботою міського/сільського голови трохи зріс (з 26% до 29%). Рівень задоволеності місцевими головами дещо вищий серед мешканців сіл⁹⁹.

Певний інтерес становила для дослідження «Політична карта Сумської області», створена Громадянською мережею «ОПОРА», у якій відтворено перебіг парламентської виборчої кампанії 2012 р., здійснено адміністративно-територіальний опис регіону; короткий аналіз соціально-демографічної, економічної та політичної ситуації; подано актуальну електоральну статистику області, охарактеризовано інформацію про суспільно-політичне життя, партійність керівників органів влади, депутатів Верховної Ради України від області та медіа-ринок¹⁰⁰.

Кадрові зміни серед керівників органів місцевої влади Сумської області, їхня партійна належність; зміна балансу політичних сил в області після подій Євромайдану; наявність нових громадських ініціатив і політичних сил; позиціонування депутатів Верховної Ради України від Сумської області; зміни у структурах власності основних бізнес-груп регіону; випадки притягнення до відповідальності (дисциплінарної, адміністративної, кримінальної)

⁹⁷ Портрети регіонів. Сумська область. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/portrety_regionov_sumskaya_oblast.html

⁹⁸ Портрети регіонів. Сумська область. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/portrety_regionov_sumskaya_oblast.html

⁹⁹ Портрети регіонів. Сумська область. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/portrety_regionov_sumskaya_oblast.html

¹⁰⁰ Політична карта Сумської області. 2015. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/1706-politychna-karta-sumskoji-oblasti>

місцевої владної еліти; позиція регіональних політичних еліт щодо подій Євромайдану та позачергових президентських виборів 2014 р.¹⁰¹ представлені у «Політичній карті Сумської області. 2015».

Цінними для вивчення питання регіональних політичних еліт були результати дослідження Громадянської мережі «ОПОРА» на зразок «Політична мапа одномандатного виборчого округу № 157 (Сумська обл.) 20 травня 2015 року», яка містила характеристику адміністративно-територіальної одиниці округу та соціально-економічну структуру, інформацію про суспільно-політичну ситуацію в окрузі, включаючи Таблиці «Партійність керівників органів влади» і «Партійний та фракційний склад Сумської міської ради, яка належить до виборчого округу № 157 (Сумська область)», про медійну ситуацію у виборчому окрузі, а також дані про народного депутата України, яка включала «політичну історію» народного депутата України О. Медуниці, бізнес-інтереси, особливості професійної («неполітичної») кар'єри, взаємодію із місцевою елітою, медіавпливи в області¹⁰². Проаналізовано також попередній зріз активності кандидата у депутати. Зокрема, створення та функціонування постійно діючої громадської приймальні у виборчому окрузі, особиста активність у виборчому окрузі, подання депутатом законодавчих ініціатив та запитів, пов'язаних із місцевими проблемами та інтересами, звітування депутата за результатами 100 днів діяльності та присутність у ЗМІ¹⁰³.

Аналогічно представлено Громадянською мережею «ОПОРА» 158-й округ, в якому перемогу здобув О. Сугоняко і якого характеризують як активного учасника національно-патріотичного громадського руху в м. Суми, зокрема, «помаранчевої революції» 2004 р. та

¹⁰¹ Політична карта Сумської області. 2015. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/1706-politychna-karta-sumskoj-oblasti>

¹⁰² Політична мапа одномандатного виборчого округу № 157 (Сумська обл.). 20.05.2015. URL: <https://rada.oporaua.org/mapa-kontaktiv/89-mapa-okruhu/sumska-oblast/6184-politychna-mapa-odnomandatnoho-vyborchoho-okruhu-157-sumska-obl>

¹⁰³ Політична мапа одномандатного виборчого округу № 157 (Сумська обл.). 20.05.2015 р. URL: <https://rada.oporaua.org/mapa-kontaktiv/89-mapa-okruhu/sumska-oblast/6184-politychna-mapa-odnomandatnoho-vyborchoho-okruhu-157-sumska-obl>

Революції Гідності (участь у заходах «сумського Майдану»)¹⁰⁴. Найбільш повно представлена політична мапа одномандатного виборчого округу № 159 (Сумська область) та характеристика А. Деркача, який «самостійно «політично закріпив» за собою північ області, незважаючи на політичну кон'юнктуру в державі» і який «намагався контролювати політику владних структур в області»¹⁰⁵.

Багато цінної інформації розміщено на сторінках Громадянської мережі «ОПОРА» щодо партійності регіональних керівників. Серед керівного складу районних державних адміністрацій та районних рад Сумщини напередодні президентських виборів 2019 р. 36 осіб зі 117 були членами партій¹⁰⁶. Найбільша кількість осіб серед керівників обласних департаментів, керівників районних державних адміністрацій, їхніх заступників та очільників місцевих рад були представниками ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ» – 10. Крім того, 9 посадовців були членами ВО «Батьківщина», 3 – Політичної партії «Воля народу». Серед керівників районних державних адміністрацій партійні квитки мають голова Роменської РДА В. Білоха, який був очільником районної організації політичної партії «НАРОДНИЙ ФРОНТ», та його колега з Лебедина В. Химич, член ВО «Батьківщина»¹⁰⁷.

Попри те, що більшість керівників районних адміністрацій є офіційно непартійними, більшість з них у минулому мали зв'язки з тими чи іншими політичними силами. Так, голова Сумської РДА

¹⁰⁴ Політична мапа одномандатного виборчого округу № 158 (Сумська обл.). 20.05.2015. URL: <https://rada.oporaua.org/80-mapa-okruhu/6185-politychna-mapa-odnomandatnoho-vyborchoho-okruhu-158-sumska-obl>

¹⁰⁵ Політична мапа одномандатного виборчого округу № 159 (Сумська обл.). 20.05.2015. URL: <https://rada.oporaua.org/80-mapa-okruhu/6186-politychna-mapa-odnomandatnoho-vyborchoho-okruhu-159-sumska-obl>

¹⁰⁶ Сумська область: 36 представників керівного складу у РДА та райрадах є партійними. 16.11.2018. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/vybory-prezidenta/vybory-prezidenta-2019/45676-sumska-oblast-36-predstavnykiv-kerivnoho-skladu-u-rda-ta-rairadakh-ie-partiinymu>

¹⁰⁷ Сумська область: 36 представників керівного складу у РДА та райрадах є партійними. 16.11.2018. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/vybory-prezidenta/vybory-prezidenta-2019/45676-sumska-oblast-36-predstavnykiv-kerivnoho-skladu-u-rda-ta-rairadakh-ie-partiinymu>

Г. Дорошенко у 2015 р. брав участь у виборах до Сумської обласної ради від ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ», хоча не був членом цієї партії. У 2010 р. він очолював обласну організацію ВО «Батьківщина». Від Радикальної партії Олега Ляшка до Роменської міської ради у 2015 р. балотувався очільник Липоводолинської РДА І. Яременко¹⁰⁸.

Сумська обласна громадська організація «Бюро аналізу політики», метою діяльності якої є підвищення рівня політичної культури партійних, громадських та профспілкових об'єднань¹⁰⁹, в інтересах громади міста Суми та Сумської області упродовж 2011 р. розгорнула активну діяльність, спрямовану на забезпечення вільного доступу громадян до суспільно важливої публічної інформації. З моменту набрання чинності Закону України «Про доступ до публічної інформації» організація надіслала до різного рівня державних та комунальних установ і організацій Сумщини більше 200 запитів на інформацію, що стосувалися переважно питань доцільності та обґрунтованості обсягів витрат бюджетних коштів. Про це йшлося у публікації «Погралися у публічних політиків... і досить»¹¹⁰, в якій розкривалися факти перевищення владних повноважень та зловживання посадовим становищем.

Однією з особливостей сучасних регіонів є те, що їхня територія умовно поділена між впливовими політичними гравцями. Згідно з даними джерела «Региональные князьки и корольки: Сумщина» (2008) йдеться про статки та власність окремих представників регіональної політичної еліти на території Сумщини.

Певні знакові характеристики представників еліти містяться у матеріалі «Феодальная Украина. Сумская область». Зокрема, зазначається, що «своєю вотчиною Сумщину і особливо північну її

¹⁰⁸ Сумська область: 36 представників керівного складу у РДА та райрадах є партійними. 16.11.2018. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/vybory-prezidenta/vybory-prezidenta-2019/45676-sumska-oblast-36-predstavnykiv-kerivnoho-skladu-u-rda-ta-rairadakh-ie-partiinymu>

¹⁰⁹ Сумська обласна громадська організація Бюро аналізу політики. URL: <http://politanalityk.com/about.html>

¹¹⁰ Погралися у публічних політиків... і досить. 07.02.2012. URL: <http://politanalityk.com/public-information/pogralysya-u-publichnyh-politykiv-i-dosyt.html>

частину А. Деркач обрав ще в 1990 р., коли його батько Л. Деркач спочатку був головним митником країни, а потім очолював СБУ і весь цей час входив до найближчого оточення тодішнього Президента України Л. Кучми¹¹¹. Досить знаковою є характеристика одного з очільників області: тихим, але альтернативним центром впливу в регіоні залишався сумський голова обласної державної адміністрації часів президентства В. Ющенка М. Лаврик, на якого і далі орієнтуються багато місцевих чиновників»¹¹². І, нарешті, йдеться про висхідну «зірку» сумського політикуму з 2015 р., – гіперактивного А. Семеніхіна¹¹³.

Після президентських виборів 2019 р. і напередодні позачергових парламентських виборів, закономірно, що відбувалася ротація регіональних політичних еліт Сумщини.

Підсумовуючи зазначимо, що емпірична база дослідження регіональної політичної еліти Сумської області є достатньо репрезентативною, яка забезпечить дослідження питання соціального походження регіональних політичних еліт, їхнього становища в суспільстві, рівня соціального представництва, якісного складу, професійної компетенції; партійної належності, політичних орієнтацій, методів діяльності, політичної поведінки; цінностей; формування, рекрутизації, функціонування еліт; домінування неформальних механізмів оновлення еліти, непублічний характер цього механізму; взаємодії з центром; походження і сутності інституту регіональної політичної еліти Сумщини, ресурсів, якими володіли регіональні політичні еліти Сумщини.

¹¹¹Феодалная Украина. Сумская область. URL: <https://comments.ua/politics/633584-feodalnaya-ukraina-sumskaya-oblast.html>

¹¹² Феодалная Украина. Сумская область. URL: <https://comments.ua/politics/633584-feodalnaya-ukraina-sumskaya-oblast.html>

¹¹³ Феодалная Украина. Сумская область. URL: <https://comments.ua/politics/633584-feodalnaya-ukraina-sumskaya-oblast.html>

РОЗДІЛ 3

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ

*Україні потрібні еліти, які,
окрім високого професіоналізму,
були б вірними принципам політичної й
особистої доброчесності.*

Ініціативна група «Першого грудня»

Актуальним питанням для будь-якого рівня державної влади, як законодавчої, так і представницької, було і залишається питання як відбирається і обирається еліта, тобто ті люди, які здійснюють політичну владу, приймають політичні рішення у певний проміжок часу. Дж. Хіглі слушно зазначав, що «одного разу сформувавшись і прийшовши до влади, еліта, єдина на основі консенсусу, впевнено пролонгує власне існування, незалежно від змін нееліти»¹. Важливо також наголосити на тому, що в сучасних суспільствах «зростає кількість влади, потенціал її інструментів, контрольованих елітою»². Використовуючи надані в розпорядження еліти повноваження, вона регулярно прирощує ресурси власної влади і легітимності, внаслідок чого елітні ротації/зміни стають все менш залежними від суспільства.

Формування та зміни еліт в суспільстві відбуваються за рахунок «рекрутування», «репродукції», «циркуляції», «ротації» «трансформації», «вертикальної мобільності», «зміни складу» еліт, відтворення правлячої еліти (зміна поколінь або заміна владних команд), «поверхневого оновлення еліти», «тихої зміни поколінь», зміни типу еліти, кадрового добору політико-управлінської еліти. Найбільш вдалим терміном, на нашу думку, є «рекрутування» (від

¹ Хигли Дж. Элиты, внеэлитные группы и пределы политики: теоретический курс. Элиты и общество в сравнительном измерении. Москва, 2011. С.53

² Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва, 2004. С.480.

фр. *recruiter* – вербувати) як процесу формування еліт, системи відбору до її складу нових членів.

Т. Дай та Х. Зіглер наголошували, що правляча еліта, по суті, не залежить ані від електоральних уподобань виборців, ані від циркуляції еліт, і являє собою максимально закриту групу, яка практично не рекрутується. Якщо ж рекрутація усе ж відбувається, то вона містить неформальний/нелегітимний механізм оновлення еліти, який пов'язаний з клановістю, корупцією, зростаючою неефективністю. Завдяки системі рекрутування політичних еліт визначають: хто, як і з якого середовища здійснює відбір, який його порядок, критерії і мотиви. Поновлення еліти відбувається повільно і нерегулярно.

Вирішальну роль у справі просування в еліту (в умовах сьогоденішньої соціально-політичної ситуації в Україні) відіграють не особисті досягнення, а належність до «команди», клану, соціальної групи, що заважає відбору в еліту дійсно кращих, найбільш здібних, а головне – високоморальних людей³.

Для дослідження питання формування регіональних політичних еліт Сумщини необхідно, насамперед, з'ясувати, «хто є елітою в регіоні?». За критерії визначення регіональної політичної еліти візьмемо такі: безпосередня або опосередкована участь у прийнятті стратегічно важливих політичних рішень; ступінь політичного впливу тієї чи іншої особи на основі позиції, яку вона займає в системі влади; володіння ресурсами, стратегічні інтереси, висока ступінь політичної активності, рейтинг політика серед інших у владі. На основі цих критеріїв виділимо такі групи еліт: народні депутати України, обрані від мажоритарних округів та за партійними списками; найвищі посадові особи органів представницької і виконавчої влад (голови обласних, районних державних адміністрацій, їхні заступники, керівники управлінь, відділів, інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій; тимчасово виконувачі обов'язки голів обласних державних адміністрацій; голови обласних, міських, районних, районних у

³ Буткевич О. Г. Еліта як суб'єкт соціального управління. Культура народів Причорномор'я. 1999. № 7. С. 169–173. С.173.

містах, селищних, сільських рад; голови об'єднаних територіальних громад); депутати обласної, міських, селищних, районних у містах, районних та сільських рад, сільської, селищної, міської ради та об'єднаних громад; представники силових структур (Управління Служби безпеки України, Управління Міністерства внутрішніх справ України, Прокуратура та Управління Державної служби України надзвичайних ситуацій у Сумській області, Сумський прикордонний загін); представники політичних партій, лідери та члени громадських організацій, які не перебувають при владі, проте мають суттєвий вплив на формування громадської думки; керівники найбільших державних підприємств, акціонерних товариств, великих приватних підприємств і фірм; бізнесмени, які позбавлені державно-владних повноважень, однак мають значний фінансовий капітал, завдяки якому можуть впливати на позиції складу чиновників та лобіювати свої інтереси в органах регіональної влади; організовані злочинні угруповання; власники ЗМІ; представники наукової та творчої еліти. Цим переліком коло осіб, яких можна віднести до регіональної політичної еліти Сумщини і які представляють формальні та неформальні інститути і практики та мають суттєвий вплив на прийняття рішень, не обмежується, оскільки існують приховані критерії входження в еліту, які дослідити фактично не реально.

Одним із чинників потрапляння у регіональну політичну еліту були вибори як відкрита система/спосіб відбору еліт через систему демократичних конкурентних виборів серед найбільш активних представників і різноманітних груп суспільства. Завдяки виборам до мережі регіональної еліти потрапляють народні депутати України, які здобували перемогу у мажоритарних округах під час парламентських виборчих кампаній 1991, 1994 рр., які відбувалися за мажоритарною системою, та 1998, 2002, 2012, 2014, 2019 рр. – за пропорційно-мажоритарною системою.

За результатами перших демократичних парламентських виборів 1991 р. від Сумської області було обрано 13 народних депутатів України, переважна більшість з яких перемогу здобула у другому турі, набравши понад 50% голосів виборців. П'ять обраних народних депутатів України (В. Ананьєв, І. Плосконіс,

М. Хоменко, В. Марченко, В. Череп) були політиками загальноукраїнського масштабу, а вісім – були пов'язані зі Сумщиною (А. Бондаренко, В. Грабін, О. Воробйов, І. Грищенко, Р. Рапій, О. Піскун, Ю. Сербін, О. Чернявський)⁴. Варто зазначити, що М. Хоменко, який працював другим секретарем Сумського обкому КПУ (1978–1982), став секретарем Президії Верховної Ради УРСР (1982–1991), секретарем Верховної Ради України, а згодом – першим главою Адміністрації Президента України (1991–1994). Інший народний депутат України – О. Піскун – був одним із засновників товариств «Меморіал» та «Просвіта», Народного Руху України на Сумщині, членом Великої Ради Народного Руху України (1989–1994). Отже, можна стверджувати, що в регіональну політичну еліту Сумщини увійшли політики загальноукраїнського масштабу, які представляли партійно-господарську номенклатуру, керівники області, а також представники національно-демократичних сил. Після ліквідації радянської партійної системи депутатський корпус Верховної Ради України перетворився на головний центр прийняття рішень як на рівні центральної влади, так і на місцях.

У 1994 р. на парламентських виборах удруге мандат народного депутата на виборчих округах Сумської області вдалося вибороти трьом депутатам I скликання: В. Марченку, В. Черепу та О. Чернявському. Натомість, було обрано дев'ять нових народних депутатів: Ю. Бублика, Н. Вітренко, І. Грінцова, А. Золотарьова, М. Лавриненка, В. Радька, В. Сторіженка, В. Ткаченка⁵.

Починаючи з парламентських виборів 1998 р. і наступні виборчі кампанії – 2002, 2012, 2014, 2019 рр., які відбулися за пропорційно-мажоритарною системою, до регіональної політичної еліти Сумщини увійшли й народні депутати України, уродженці Сумської області, а також ті, хто працював у регіоні і хто був обраний за партійними списками.

⁴ Народні депутати України 1-го скликання (1990–1994). URL: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/DEPUTAT1/spisok1.htm>

⁵ Народні депутати України 2-го скликання (1994–1998). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radac_gs09/d_index_arh?skl=2

Таблиця 1

**Депутати від мажоритарних округів Сумської області
у 1998–2019 рр.**

Виборчі округи	157	158	159	160	161	162
1998	В. Тропінін	В. Череп	А. Деркач	Н. Вітренко	В. Мартиненко	Г. Дашутін
2002	Є. Лапін	О. Царенко	М. Нощенко	О. Гінзбург	І. Рішняк	Г. Дашутін
2012	О. Медуниця	О. Волков	А. Деркач	І. Молоток	В. Шульга	І. Купрейчик
2014	О. Медуниця	О. Сугоняко	А. Деркач	І. Молоток	М. Лаврик	В. Бухарев
2019	Г. Рябуха	І. Васильєв	А. Деркач	І. Молоток	М. Гузенко	М. Задорожний

Джерело: Вибори 98: документи, статистичні дані, аналіз. Харків: Видавництво «ФОРТ», 1998. С.448–451; Вибори до Верховної Ради України. Інформаційно-довідкове видання редкол.: М. М. Рябець (голова) та інші. Київ: Центральна виборча комісія, 2002. С. 526–531.

Якщо за результатами парламентських виборів 1998 та 2002 р. переможці змінювалися, за винятком Г. Дашутіна (162-й в. о.), то в наступні виборчі кампанії на більшості округів перемагали одні й ті самі представники. У одномандатних округах 159 і 160 беззмінно перемогу здобували А. Деркач та його ставленик – І. Молоток.

Пропорційна система виборів, яка була запроваджена в 2006 р. у парламент та органи місцевого самоврядування, розширила можливість входження в регіональну політичну еліту представникам з неелітних груп. Однак розпуск Верховної Ради України через рік після виборів не дав можливості народним депутатам проявити себе в регіонах і впливати на місцеву владу. Позачергові парламентські вибори 2007 р. продемонстрували перемогу ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, і в області почали утверджуватися представники цієї політичної сили.

Вибори до Верховної Ради України 2012 та 2014 рр. на мажоритарних округах 157, 159 та 160 затвердили впевнену перемогу О. Медуниці, А. Деркача та І. Молотка, відповідно. Натомість, на трьох інших мажоритарних округах перемогу здобували різні кандидати в депутати (табл. 1).

Парламентські вибори 2019 р. дещо змінили конфігурацію обраних народних депутатів України. Замість відомих на Сумщині особистостей до Верховної Ради України 2019 р. пройшли маловідомі молоді люди віком 35–39 років, ті, хто йшов під гаслами ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ»: учителька початкових класів Т. Рябуха (157-й в. о.), підприємець І. Васильєв (158-й в. о.), директор ТОВ «Агрохім-Партнер» М. Гузенко (161-й в. о), тимчасово не працюючий М. Задорожній (162-й в. о)⁶. Так, завдяки рейтингу Президента В. Зеленського Т. Рябуха з результатом 38,87% у 157-му виборчому окрузі перемогла таких відомих політиків, як колишній голова Сумської ОДА Ю. Чмирь, у якого результат більш ніж удвічі менший (17,38%), та колишнього переможця цього округу О. Медуницю з результатом 13,93% і ще 12 осіб ще з меншим результатом⁷. Перемогу в округах 159 та 160, як і у 2014 р., здобули, відповідно, А. Деркач (ушосте) та І. Молоток (утре), хоча цього разу їм довелося докласти чимало зусиль. Для порівняння зазначимо, що на парламентських виборах 2014 р. (восьмого скликання Верховної Ради України) перемогу у цих округах здобули: 157-му – народний депутат України сьомого скликання О. Медуниця; 158-му – начальник Головного управління юстиції у Сумській області (з червня по листопад 2014 р.) О. Сугоняко; 161-му – колишній голова Сумської ОДА М. Лаврик та 162-му – офіцер з особливих доручень Голови Служби безпеки України В. Бухарєв.

Парламентські вибори 2019 р. продемонстрували суттєве (66,6%) оновлення еліт, яке можна порівняти з результатами виборчої кампанії 1994 р. – тоді із 11 обраних народних депутатів України на мажоритарних округах Сумської області лише троє мандат здобули повторно, а 8 осіб (72,7%) народними депутатами стали вперше. Важливо наголосити, що особисті якості кандидатів у депутати у процесі парламентської виборчої кампанії 2019 р., як

⁶ Центральна виборча комісія. Вибори народних депутатів 2019. Підсумки голосування по округах. Сумська область. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp306_npt001f01=919.html

⁷ Центральна виборча комісія. Вибори народних депутатів 2019. Підсумки голосування по округах. Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі №157 (Сумська область). URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp040pt001f01=919pf7331=157.html>

один із чинників електорального успіху, практично не враховувався пропрезидентською більшістю.

Депутати обиралися на виборах до місцевих органів влади, які відбувалися у 1990, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010 та 2015 рр., сприяючи частковому оновленню еліт. Депутатський корпус обласної ради І скликання нараховував 200 осіб, тоді як сьомого скликання уже лише 64*. Кількість депутатів районних рад коливалася у кількості 26–34. За нашими підрахунками, депутатами районних рад області сьомого скликання було обрано 557 осіб. Вибори до місцевих органів влади 1994 р. забезпечили новообраним депутатам мандат легітимності на здійснення владних повноважень і входження до регіональної політичної еліти Сумщини. Місцеві вибори 1994, 1998, та 2002 рр. відбувалися за мажоритарною системою, і у місцеві ради області, міст та районів Сумської області проходили переважно господарники, чиновники, директори різних установ, які впливали на розподіл бюджету, володіючи як економічним, так і владним ресурсом. З часом важливим ресурсом стала партійність.

Особливістю виборів 1998 р. стала поява феномену політичних «партій одного регіону». У Сумській області такою партією стала Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ), яка на виборах до Верховної Ради України здобула 20,89 % голосів виборців, що дало їй змогу здолати 4 % бар'єр в Україні загалом. Успіх партії на парламентських виборах надав можливість провести на місцевих виборах значну кількість депутатів до обласних та районних рад Сумщини.

На початку 2000-х рр. завершився процес формування олігархічних груп. Місцеві вибори 2002 р. зафіксували серед новообраних депутатів представників бізнесу.

Найбільш впливовими партійними організаціями в Сумській області за результатами виборів до місцевих органів влади 2006 р.

* Згідно зі статтею 16 Закону України «Про місцеві вибори» загальний склад (кількість депутатів) сільської, селищної, міської, районної в місті, районної, обласної рад визначається відповідно до частин третьої та четвертої цієї статті залежно від кількості виборців, які належать до територіальних громад сіл, селищ, міст, проживають на території району в місті, району, області (Закон України «Про місцеві вибори». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>)

стали ВО «Батьківщина», Комуністична партія України, Політична партія «Народний Союз «Наша Україна», Партія Регіонів, Соціалістична партія України. Парти́йний квиток був перепусткою для входження до регіональної еліти Сумщини. За кількістю депутатів у місцевих радах усіх рівнів найчисельнішими на Сумщині були ВО «Батьківщина» – 374 депутати, НСНУ – 234 депутати, СПУ – 193 депутати, Партія Регіонів – 107 депутатів, КПУ – 99 депутатів, Народна партія – 88 депутатів⁸. Інші партійні осередки знаходилися поза активним політичним життям і не впливали на регіональну політику.

Найвпливовішим у Сумській області було ВО «Батьківщина». Очільник обласної організації І. Сідельник був народним депутатом України. Керівник обласного штабу Блоку Юлії Тимошенко на виборах 2006 р. В. Шапошник став головою обласної ради, де разом фракції СПУ та БЮТ підписали коаліційну угоду та фактично здобули більшість депутатських мандатів (42 депутати з 90)⁹, що дало можливість впливати на прийняття рішень.

Якщо депутатський корпус VI скликання обласної, міських, районних в місті, районних, селищних та сільських рад Сумської області, обраний на місцевих виборах 2010 р., складався переважно з членів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, то конфігурація депутатського складу VII скликання була іншою. Наприклад, обласна рада складалася з депутатських фракцій: ВО «Батьківщина» (12 членів партії), Партії «Відродження» (8), Політичної партії «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» (7), Радикальної партії Олега Ляшка (5), Політичної партії «Воля народу» (3), Політичної партії Українське об'єднання українських патріотів «УКРОП» (3), позафракційні – 24 особи¹⁰. Міська рада Сум мала фракції: ВО «Батьківщина» (15),

⁸ Особливості передвиборних програм політичних партій та передвиборних кампаній в окремих областях України: Сумська область. Національна безпека і оборона. 2006. №8. С.20.

⁹ Особливості передвиборних програм політичних партій та передвиборних кампаній в окремих областях України: Сумська область. Національна безпека і оборона. 2006. №8. С.20.

¹⁰ Сумська обласна рада. Депутатські фракції, групи та позафракційні депутати в Сумській обласній раді. URL: <https://sorada.gov.ua/pro-oblasnu-radu/deputaty-oblasnoji-rady/deputatski-fraktsiji.html>

Політичної партії «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» (9), Політичної партії ОБ'ЄДНАННЯ «САМОПОМІЧ» (4), Політичної Партії «Опозиційний блок» (4), Політичної партії «ЗА УКРАЇНУ!» (4), ВО «Свобода» (3), позафракційні (3)¹¹. Подібним фракційний склад був після виборів 2015 р. і у районних радах. Так, Охтирська районна рада містила фракції: Політичної партії «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» (9), Аграрної партії України (8), Радикальної партії Олега Ляшка (6), ВО «Батьківщина» (4), ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП» (3), Партії «Відродження» (2)¹².

Певне оновлення регіональної політичної еліти на рівні міст, районів, селищ та сіл продемонстрували місцеві вибори 2015 р. Так, головною сенсацією стала перемога в Глухові – («вотчині» А. Деркача, без підтримки якого там нічого не відбувалося – Т. Б.) М. Терещенка, проукраїнського кандидата, представника старовинного українського роду, який набрав 66% голосів¹³; у Конотопі – висуванця ВО «Свобода», 33-річного офіцера-психолога механізованого батальйону 92-ї окремої механізованої бригади Збройних Сил України А. Семеніхіна з результатом 26,1%; у Кролевеці – представника ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП», учасника бойових дій у російсько-українській війні О. Бобровицького¹⁴. Через два роки, 30 квітня 2017 р., на виборах у Кролевецькій ОТГ О. Бобровицький здобув перемогу і став головою громади, набравши 77% голосів виборців¹⁵.

¹¹ Інформаційний портал Сумської міської ради. Групи і фракції сьомого скликання. URL: <https://smr.gov.ua/uk/miska-vlada/miska-rada/grupi-i-fraktsiji.html>

¹² Охтирська районна рада. Депутати. URL: <http://ohtrada.com.ua/index.php/deputatskij-korpus/deputati>

¹³ Івченко В. Сумщина: Схід і Захід одразу. 06.11.2015. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/150628>

¹⁴ Олександр Бобровицький, кандидат на посаду голови Кролевецької міської ОТГ на Сумщині. URL: <https://ukrop.party/uk/people/member/fef49d0492acb0f0685938fb18ad69eb>

¹⁵ На Сумщині головою Кролевецької об'єднаної територіальної громади обрали укропівця Олександра Бобровицького. 01.05.2017. URL: <https://su.ukrop.party/uk/news/central/5760-na-sumschini-golovoyu-krolevetskoyi-obyednanoyi-teritorialnoyi-gromadi-obrali-ukropivtsya-oleksandra-bobrovitskogo>

Перші вибори органів місцевого самоврядування та голів об'єднаних територіальних громад Сумщини упродовж перебігу реформи децентралізації (2015–2019 рр.) стали способом формування нової регіональної політичної еліти. В області станом на 1 грудня 2019 р. діяло 8 міських, 9 селищних та 14 сільських рад об'єднаних територіальних громад¹⁶. ВО «Батьківщина» змогла провести до рад нових громад найбільшу кількість депутатів (45 мандатів). Представник партії В. Ладуха став новим головою Буринської ОТГ, у раді партія здобула половину місць –13. В радах інших громад кандидати ВО «Батьківщина» набрали від 20 до 40% голосів. Головою Комишанського ОТГ Охтирського району стала Н. Перетятко, яка йшла на вибори самовисуванкою, проте мала партійний квиток ВО «Батьківщина»¹⁷. За версією журналу «Новое время»¹⁸, який представив проект про українців, які ефективніше та яскравіше за інших рухали країну вперед у 2019 р., переможцем став голова Тростянецької міської ОТГ Ю. Бова*. Низка очільників територіальних громад Сумщини балотувалася на парламентських виборах 2019 р. у народні депутати України.

¹⁶ Коненєва О. Політична карта Сумської області. 30.01.2020. URL: https://www.oporaua.org/article/vybory/parlamentski-vybory/political_map19/19652-politichna-karta-sumskoyi-oblasti

¹⁷ Бондаренко С. «Батьківщина» на виборах в ОТГ Сумщини получила больше всего голосов. 16.11.2017. URL: <http://rama.com.ua/batkivshhina-navyborah-otg-sumshhinyi-poluchila-bolshe-vsego-golosov/>

¹⁸ Голова Тростянецької ОТГ потрапив до рейтингу українців, які рухали країну вперед у 2019 році. 29.11.2019. URL: <http://spec-kor.com.ua/news/reforms/3278-holova-trostianetskoj-oth-potrapyv-do-reitynhu-ukraintsiv-iaki-rukhalj-krainu-vpered-u-2019-rotsi.html>

* Ю. Бова 14 років керував 23-тисячним Тростянцем, тривалий час як міський голова, а нині як очільник ОТГ. Експерти стабільно називають Тростянець лідером у рейтингах найбільш упоряджених населених пунктів країни. За останні дев'ять років сума прямих інвестицій у Тростянець становила понад \$210 млн. У місті щорічно проходять чотири міжнародні фестивалі, включаючи рок-музичний Схід-Рок та форум класичної музики Чайковський Fest. Усі ці акції привертають до 30 тис. туристів на рік. (Див. детальніше: Голова Тростянецької ОТГ потрапив до рейтингу українців, які рухали країну вперед у 2019 році. 29.11.2019. URL: <http://spec-kor.com.ua/news/reforms/3278-holova-trostianetskoj-oth-potrapyv-do-reitynhu-ukraintsiv-iaki-rukhalj-krainu-vpered-u-2019-rotsi.html>)

Депутати обласної ради обирали голову. Сумську обласну раду очолювали десять осіб, один з них очолював раду двічі, а три у різні роки були очільниками обласної державної адміністрації. Наймолодшим очільником обласної ради був учасник російсько-української війни С. Салатенко (32 роки на момент обрання). За час каденції депутатів обласної ради сьомого скликання раду очолювали дві особи: С. Салатенко (04.12.2015 – 02.12.2016) та В. Токар (з 02.12.2016 до 03.12.2020). Переважна більшість голів ради були вихідцями зі Сумської області (А. Бондаренко, А. Єпіфанов, М. Берфман, Г. Михайленко, М. Клочко, С. Салатенко). Таким чином, можемо стверджувати, що вибори різних рівнів були важливим чинником формування/оновлення регіональної політичної еліти.

Система призначень у виконавчій владі також була вагомим чинником формування регіональної еліти. Призначення голів ОДА здійснював Президент України за поданням Кабінету Міністрів України, а голів РДА – за поданням голови ОДА. Упродовж досліджуваного періоду (1991–2019 рр.) було 12 очільників Сумської обласної державної адміністрації, з них два (В. Щербань (03.1999–04.2002, 11.2002–01.2005) та М. Лаврик (02.–12. 2005, 12.2009–04.2010)) посаду обіймали двічі; троє (А. Єпіфанов (Представник Президента у Сумській області (04.1992–07.1994) та голова ОДА (07.1995–05.1998), М. Берфман (05.1998–03.1999), М. Клочко (01.2015–06.2019)) – були головами обласної ради. Найкоротший період посаду голови ОДА обіймав І. Яговдник (12.2013–02.2014) – майже два місяці. Близько року очільником області була жінка – Н. Гаркава (12.2005–11.2006). Чотири голови ОДА були вихідцями зі Сумщини, шість з інших регіонів. Жоден із голів Сумської ОДА не відбув повністю каденцію того чи іншого президента, вони змінювалися значно частіше.

Найдовше, близько восьми років, областю керував А. Єпіфанов, перебуваючи на посадах: Представника Президента у Сумській області (23.03.1992–07.1994), голови Сумської обласної ради (07.1994–22.06.1999), голови Сумської обласної державної адміністрації (07.07.1995–08.05.1998). А. Єпіфанов не втратив своїх політичних амбіцій і бажання повернутися у велику політику і до сьогодні. Так, у 2012 р. він балотувався на виборах до

Верховної Ради України за округом №157 у Сумах¹⁹, а на місцевих виборах 2015 р. балотувався на посаду міського голови Сум²⁰.

Не припиняли справляти значний вплив на здійснення політики в регіоні й інші представники регіональної влади, зокрема, М. Берфман, який з 1998 до 2006 рр. був керівником Сумської ОДА, згодом – Сумської обласної ради (06.1999–04.2006). Певним впливом у регіоні користувався і колишній сумський голова ОДА, народний депутат України VIII скликання, генеральний директор виробничо-торговельного об'єднання «Талан» М. Лаврик*, на якого орієнтувалися багато місцевих чиновників²¹. Значний вплив на прийняття політичних рішень справляв і надалі справляє колишній голова Сумської ОДА, колишній заступник глави Адміністрації Президента України з питань гуманітарного розвитку як чинний депутат обласної ради VII скликання Ю. Чмирь. Беручи опосередковано участь у регіональній політиці, вони залишалися у складі регіональної політичної еліти.

Поширеним в області був інститут тимчасово виконувачів обов'язки голови обласної державної адміністрації. На відміну від

¹⁹ Центральна виборча комісія. Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 року. Кандидати в депутати в одномандатному виборчому окрузі. Одномандатний виборчий округ №157 (Сумська область). URL: <https://cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp033pt001f01=900pf7331=157.html>

²⁰ II тур виборів мера в Сумах: професор Єпіфанов проти «БЮТівського» Лисенка. 09.11.2015. URL: <https://korupciya.com/ii-tur-vivoriv-mera-v-sumax-profesor-yepifanov-proti-byutivskogo-lisenka/>

* Місто Ромни та його околиці стали маленьким «князівством» М. Лаврика ще з кінця 1980-х, коли він був директором Роменської взуттєвої фабрики. У 1990-х рр. на базі взуттєвого підприємства М. Лаврик створив виробничо-торговельне об'єднання «Талан», співвласником якого разом зі своєю дружиною І. Покась є досі. Зараз «Талан» – це ціла група підприємств легкої промисловості, що випускають 3,5 млн. пар захисного і військового взуття в рік, а також спеодяг для провідних підприємств нафтогазовидобувної та хімічної промисловості, чорної і кольорової металургії, підприємств машинобудування і металообробки, транспорту та енергетики, будівництва та інших виробничих галузей. Що, безумовно, досягнуто в здебільшого завдяки тісним зв'язкам М. Лаврика і на місцевому, і на центральному рівнях (Див. детальніше: Феодальна Україна. Сумская область. URL: <http://glavcom.life/feodalnaya-ukraina-sumskaya-oblast/>)

²¹ Феодальна Україна. Сумская область. URL: <http://glavcom.life/feodalnaya-ukraina-sumskaya-oblast/>

інших областей, тут сім осіб були виконувачами обов'язки голови. Період перебування осіб тимчасово виконуючих обов'язки був різним – від місяця до майже року (десять місяців). Сумщина без голови облдержадміністрації перебувала з червня 2019 р. (до березня 2020 р.). Кандидатами на посаду голови Сумської ОДА вже були: сумчанин, учений, економіст, доктор економічних наук, професор С. Леонов; уродженка м. Конотопа, заступниця міського голови м. Конотопа, голова Політичної партії ОБ'ЄДНАННЯ «САМОПОМІЧ» в м. Конотопі І. Пашенко (погоджена Кабміном); харків'янин, голова Харківського обласного відділення партії «Самопоміч», народний депутат України VIII скликання, власник ТОВ «ІНТЕХСОФТ» Р. Семенуха; уродженець Миколаївської області, військовий прокурор Харківського гарнізону (з квітня 2018), полковник юстиції Р. Грищенко (погоджений Кабміном). Черговим претендентом, якого погодив Кабінет Міністрів України, став перший заступник міністра Міністерства розвитку громад і територій (з вересня 2019 р.), колишній керівник апарату Сумської обласної державної адміністрації (з квітня 2016 р. до вересня 2019 р.) Д. Живицький. Наявність такої кількості претендентів і довготривала відсутність прийняття рішення були свідченням слабкості, некомпетентності виконавчої гілки влади.

Досить часто призначення відбувалися за протекцією. За підтримки народного депутата України О. Медуниці в 2014 р. головою Сумської ОДА був призначений колишній головний редактор Сумського обласного щотижневика «Прес-інформ», колишній директор Рекламно-видавничої компанії «Медіа-Інформ», народний депутат України Верховної Ради України VII скликання від ВО «Батьківщина» В. Шульга (проти нього були порушені кримінальні справи за шахрайство і присвоєння коштів, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем)²², який перебував на посаді близько двох місяців. У

²² Коломойцев А. Деркач вынужден договариваться с Тимошенко на Сумщине. После поражения в схватке за контроль над областным и Сумским городским советами неформальному куратору области приходится учитывать интересы «Батьківщини». Кто управляет страной. 465 человек, управляющих региональной политикой. URL: <https://www.dsnews.ua/static/longread/page171748.html#rec5513471>

грудні 2015 р. за протекцією народного депутата України А. Деркача²³ головою ОДА був призначений вихідець зі Сумщини, колишній голова обласної ради М. Клочко.

Очільниками Сумської обласної державної адміністрації призначалися вихідці з інших регіонів України, які намагалися не лише запровадити свої порядки, а й розставити на ключові посади «своїх людей». З призначенням на посаду голови Сумської ОДА у березні 1999 р. В. Щербаня розпочалася масштабна зачистка команди його попередника. Вихідці з Донбасу очолили УВС, СБУ, прокуратуру, податкову службу, інші керівні структури області. За підрахунками А. Єпіфанова, керівників з Донецької області у той час було понад 200 осіб. Регіональна еліта часів В. Щербаня структурувалася за принципами особистої відданості: кожен начальник, який піднімається вгору, вів за собою своїх відданих людей. З перемогою «помаранчевої революції» «підконтрольні мери були відправлені у відставку, більшість донецького кадрового десанту повернулася додому»²⁴.

Призначення головою Сумської ОДА уродженця Горлівки Ю. Чмиря (2010–2013) обійшлося без масованого залучення донецьких кадрів. Однак усе ж вихідці з інших регіонів (Донбас, Київ, Львів) обійняли на Сумщині ключові контролюючі посади в міліції, прокуратурі та інших відомствах.

Тенденція призначати очільниками області представників з інших регіонів була продовжена у березні 2020 р. Новим головою Сумської обласної державної адміністрації був призначений військовий прокурор Харківського гарнізону Р. Грищенко. Першим заступником став С. Банніков, який до того працював його ж заступником на посаді військового прокурора Харківського гарнізону.

Призначення голів районних державних адміністрацій супроводжувалося суперечностями упродовж усього періоду. Голова

²³ Темні плями в «світлій біографії» «героя майдану» та «втомленого губернатора» Сумщини Миколи Клочка. 25.04.2015. URL: https://antikor.com.ua/articles/38567-temni_pljami_v_svitlij_biografiji_geroja_majdanu_ta_vtomlenogo_gubernatora_sumshchini_mikoli_klochka

²⁴ Івченко В. Сумщина: Схід і Захід одразу. 06.11.2015. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/150628>

районної адміністрації був, згідно з законом, Представником Президента та голови ОДА в своєму районі. Відповідно, зміна президента передбачала і зміну вертикалі виконавчої влади. Упродовж тривалого часу зміна президента не завжди була підставою зміни очільників районів. Досить часто ця процедура тривала місяцями, а то й роками. Єдиний випадок, коли згідно з Розпорядженням Президента України від 29 жовтня 1996 р. «Про призначення голів районних державних адміністрацій Сумської області»²⁵ були призначені усі 18 очільників районів Сумської області. Подальші призначення і звільнення відбувалися по декілька разів за каденцію того чи іншого президента. Характерною особливістю для Сумської області було те, що призначені керівники, як і їхні заступники, були вихідцями зі свого району чи сусіднього.

Указом Президента України 9 липня 2019 р. були звільнені 5 голів районних державних адміністрацій у Сумській області: Сумської (Г. Дорошенко), Великописарівської (Г. Сіденко), Краснопільської (С. Хрупа), Охтирської (В. Супрун) та Глухівської (В. Сокол). 23 грудня вийшли також розпорядження Президента України щодо звільнення ще трьох голів РДА: Білопільської (В. Верещагін), Кролевецької (О. Кучерявий) і Путивльської (М. Шульга). У розпорядженнях зазначено, що причиною припинення їхніх повноважень стало закінчення строку повноважень Президента України. Про призначення на ці посади відповідних розпоряджень у частині районів області тривалий час не було. Отже, у липні 2019 р. були звільнені 8 з 18 керівників місцевих райдержадміністрацій. Станом на 15.04.2020 р. Сумська область була єдиною областю в Україні, де не було призначено жодного нового голови РДА. Лише наприкінці травня 2020 р. згідно з розпорядженням Президента України було призначено кілька голів РДА: Кролевецької райдержадміністрації Н. Срібранець, яка працювала в Глухівському об'єднаному управлінні Пенсійного

²⁵ Розпорядження Президента України «Про призначення голів районних державних адміністрацій Сумської області» від 29 жовтня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/510/96-%D1%80%D0%BF>

фонду України; Краснопільської – Р. Сіренка, співробітника компанії Guala Closures Ukraine; Середино-Будської – В. Губенка, начальника юридичної служби КП «Глухівський тепловий район»; Великописарівської – С. Думчикова, тимчасово не працюючого; Тростянецької – В. Бурлаку; Недригайлівської – В. Діхтяра, підприємця²⁶.

Новопризначені очільники районів не мали досвіду роботи в районних адміністраціях. Власне, простежується тенденція, яка характерна для всієї законодавчої, виконавчої влади країни. Усі вони були вихідцями зі Сумської області. В. Бурбика і С. Савченко мали певний досвід роботи у громадському секторі, органах місцевого самоврядування, брали участь у виборчих процесах до органів влади різного рівня. С. Савченко балотувався як самовисуванець до Верховної Ради України в 157-му окрузі у 2014 р., а також на посаду міського голови Сум у 2015 р. В. Бурбика з 1999 р. і до теперішнього часу – приватний підприємець та депутат Сумської міської ради V (2006–2010 рр.) та VI (2010–2015 рр.) скликань. У 2018 р. здобув науковий ступінь кандидата юридичних наук.

Призначення на ключові посади в області відбувалися завдяки родинним зв'язкам, кумівству чи непотизму. Одним із найпотужніших земляцтв однокласників в українській політиці було хоружівське. У 2005 р. начальником УМВС у Сумській області був призначений однокласник В. Ющенко – В. Горпинченко. Ще один вихідець з Хоружівки В. Сапсай став першим заступником голови обласної державної адміністрації. Він також був членом Політичної партії «Народний союз Наша Україна» та головою її обласної організації.

Кандидатуру на посаду керівника управління майном обласної ради, який здійснював керівництво всіма комунальними закладами та підприємствами області, підбирали спільно голова ОДА М. Клочко і голова обласної ради В. Токар. Новим начальником управління майном обласної ради став близький товариш і

²⁶ Розпорядження Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/instructions?date-from=24-06-2019&date-to=24-06-2020&page=2>

соратник М. Клочка, керівник фракції БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» у обласній раді Д. Нагорний, який за часів головування М. Клочка в обласній раді очолював «Облагроліс» і з яким голова ради В. Токар багато місяців виношував плани усунення голови обласної ради С. Салатенка²⁷. Таким чином, можна стверджувати, що окремі представники регіональної політичної еліти Сумщини, формуючи підконтрольні собі внутрішньоелітні групи, використовували дружні, сімейні і земляцькі стосунки.

Варто зазначити, що такі стосунки у окремих представників регіональної політичної еліти Сумщини спостерігалися й на загальноукраїнському рівні. Зокрема, народний депутат України семи скликань А. Деркач, який народився у Дніпропетровську, закінчив Вищу школу КДБ, був сином ексголови Державної митної служби (1995–1998) та СБУ (1998–2001) Л. Деркача, хрещеником Президента України Л. Кучми (1994–2005) та сватом Голови Верховної Ради В. Литвина (2002–2006, 2008–2012). Ця родинна близькість була одним із факторів постійного перебування А. Деркача у владі. При Л. Кучмі він був консультантом Президента України з зовнішньоекономічних питань, першим помічником Прем'єр-міністра України В. Пустовойтенка, а в 2006–2007 рр. був президентом НАЕК «Енергоатом» та гендиректором «Укратомпрому». У 2011–2013 рр. очолював групу радників Прем'єр-міністра України²⁸. Зі Сумською областю А. Деркача поєднував не лише мажоритарний округ №159, у якому він постійно балотувався у народні депутати України, починаючи з 1998 р., а й те, що Сумщина «фактично перетворилася на васальний наділ Деркача», оскільки він «спочатку на півночі, а зараз і в цілому по області, – впливає на всі розстановки та рішення»²⁹. Зазначалося також, що «в Глухові ж всі ключові

²⁷ Як Деркач «відпилює» Сумщину у Тимошенко. 22.12.2016. URL: <https://sumy.depo.ua/ukr/sumy/yak-derkach-vidpilyue-sumshchinu-u-timoshenko-22122016170000>

²⁸ Кривцун Д. Глухів: найпринциповіша битва. 15.10.2015. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/tema-dnya-podrobyci/gluhiv-nauprncypovisha-bytva>

²⁹ Кривцун Д. Глухів: найпринциповіша битва. 15.10.2015. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/tema-dnya-podrobyci/gluhiv-nauprncypovisha-bytva>

посади займають ставленики Деркача. На цій території Сумщини – локально у Глухівському виборчому окрузі, де він завжди балотується на парламентських виборах, під нього побудована вертикаль влади»³⁰. На момент місцевих виборів 2015 р. А. Деркач був членом Партії «Воля народу», тому не випадково більшість членів міськвиконкому та представників міської влади в Глухові балотувалася від цієї партії. В Сумській обласній раді VII скликання (2015–2020) найбільша депутатська фракція «Воля народу», яка пов’язана з А. Деркачем, суттєво впливала на прийняття рішень, щодо залучення додаткових коштів, а також призначення осіб контрольованих ним територій на важливі посади, як, наприклад, на посаду голови «Держстандарт» у Сумській області. Понад те, народний депутат України створив незаконне воєнізоване формування «Р-7», яке набуло статусу територіальної громадської варти, а очолив його помічник В. П’ятигор’³¹.

У процесі президентської та парламентської виборчих кампаній 2019 р. В. Бухарев* «став безальтернативним розпорядником області і провідником президентської волі»³², залишаючись у команді ВО «Батьківщина». Сумська політична та адміністративна верхівка почала шукати виходи на В. Бухарева, як нового політичного патрона. Йшлося про те, що заступників та ключових керівників підрозділів ОДА та інших органів виконавчої влади

³⁰ Кривцун Д. Глухів: найпринциповіша битва. 15.10.2015. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/tema-dnya-podrobyci-gluhiv-naupruncypovisha-bytva>

³¹ Кривцун Д. Глухів: найпринциповіша битва. 15.10.2015. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/tema-dnya-podrobyci-gluhiv-naupruncypovisha-bytva>

* З 2009 р. В. Бухарев був організатором безкоштовних концертів «Кварталу–95» на своїй малій батьківщині, зокрема, в селі Підпригори Лебединського району на Сумщині, в самому Лебедині та в Сумах. Донька В. Бухарева, Юлія – співачка, активна учасниця регіональних проєктів «кварталівців», виступає на «Квартал фест» у Сумах, записує пісні з GB Agency, яка є частиною бізнесу «Квартал–95». Дружина Олена є однією зі сценаристок «Кварталу–95» (Див. детальніше: Солонина Є. Люди Зеленського в СБУ. Їхні зв’язки, статки та «скелети в шафах» – дослідження. 26.09.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30183726.html>

³² Коломойцев А. Нова влада на Сумщині: Кого веде на керівні посади генерал Бухарев. 12.08.2019. URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/nova-vlada-na-sumshchini-general-bukharev-i-perefarbovani-u-zelene-byutivtsi-201908121010573>

формуваватимуть з місцевих. Ці люди були, як писала преса, переважно з оточення В. Бухарева – куми, родичі, колишні підлеглі чи якимось іншим чином пов'язані з ним особи³³. Навіть почала з'являтися інформація про формування «лебединського гнізда»^{*}.

Окремого розгляду заслуговує призначення очільників силових структур області (Управління Служби безпеки України, Управління Міністерства внутрішніх справ України, Прокуратура та Управління Державної служби України надзвичайних ситуацій у Сумській області, Сумський прикордонний загін). З огляду на специфіку правоохоронних реформ, за кожної зміни влади представники прокуратури розширювали сфери свого впливу. Наприклад, призначений у січні 2015 р. сумський обласний прокурор В. Матвійчук, уродженець Сум, насамперед підпорядкував собі залишки місцевих «тітушок» і легалізував їх, створивши Сумське відділення «Східного корпусу». Члени «Східного корпусу» неодноразово влаштовували погроми на сесіях місцевих рад, били представників опозиції (йшлося не про Політичну Партію «Опозиційний блок», а про Політичну партію «НАРОДНИЙ ФРОНТ» і ВО «Батьківщина»), а також брали участь у рейдах на комерційні структури. Все це стало практично буденним явищем на Сумщині та відбувалося мало не щотижня³⁴. Впливовість В. Матвійчука була настільки значною, що авторитетне видання «Антикор» писало про «Сумську прокурорську республіку»^{*}. У січні 2016 р. головою УМВС Сумщини було призначено М. Лушпінко, заступником – О. Григорова (друга дитинства кримінального авторитета С. Семеннікова)³⁵. Особливе місце у колі регіональної

³³ Коломойцев А. Нова влада на Сумщині: Кого веде на керівні посади генерал Бухарев. 12.08.2019. URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/nova-vlada-nam-shchini-general-bukharev-i-perefarbovani-u-zelene-byutivtsi-201908121010573>

^{*} В. Бухарев був уродженцем міста Лебедин на Сумщині.

³⁴ Николаев И. Сумская прокурорская республика. 24.07.2017. https://antikor.com.ua/articles/181245-sumskaja_prokurorskaja_respublika

^{*} Див. детальн.: Николаев И. Сумская прокурорская республика. 24.07.2017. URL: https://antikor.com.ua/articles/181245-sumskaja_prokurorskaja_respublika

³⁵ Бойко О. Матвійчук Віталій Анатолійович – прокурор Сумської області? Чи хрещений батько нової мафії? 08.12.2016. URL: https://antikor.com.ua/articles/140319-matvijchuk_vitalij_anatolijovich_prokuror_sumsjkoji_oblasti_chi_hreshchenij_batjko_novoji_mafiji

політичної еліти належить представникам силових структур області, які мають вагомий ресурс впливу на прийняття політичних рішень через відкриття кримінальних справ на опонентів, збір інформації про конкурентів, контроль над вуличними акціями тощо.

Одним з чинників рекрутування регіональної політичної еліти було партійне середовище. Тривалий час домінуючу позицію в області займало ВО «Батьківщина». Очільником обласної партійної організації був міський голова Сум О. Лисенко, який у партійному середовищі пройшов шлях від першого заступника голови Зарічної районної в м. Суми партійної організації ВО «Батьківщина» (2007–2010 р.), керівника Зарічного районного в м. Суми виборчого штабу кандидата в Президенти України Ю. Тимошенко (2010), голови Сумської міської партійної організації ВО «Батьківщина» (2010 – лютий 2012 р.) до голови Сумської обласної партійної організації «ВО «Батьківщина» (з лютого 2012 р.). Завдячуючи партійній кар'єрі, 27.02.2014 р. обраний секретарем Сумської міської ради, виконувачем обов'язки міського голови, згодом, уперше в 2014 р., здобув перемогу на виборах міського голови і у 2015 р. її підтвердив³⁶. Після місцевих виборів 2015 р. більшість депутатів у Сумській міськраді також контролювалася ВО «Батьківщина», а посаду секретаря міської ради обіймав керівник міського осередку ВО «Батьківщина» А. Баранов. За підтримки народного депутата-мажоритарника від ВО «Батьківщина» В. Бухарева (округ №162 з центром у місті Охтирка) міський голова О. Лисенко прагнув розширити свій вплив на обласну раду і провів на посаду голови Сумської обласної ради свого однопартійця С. Салатенка.

Належність до тієї чи іншої політичної партії відкривала шлях як у владні структури, так і бізнес-структури. Упродовж багатьох років керівником найбагатшого комунального підприємства у Сумах «Шляхрембуду», яке отримувало підряди від міської ради у великій кількості, був відомий у Сумах діяч О. Вегера, якому вдалося зберігати свою посаду під час каденцій кількох міських

³⁶ Феодальная Украина. Сумская область. 08.09.2018. URL: <http://glavcom.life/feodalnaya-ukraina-sumskaya-oblast/>

голів. О. Вегера був членом ВО «Батьківщина» та депутатом міської ради від цієї політсили, тісно співпрацював з мером О. Лисенком³⁷. Перший заступник міського голови В. Войтенко* був керівником Сумської міської організації ВО «Батьківщина». Родина Войтенка володіла мережею супермаркетів та інших торгових точок у Сумах, а також намагалася поширити свій вплив на інші сфери місцевого бізнесу³⁸.

Перехід особи з однієї політичної партії також надавав можливість тривалий час перебувати у складі регіональної політичної еліти. Так, чинний нині голова обласної ради В. Токар у 2006 р. обирався в облраду від партії Блоку Юлії Тимошенко, у 2010 р. – від Політичної партії «Фронт Змін», в 2015 р. – БПП «Солідарність». Наприкінці січня 2020 р. він очолив обласну організацію партії «Наш край». Таке рішення уже назвали сигналом від місцевих еліт про початок виборів³⁹. Доречно зазначити, що завдяки належності до тієї чи іншої політичної партії низка вихідців зі Сумщини долучилася до регіональної політичної еліти.

³⁷ Кандидат «під копірку»: Що за вчителька від Зеленського боротиметься з мастодонтами у Сумах. 03.07.2019. URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/deputat-pid-kopirku-chi-zmozhe-temna-konyachka-vid-ze-zasmutiti-politichnikh-mastodontiv-u-sumakh-20190702987813>

* В. Войтенко був фігурантом кількох кримінальних справ і лише завдяки неймовірним зусиллям йому не винесли вирок, який поставив би хрест і на його кар'єрі, і на потенційному депутатстві. Войтенка в різний час підозрювали у кноподавстві, підробці конкурсів, нападах на людей, організації нападу на суддю та інших діяннях. Його відсторонювали від посади, затримували, садовили під домашній арешт, провозили у кайданках через усю Україну, відбивали у поліції, пострікали секс-скандалами з підлеглим. (Див. детальніше: Кандидат «під копірку»: Що за вчителька від Зеленського боротиметься з мастодонтами у Сумах. 03.07.2019. URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/deputat-pid-kopirku-chi-zmozhe-temna-konyachka-vid-ze-zasmutiti-politichnikh-mastodontiv-u-sumakh-20190702987813>)

³⁸ Див. детальн.: Кандидат «під копірку»: Що за вчителька від Зеленського боротиметься з мастодонтами у Сумах. 03.07.2019. URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/deputat-pid-kopirku-chi-zmozhe-temna-konyachka-vid-ze-zasmutiti-politichnikh-mastodontiv-u-sumakh-20190702987813>

³⁹ Посилення «Нашого краю» головою Сумської облради – сигнал від місцевих еліт про початок виборів, – Карасьов. 30.01.2020. URL: <https://ukranews.com/ua/news/680726-posylennya-nashogo-krayu-golovoyu-sumskoyi-oblrady-sygnal-vid-mistsevyyh-elit-pro-pochatok-vyboriv>

Середовищем формування регіональної еліти були бізнес-структури. «Кланово-корпоративний розподіл влади успішно працював в Сумській області з кінця 1990-х років»⁴⁰. Завданням бізнес-еліти було знайти «спільну мову» з представниками влади з метою конвертації влади у власність, а власності – у ще більшу владу. Відбувалося формування та реалізація культури кооперативної взаємодії за рахунок акумулювання та обміну ресурсами всередині мережі. Представники такої політичної еліти виявили себе надзвичайно ефективними в досягненні власної мети, визначенні стратегії власного бізнесу, формулюванні і захисті власного інтересу.

У середовищі бізнес-еліти існували бізнесові групи, які лобіювали власні інтереси через представників політично оформлених команд, рідко беручи безпосередню участь у політичному процесі. Однак їхній вплив нерідко ставав вирішальним. До них належали передусім А. Єпіфанов, В. Лук'яненко, Є. Лапін, В. Бондар, Г. Дашутін та ін.⁴¹. Ротації угруповань чи поповнення регіональних еліт зазвичай відбувалося через залучення особистих контактів, спільних бізнесових та інших інтересів. Часто такі ротації супроводжувалися конфліктами, здійснювався рух кадрів від одних команд до інших.

Середовищем формування регіональних політичних еліт були і об'єднані злочинні угруповання (ОЗУ), діяльність їх ключових акторів була латентною і закритою. Рівень злочинності у Сумській області був завжди досить високим. Відомо, що сумський авторитет С. Семенніков, який керував в обласному центрі чималим злочинним угрупованням, мав низку необхідних зв'язків у середовищі владних структур⁴². Ще одним діючим злодієм у законі був С. Лисенко (Льора), якому приписували «кришування» викрадень

⁴⁰ Хоруженко О. Новий сумський міський голова: вибори без вибору. URL: <https://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc03-2003-05>

⁴¹ Хоруженко О., Тарнацький А. Сумська область. URL: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

⁴² Бойко О. Матвійчук Віталій Анатолійович – прокурор Сумської області? Чи хрещений батько нової мафії? 08.12.2016. URL: https://antikor.com.ua/articles/140319-matvijchuk_vitalij_anatolijovich_prokuror_sumsjkoji_oblasti_chi_hreshchenij_batjko_novoji_mafiji

автомобілів, якого вважали досить справедливою та щедрою у своїх колах людиною і який намагався, відповідно до свого статусу, завадити неконтрольованому розгулу злочинності в місті і не погоджувався із безкарною злочинністю влади⁴³. Представники цих неформальних інститутів мали тісні зв'язки у владі та силових структурах, іноді диктували свої правила гри.

Середовищем, з якого відбувається входження у регіональну політичну еліту, були засоби масової інформації та комунікації. Редактори сумських друкованих приватних видань тривалий час були їхніми власниками (або співвласниками): В. Федірко («Ваш шанс»), Є. Положій («Панорама») та І. Даниленко («Данкор»^{*})⁴⁴. Найбільш впливовою, помітною й активною особистістю був Є. Положій, який свого часу (недовго) був членом виконкому міської ради.

Представники влади мали у своїх руках потужні медіаресурси. Очільником ОДА Ю. Чмирем свого часу був створений сайт regionews.sumy.ua. Новий проект, який запустився 1 жовтня 2014 р., – sumypost.com, як і сайт «Шостка.info», належить народному депутату України І. Молотку. У липні 2014 р. було зареєстровано ТРК «TV-Ікс», власником якого став керівник фракції ВО «Батьківщина» у міській раді В. Шилов⁴⁵. Директором телерадіокомпанії «АкадемТВ», яку опосередковано контролювали А. Деркач і А. Єпіфанов, був С. Ключко⁴⁶. Тобто, очільники медіаресурсів також входили до регіональної політичної еліти.

⁴³ Бойко О. Матвійчук Віталій Анатолійович – прокурор Сумської області? Чи хрещений батько нової мафії? 08.12.2016. URL: https://antikor.com.ua/articles/140319-matvijchuk_vitalij_anatolijovich_prokuror_sumsjkoji_oblasti_chi_hreshchenij_batjko_novoji_mafiji

^{*} Через складну фінансову ситуацію газета «Данкор» з початку 2015 р. припинила виходити.

⁴⁴ Захарченко О. Медіасфера Сумщини як отображення політичної життя. 29.01.2015. URL: https://ms.detector.media/trends/1411978127/mediasfera_sumschini_yak_vidobrazhennya_politichnogo_zhittya_oblasti/

⁴⁵ Захарченко О. Медіасфера Сумщини як отображення політичної життя. 29.01.2015. URL: https://ms.detector.media/trends/1411978127/mediasfera_sumschini_yak_vidobrazhennya_politichnogo_zhittya_oblasti/

⁴⁶ Большая политика: Деркачу не хватает только города Сумы. 01.10.2015. URL: <http://rama.com.ua/bolshaya-politika-derkachu-ne-hvataet-tolko-goroda-sumyi/>

Чинником оновлення регіональних еліт Сумської області були «революція на траві», «помаранчева революція» та Революція Гідності. У процесі «помаранчевої революції» сумський громадський рух «Нічний дозор» (переважну більшість якого становили студенти) очолював керівник комп'ютерної фірми, а пізніше голова міста Суми Г. Мінаєв, який зумів переспрямувати революційну активність своїх підопічних у мирне творче русло, поступово перетворивши команду «революціонерів» на команду ефективних управлінців. Станом на 2010 р. за віковим показником міськвиконком міста Суми був одним із наймолодших в Україні⁴⁷. Варто наголосити, що серед очільників міст та районів було досить багато молодих керівників. Значне оновлення відбулося і після Революції Гідності.

«Пов'язаність спільною територією походження» була вагомим чинником входження у регіональну політичну еліту. За останні десятиліття стало звичним пов'язувати певну територію з конкретними політичними діячами, представниками бізнес-структур чи навіть кримінальних авторитетів, називаючи їх «князьками» чи «корольками» регіону, а територію – «вотчиною». Сумщина певний період асоціювалася з іменем голови обласної державної адміністрації В. Щербанем. Її навіть називали «вотчина Щербаня»⁴⁸, а Глухів – уже багато років вотчина А. Деркача. «Територія походження» відіграла певну роль під час президентства В. Ющенка, під час формування команди заступників голови ОДА М. Лаврика. Враховувався попередній досвід спільної професійної діяльності з впливовими персонами, особиста відданість, зв'язки у владних та бізнес-структурах, земляцькі зв'язки та кровна спорідненість.

Економічна вага/впливовість виступала чинником входження у регіональну політичну еліту Сумської області. У рамках проєкту з вивчення регіональних еліт видання «Коментарі» вперше у

⁴⁷ Бондаренко В. Молодіжне перезавантаження. 27.08.2010. URL: https://dt.ua/SOCIETY/molodizhne_perezavantazhennya.html

⁴⁸ Кожушок А. Вотчина Щербаня не додає податків. URL: <http://postup.brama.com/usual.php?what=11595>

2008 р. назвало найбагатших жителів Сумщини. До рейтингу увійшли: В. Лук'яненко-старший і В. Лук'яненко-молодший, дохід 124 млн доларів, Г. Дашутін – 96 млн, Є. Лапін (89 млн), І. Рішняк (63 млн), М. Полілуй (54 млн), В. Щербань (48 млн), Л. Рудакова (48 млн), Н. Дорошенко і В. Гордієнко (39 млн), А. Єпіфанов (23 млн)⁴⁹. В. Лук'яненко-старший багато років керував ВАТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. Фрунзе» (найбільший в СНД виробник обладнання для газокомпресорних станцій; дохід за 2006 р. становив 1,6 млрд грн), контроль над яким здійснював К. Григоришин⁵⁰. В. Лук'яненко-молодший керував російським представництвом ВАТ (до 50% продукції підприємства експортувалося у Росію). Г. Дашутін контролював концерн «Укрросметал», у який входили ВАТ «Полтавський турбомеханічний завод», сумське ВАТ «НВАТ ВНДІ компресормаш» (виробництво компресорних установок і розробка технологій у компресоробудуванні), ВАТ «Глухівський завод «Електропанель», сумське ЗАТ «Укрросметал» (будівництво житлових будинків, адміністративних і виробничих споруд), ЗАТ «АТП «Укрространс» (вантажні перевезення територією України, країн СНД і Балтії), ТОВ «Видавництво «Слобожанщина» (поліграфічні послуги) і студія «Стиль «Тіффані» (виробництво художніх виробів)⁵¹. Є. Лапін був багаторічним головою правління ВАТ «Суміхімпром» (великий виробник фосфорних мінеральних добрив; дохід за 2007 р. становив 0,9 млрд грн). Утримував баскетбольний клуб суперліги «Суміхімпром». Голова НАК «Хліб України» І. Рішняк контролював торговий дім «Сумизернопром», благодійний фонд «Соціальні ініціативи» в Києві, ТОВ «Хлібний дар».

⁴⁹ Івченко В., Гончарук Н. Богатые засветились. Обнародован рейтинг самых состоятельных людей Сумщины. 18.06.2008. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/community/36026>

⁵⁰ Івченко В., Гончарук Н. Богатые засветились. Обнародован рейтинг самых состоятельных людей Сумщины. 18.06.2008. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/community/36026>

⁵¹ Івченко В., Гончарук Н. Богатые засветились. Обнародован рейтинг самых состоятельных людей Сумщины. 18.06.2008. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/community/36026>

Основним акціонером агрокомпанії «ЮВС» був М. Полілуй, який мав в області 22 тис. га під цукровими буряками, два цукрозаводи. В. Щербань очолював наглядові ради контрольованих ним Сумського м'ясокомбінату і Сумського фарфорового заводу та здійснював контроль над Охтирським конезаводом. Л. Рудакова була експівзасновницею ВАТ «Шосткінський міський молочний комбінат» (ТМ «Білі береги», «Шостка»). Г. Дорошенко та В. Гордієнко були співвласниками концерну «Демпург», до складу якого входила низка дрібних підприємств області: машинобудівний завод в Тростянці, Сумський завод гумотехнічних виробів, завод газогенераторів «Темп» у Лебедині, Михайлівський завод легких вогнетривів, агрофірма, митно-брокерська компанія. А. Єпіфанов до 1999 р. володів обласною торговельною мережею та автозаправками, пізніше інфраструктурою, пов'язаною з академією – легкоатлетичний манеж, готель, обласний телеканал «Академікс».

Економічну вагу у регіоні названі представники бізнес-структур вдало поєднували з участю у політичному житті країни і Сумської області. Зокрема, Г. Дашутін був народним депутатом ІV (мажоритарний округ у Сумській обл.), Є. Лапін – народним депутатом України ІV (мажоритарний округ у Сумській обл.) і V (№ 135 у списку ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ПАРТІЇ РЕГІОНІВ») скликань. Депутатом Сумської обласної ради від БЮТ був М. Полілуй, а А. Єпіфанов – контролював фракцію Політичної партії «Наша Україна» в міській раді.

Чинником входження до регіональної політичної еліти Сумщини представників сусідніх держав було пограниччя та бізнес-інтереси, оскільки Сумська область мала державний кордон з Російською Федерацією довжиною 298 км. Зокрема, власниками й очільниками великих підприємств Сумської області були громадяни Російської Федерації. Так, публічне акціонерне товариство «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш» було найбільшим підприємством холдингу російської Групи «Гідралічні Машини та Системи». Головою правління акціонерного товариства був громадянин РФ

В. Ямбуренко⁵². Свеський насосний завод у Сумській області був частиною промислово-інвестиційної групи Augum Group, який належить родині колишнього міністра оборони України П. Лебедева, засновницею була його донька – громадянка Росії А. Лебедева. Цей завод і досі забезпечував обладнанням оборонні підприємства у Росії*. Кіпрська United Company Rusal Silicon Limited («дочка» компанії одіозного олігарха, друга В. Путіна О. Дерипаски «Русал») із 2011 р. була власником українського ТОВ «Глухівський кар'єр кварцитів», де видобувають з надр України кварцит, який постачають у Росію. Засновником сумського «Заводу обважнених бурильних та ведучих труб» є кіпрська «Стремвол Холдінгс Лімітед»**, а кінцевими бенефіціарами через неї – В. Лук'яненко з Росії та М. Марков з Болгарії, відомий як юрист К. Григоришина⁵³. Такі факти були свідченням наявності координаційних центрів чи «вузлів», які представляли інтереси і ресурси російських олігархів, використовуючи принципи формальної і неформальної комунікації, розвиток горизонтальних зв'язків з представниками влади.

Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, тобто децентралізація, яку розглядають як «інкубатор нової політичної еліти», стала ще одним чинником

⁵² Литовченко Д. Владимир Ямбуренко: «В будущее смотрим с оптимизмом». 16.03.2012. URL: <http://rama.com.ua/vladimir-yamburenko-v-budushhee-smotrim-s-optimizmom/>

* Згідно з даними державних закупівель Росії, Свеський насосний завод, починаючи з 2015 р., експортував своїм офіційним дилерам у Росії обладнання на суму майже 200 млн рублів, яке потім постачали на федеральні порохові заводи. Кінцевими споживачами продукції Свеського насосного заводу виявилися Казанський державний пороховий завод, Тамбовський пороховий завод та Пермський пороховий завод, які виробляють складові для таких систем озброєння, як «Град» і «Смерч» (Див. детальн.: «Схеми»: завод родини ексміністра оборони Лебедева працює на російську оборону. 29.11.2019. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/shemi-zavod-rodini-eksministra-oboroni-lebedeva-pracyuje-na-rosiysku-oboronku-643225.html>

* У 2017 р. К. Григоришин контролював 51% «Стремвол Холдінгс Лімітед», решта належала В. Лук'яненку і В. Новінському

⁵³ Доки «Фрунзе» не платить зарплату, інший завод Лук'яненка–Григоришина продає труби на 117 мільйонів. URL: <http://sumy.today/doky-frunze-ne-platyut-zarplatu-inshyy-zavod-lukyanyenka-grygoryshyna-prodaye-truby-na-117-milyoniv>

формування нових регіональних політичних еліт. Водночас існувала небезпека того, що нинішні місцеві еліти можуть скористатися децентралізацією у власних інтересах і не дати можливості приходу до влади нових еліт.

З'ясувавши питання, «хто є елітою?» та «звідки вона береться?», логічним буде відповісти й на питання, «скільки еліти в Сумській області?». Проведений аналіз дає підстави твердити, що кількість регіональної політичної еліти Сумщини не велика. За результатами дослідження видання «Деловая столица» (2019) «Хто керує країною: 465 осіб роблять регіональну політику» до регіональної політичної еліти Сумщини входили 15 осіб. Серед них: народний депутат України, бізнесмен, неформальний лідер Сумщини А. Деркач, колишній голова обласної державної адміністрації М. Клочко. Третю позицію зайняв міський голова Сум, член ВО «Батьківщина» О. Лисенко. Народний депутат України восьмого скликання, керівник виборчого штабу на Сумщині від ВО «Батьківщина» та неформальний лідер виборчої кампанії В. Зеленського та ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ» В. Бухарев отримав четвертий номер. Ще один народний депутат України восьмого скликання О. Медуниця посів п'яту позицію. До рейтингу також увійшли генеральний прокурор області В. Матвійчук; колишній голова ОДА, підприємець М. Лаврик, колишній багатолітній очільник області А. Єпіфанов, кримінальний авторитет С. Лисенко; близький до А. Деркача депутат обласної ради, керівник фракції «Воля народу» О. Бояринцев; народний депутат України сьомого, восьмого та дев'ятого скликань, близький до А. Деркача, І. Молоток, а також керівники двох найбільших підприємств області, підконтрольних російському олігарху К. Григоришину і Д. Фірташу: генеральний директор ПАО «Сумське науково-виробниче об'єднання» О. Цимбал і голова правління ПАО «Сумхімпром» І. Лазакович. Завершує рейтинг секретар міської ради, член ВО «Батьківщина» А. Баранов⁵⁴.

⁵⁴ Коломойцев А. Кто управляет страной: 465 человек делающих региональную политику. URL: <https://www.dsnews.ua/static/longread/page171748.html#rec5513471>

Таким чином, можемо стверджувати, що до мережі регіональної політичної еліти Сумщини входять представники як формальних, так і неформальних інститутів, які пов'язані між собою тісними взаємозв'язками.

Проведений нами аналіз регіональної політичної еліти Сумщини дозволяє твердити, що її кількість коливається у межах 450–500 осіб, які впливають на прийняття політичних рішень у регіоні. До них ми зараховуємо народних депутатів України, обраних у мажоритарних округах Сумщини та уродженців Сумської області, та тих, хто працював у регіоні і обраний за партійними списками; депутатів обласної, міських, селищних, районних в містах, районних та сільських рад, сільської, селищної, міської ради та об'єднаних територіальних громад; голів обласної, районних державних адміністрацій, їхніх заступників, керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій; тимчасово виконувачів обов'язки голів обласних державних адміністрацій; голів обласних, міських, районних, районних в містах, селищних, сільських рад; голів об'єднаних територіальних громад; представників силових структур; представників політичних партій, лідерів та членів громадських організацій; керівників найбільших державних підприємств, акціонерних товариств, великих приватних підприємств і фірм; бізнесменів; очільників організованих злочинних угруповань; власників ЗМІ; представників наукової та творчої еліти.

Підсумовуючи, варто зазначити, що проведений аналіз дає підстави твердити про недостатні чи, швидше, приховані критерії, за якими відбувається здебільшого відбір у регіональну політичну еліту Сумщини. Було складно виявити набір специфічних компетенцій чи якостей, які визначають успішність входження в еліту.

Серед особливостей формування/оновлення регіональної політичної еліти Сумщини відзначимо такі:

– регіональна політична еліта Сумщини була домінуючою меншістю в складі регіонального співтовариства, яка фактично приймала стратегічні рішення і визначала вектор розвитку регіону (ухвалюючи обласні стратегії, програми розвитку регіону);

– домінування неформальних чинників оновлення еліти та їх непублічний характер, застосування принципу лояльності; спільність політико-економічних інтересів; родинні та / або земляцькі зв'язки, досвід спільної діяльності з першими особами регіону;

– одним з чинників входження в регіональну політичну еліту Сумщини, як і раніше, залишається номенклатурний принцип, здійснення якого призводить до того, що одні й ті самі люди послідовно обіймають різні посади в органах представницької та виконавчої влади області;

– провідними чинниками формування/оновлення регіональної політичної еліти Сумщини були вибори та призначення в органи влади; середовище бізнес-структур та політичних партій («партія влади»);

– переважна більшість регіональної політичної еліти Сумщини потрапляла у владу завдяки неформальним, дієвим зв'язкам у владних та бізнес-структурах: знайомству, протекціям, рекомендаціям; попередньому досвіді спільної професійної діяльності з впливовими персонами; особистій відданості;

– земляцькі зв'язки, кровна спорідненість, спільність соціального походження відігравали важливу роль для призначення заступників керівників;

– представники регіональної політичної еліти Сумщини у переважній більшості були уродженцями регіону;

– спостерігалось входження представників бізнесу в структуру регіональної влади або, навпаки, перехід колишніх посадових осіб органів державної влади до активної підприємницької діяльності, або ж обіймання ними високих керівних посад у бізнес-структурах, що сприяло переливанню по горизонталі та вертикалі, не випадаючи зі складу еліти, сприяло постійному перебуванню в еліті Сумщини;

– близькість кордону з Російською Федерацією і наявність у Сумській області стратегічних підприємств, якими володіли або в управлінні яких знаходилися підприємства громадян Росії і сприяли впливу їх на прийняття стратегічних рішень.

РОЗДІЛ 4

ЦІННОСТІ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ СУМЩИНИ

Ми повинні вивчити, які риси або якості навколишніх викликають у нас невдоволення або заздрість, і визнати наявність цих якостей у себе. Так ми зможемо перестати заздрити іншим і злитися на них за те, чого не зробили самі.

Джеймс Холліс

*Чим бездоганніша людина зовні,
тим більше демонів у неї всередині.*

Зигмунд Фрейд

Цінності – це основа усвідомленого вибору, вони визначають майбутнє, обумовлюють єдність, згуртованість суспільства та самоідентифікацію особистості. Політичні цінності можна розглядати як суспільні ідеали, базові орієнтири політичного розвитку, головні творчі чинники символічного капіталу в політиці, регулятори вибору засобів досягнення цілей. Цінності і культура є чинниками, які визначають вектор розвитку суспільства, вони породжують певні властивості інститутів та поведінку управлінців. Важливою характеристикою еліт, яка визначає відмінності між ними, є ціннісний консенсус, який передбачає взаємну злагоду щодо «норм політичної поведінки і цінностей існуючих державних інститутів»¹.

Цінності виробляються, поширюються елітами і сприймаються різними соціальними групами. Еліта виступає виразником інтересів усього населення, хоча це не означає, що цінності еліти відповідають цінностям інших соціальних груп. Доречним буде акцентувати увагу на відмінності тих цінностей, якими керуються

¹ Хигли Дж. Демократия и элиты. Политика: Анализ. Хроника. Прогноз. 2006. №2. С. 24.

представники політичної еліти в своїй практичній діяльності, і тих цінностей, які декларуються елітою як основи. Цей вид цінностей певною мірою є штучним, оскільки служить легітимазії політичної еліти в очах суспільства. Актори, наділені символічною владою, звертаються до «ідентичності» як засобу групової мобілізації для досягнення своїх політичних цілей. У процесі формування ідентичності пріоритетну роль відіграють соціальні взаємодії, а також історія (суспільна пам'ять, політична практика); культура (цінності, світогляд); дискурс (знання, інформація). Потреба певної системи цінностей є надто важливою для еліти, а також фундаментом чи смислоутворюючим компонентом ідентичностей.

У контексті розгляду цінностей Дж. Хіглі та Я. Пакульські розглядали трансформацію еліт в двох площинах: у залежності від ступеня згуртованості і ступеня диференціації еліт, вбачаючи у згуртованості еліти набір єдиних цінностей, які поділяють більшість її представників. Акцентували увагу на тому, що єдність еліт виявляється у ступені її інтегрованості, а згуртованість може ґрунтуватися на ідеологічній, релігійній чи національній доктринах або на прийнятті представниками еліти єдиних узгоджених правил гри, в рамках яких можливе ненасильницьке вирішення конфліктів між різними елітними групами. Диференціацію дослідники визначали як ступінь незалежності (автономності) еліти від інших, більш масових соціальних груп, а також ступінь неоднорідності самої еліти, наявність в її складі елітних підгруп, що пропонують суспільству різні ціннісні орієнтири і конкурують між собою в процесі вироблення політичних рішень, а також у функціональному розподілі сегментів еліти, кожен з яких має власні кордони, організації, формальні та неформальні правила поведінки і владну ієрархію².

Поділяємо думку М. Кітінга щодо того, що регіоналізм набуває «сильної форми» там, де в просторі збігаються природний початок, економічна взаємозалежність, культурна ідентичність,

² Higley J., Pakulski J. Elite power games and democratic politics in Central and Eastern Europe. *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe. Lessons for the Social Science* / ed. by M. Dobry. Boston: Kluwer Academic Publishers, 2000. P. 109–129.

адміністративний апарат і територіальна мобілізація³. Важливими для ідентичності регіону виступають соціальні міфи про особливі якості, місце проживання, компоненти традиції, «малу батьківщину», місце проживання, колективну пам'ять, цінності і норми.

Порівняно з політичною елітою центру, для регіональної політичної еліти характерним був корпоративізм, який підтримувався завдяки більш тісним, внутрішньоелітним зв'язкам, зокрема, земляцьким, сімейним, професійним та іншим. Певною мірою ми можемо говорити про регіональну політичну еліту як нестандартний «клуб» зі своєрідною корпоративною самосвідомістю, власною незалежною системою цінностей, які закріплюються за допомогою певних зовнішніх атрибутів, системою відбору нових членів, прагнення до недопущення сторонніх.

З розпадом радянської системи і створенням незалежної Української держави для регіональної політичної еліти Сумської області сталася втрата певних цінностей, життєвих орієнтирів, стандартів поведінки, соціальних стереотипів, ідентичностей. Якщо упродовж тривалого часу ціннісне наповнення політичних ідентичностей формувалося навколо ідеології Комуністичної партії, то, починаючи з 1989 р., на основі гострих соціальних, економічних, політичних проблем виник Народний Рух України, який виступав за державну незалежність України. Представники творчої та наукової інтелігенції провели першу Установчу конференцію Сумської обласної організації Руху ще 12 липня 1989 р., виступивши за розпуск КПРС, за зміну законодавства на території УРСР у бік зростання прав і свобод і за те, щоб українська мова була державною на території УРСР. Під час виборчої кампанії 1990 р. до Верховної Ради УРСР, яка після проголошення незалежності України стала Верховною Радою України I скликання (1990–1994) і заклала фундамент розбудови незалежної Української держави, один зі співголів Сумського крайового руху, викладач Сумського філіалу Харківського політехнічного інституту О. Піскун зазначав, що «сумські рухівці – вже не мали

³ Keating M. The new regionalism in Western Europe: territorial restructuring and political change. Cheltenham, 1998. P. 10.

жодних сумнівів у необхідності проголошення державної незалежності»⁴. Водночас він наголосив, що «переконати своїх виборців я тоді ще не зміг...»⁵ і змушений був з передвиборчої програми зняти пункти про проголошення повної державної незалежності, власні Збройні сили, грошову одиницю тощо. Тому головне гасло передвиборчої платформи О. Піскуна, розробленої на основі програми Народного Руху України, містило дещо завуальоване положення про державну незалежність: «Реальний суверенітет України, гарантовані права людини, радикальне оновлення суспільства»⁶.

Народним депутатам України першого скликання, серед них і обранцям від Сумської області, «випала висока честь, а водночас і відповідальність голосувати за прийняття Акта про державну незалежність України». О. Чернявський, народний депутат України першого і другого скликань, стверджував: «Не пригадую події, яка за історичністю і душевним переживанням могла б скласти «конкуренцію» тій, серпневій... Та скільки б не пройшло часу, для мене він завжди залишатиметься особливо значущим у житті. Гордий і щасливий з того, що доля подарувала можливість брати участь у прийнятті документа, вистражданого багатьма поколіннями українців»⁷. Згодом очільники області стверджували, що «саме цей день, 24 серпня 1991 року, започаткував нову епоху в житті нашої країни, законодавчо закріпив вікові прагнення українського народу до національного відродження, духовної свободи та економічного зростання»⁸; «роки незалежності нашої країни стали для всіх нас випробуванням на зрілість, толерантність

⁴ Піскун О. Боротьба за демократичну українську державу триває і на фронті, і у Верховній Раді. 16.07.2020. URL: <http://www.golos.com.ua/article/333299>

⁵ Піскун О. Боротьба за демократичну українську державу триває і на фронті, і у Верховній Раді. 16.07.2020. URL: <http://www.golos.com.ua/article/333299>

⁶ Піскун О. Боротьба за демократичну українську державу триває і на фронті, і у Верховній Раді. 16.07.2020. URL: <http://www.golos.com.ua/article/333299>

⁷ Вертіль О. 20 років Незалежності: Сумщина. 24.11.2011. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/20-rokiv-nezalezhnosti-sumshina/>

⁸ Шановна Тростянецька громадо! Прийміть найщиріші та сповнені поваги вітання з нагоди найвеличнішого національного свята – Дня незалежності України! URL: <http://trostyanets-miskrada.gov.ua/>

та патріотизм»⁹, а «загрози та виклики, які постали перед нашим суспільством, не лише не зламали нас, а ще більше об'єднали духом патріотизму, зміцнили наші прагнення до самостійності та незалежності»¹⁰ і упродовж років «Україна зробила найголовніше – зберегла незалежність і свободу! Тож разом бережемо ці незрівнянні цінності й надалі»¹¹.

Окрім відродження української державності, перед регіональною політичною елітою постало нагальне завдання – пошук нових смислів, вироблення нових принципів функціонування місцевих органів влади та формування нових політичних ідентичностей на локальному рівні.

Першим кроком на цьому шляху стали вибори до місцевих органів влади – 4 березня 1990 р., які пройшли в умовах радянської дійсності, однак характеризувалися демократичними змінами з альтернативною кількістю кандидатів. Лише у 17 із 175 округів вибори пройшли на безальтернативній основі. Кандидатами у депутати було висунуто 781 чол., 8 з них – органами самоорганізації населення за місцем проживання. Кандидатами у депутати було зареєстровано 642 особи. За результатами голосування до складу Сумської обласної ради XXI (I) скликання (1990–1994) було обрано 163 депутати із 175 округів. 138 (86,5%) депутатів обласної ради були обрані вперше, 136 (83,5%) були членами або кандидатами у КППС; 3 (1,71%) – членами ЛКСМ України. За професійним складом: 23,3% працівників агропромислового комплексу, 22,1% – промисловості та транспорту, 13,5% представників науки та освіти, 9,2% медичних працівників. Кожний п'ятий депутат належав до числа «партійних та радянських» працівників. Серед обраних 70 чол., або 42,9% – керівники колгоспів, радгоспів, спеціалісти народного господарства. Разом із

⁹ Дорога громадо Буринщини! URL: <https://bурyn-miskrada.gov.ua/>

¹⁰ Шановна Тростянецька громадо! Прийміть найщиріші та сповнені поваги вітання з нагоди найвеличнішого національного свята – Дня незалежності України! URL: <http://trostyanets-miskrada.gov.ua/>

¹¹ Роман Грищенко: Завдяки кожному з Вас за 29 років Україна зробила найголовніше – зберегла незалежність і свободу! 24.08.2020. URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/22134-roman-hryshchenko-zavdyaky-kozhnomu-z-vas-za-29-rokiv-ukrayina-zrobyla-nayholovnishe-zberegla-nezalezhnist-i-svobodu.html>

тим, у складі депутатів налічувалося лише 8 робітників і 1 колгоспник. За гендерним показником серед народних обранців було 12 жінок, за віковим – 8 осіб, які не досягли 30 років¹². 143 депутати, або 87,7 %, мали вищу та незакінчену вищу освіту. 9 осіб були кандидатами наук. Серед депутатів обласної ради було 139 українців, 19 росіян, 1 білорус, 3 євреї¹³. Заручившись підтримкою партійного активу депутатського корпусу, незважаючи на висунуті три кандидатури на посаду голови обласної ради, очільником обласної ради став перший секретар Сумської обласної організації КПУ В. Шевченко. Головою виконавчого комітету обласної ради було обрано А. Бондаренка, який мав великий досвід роботи у органах КПУ: з 1984 р. обіймав посаду секретаря Сумського обласного комітету КПУ, а з 9 листопада 1988 р. був головою виконавчого комітету обласної ради народних депутатів попереднього скликання.

Незважаючи на те, що переважна більшість (83,5%) депутатського корпусу Сумської обласної ради були членами КПРС, відбулися певні зміни в системі самоідентифікації депутатів, оскільки вони були налаштовані більш прогресивно і сприяли становлення Української держави. Політичний резонанс мало рішення VII (позачергової) сесії Сумської обласної ради народних депутатів про відставку голови Сумської обласної ради народних депутатів В. Шевченка. Це рішення збіглося з вимогою десяти тисяч пікетувальників.

Поступово у представників еліти відбувся ідентифікаційний розрив з радянським минулим, почала формуватися нова системи цінностей, пошук нових політичних смислів, вироблялися нові принципи функціонування місцевих органів влади, складалися нові ідентичності. Для прикладу, доцільним буде проаналізувати депутатський корпус Сумської обласної ради VII скликання (2015–

¹² Баламут А. М. Сумська обласна рада народних депутатів: від командно-адміністративної системи управління до місцевого самоврядування (1989–1991 рр.). Сумська старовина. 2012. № XXXVIII–XXXIX. С.92.

¹³ Баламут А. М. Сумська обласна рада народних депутатів: від командно-адміністративної системи управління до місцевого самоврядування (1989–1991 рр.). Сумська старовина. 2012. № XXXVIII–XXXIX. С.92.

2020), який нараховував 64 депутати, з них 51 чоловік (79,69%)* і 13 жінок (20,31%). Найстаршому депутату (П. Нечмоня) – 79 років, наймолодшому (Р. Дученко) – 22. Середній вік депутатів – 50 років. Уродженцями Сумської області були 52 депутати (82,25%). Для інших 12 осіб місцем народження були не лише інші області України, а й інші держави – Казахстан (О. Непочатов), Німеччина (В. Токар), Росія (М. Галасв, В. Дубінко, Є. Пінчук). Серед депутатів були учасники російсько-української війни (В. Коваленко, С. Салатенко). Вищу освіту мали 61 депутат (95%). Сім депутатів, крім базової освіти, закінчили Національну академію управління при Президентові України та її філії – Дніпропетровський та Харківський регіональні інститути державного управління. Депутатами були один доктор наук (О. Теліженко) і один кандидат наук (І. Науменко). Серед депутатського корпусу сьомого скликання – один народний депутат СРСР (К. Приходько) та один народний депутат України п'ятого та шостого скликань (Ю. Чмирь). Переважна більшість депутатів – це директори (35,93%) та заступники директорів (7,81%) невеликих державних та приватних підприємств, а також начальники відділів, департаментів.

Маркером ідентичності регіональної політичної еліти була Сумщина як регіон, яким вона керує, місце проживання, діловий центр: «Відчуваю кровний зв'язок з цією землею. Моє серце сповнене особливої відповідальності за все, що відбувається тут у житті людей»¹⁴; «Сумщина справді багата успішними людьми і своїм промисловим та інтелектуальним потенціалом»¹⁵; «Сумщина – регіон із майбутнім»¹⁶; «Завдяки співпраці влади та бізнесу Сумщина перетворюється на діловий центр не лише Слобо-

* Тут і далі підрахунки автора на основі джерела: Сумська обласна рада. Депутати Сумської обласної ради 7-го скликання. 04.12.2020. URL: <https://sorada.gov.ua/pro-oblasnu-radu/deputaty-oblasnoji-rady/deputaty.html>

¹⁴ Анатолій Линник: «Депутатство – це мій обов'язок перед поколіннями». Вісник Сумської обласної ради. 2011. №4 (грудень). С.6.

¹⁵ Сумщина багата успішними людьми і своїм промисловим та інтелектуальним потенціалом. URL: <http://sm.gov.ua/uk/arkhiv1/15847-sumshchyna-bahata-uspishnymy-lyudmy-i-svoym-promyslovym-ta-intelektualnym-potentsialom.html>

¹⁶ Гвоздик О. Сумщина – регіон із майбутнім. URL: <http://www.cci.sumy.ua/about/pressa/article.php>

жанщини, а й України»¹⁷; «Сьогодні Сумщина є потужним гравцем серед інших регіонів України як в напрямі соціально-економічного розвитку, так і в реалізації реформ, ініційованих Президентом України та Урядом»¹⁸; «Ми всі любимо нашу область і кожен в своїй сфері – бізнесі, промисловості, освіті, науці, медицині, іншій діяльності – робимо все необхідне, щоб Сумщина розвивалась»¹⁹; «Сумщина – це прекрасний край, де збережені вікові військові традиції»²⁰; «Вірю в Україну та Сумщину, прошу Бога про допомогу для всіх нас»²¹.

Усвідомлення елітою ролі регіону як маркера ідентичності простежувалося упродовж усіх років незалежності. Образ Сумщини присутній у всіх виданнях до чергових ювілейних річниць області. Очільники області позиціонували себе зі Сумщиною. Зокрема, В. Щербань позиціонував себе як людину, яка багато зробила для області: «Я там пропрацював 5 років, ми буклет видали, присвячений п'ятиріччю моєї роботи, і в графіках, фотографіях і картинках показали динаміку розвитку регіону. Ми збори проводили, розповідали, що владі вдалося зробити, а що не вдалося»²². Видавалися й інші буклети з маркером Сумщини. За сприяння облдержадміністрації реалізовувався проект «Сумщина.

¹⁷ Гвоздик О. Сумщина – регіон із майбутнім. URL: <http://www.cci.sumy.ua/about/pressa/article.php>

¹⁸ Микола Ключко: давайте разом, кожен на своєму місці, робити все необхідне, щоб Сумщина була однією із найкращих областей України. URL: <http://sm.gov.ua/ru/topky/17613-mykola-klochko-davayte-razom-kozhen-na-svoyemu-mistsi-robyty-vse-neobkhdidne-shchob-sumshchyna-bula-odniyeyu-iz-naykrashchykh-oblastey-ukrayiny.html>

¹⁹ Микола Ключко: давайте разом, кожен на своєму місці, робити все необхідне, щоб Сумщина була однією із найкращих областей України. URL: <http://sm.gov.ua/ru/topky/17613-mykola-klochko-davayte-razom-kozhen-na-svoyemu-mistsi-robyty-vse-neobkhdidne-shchob-sumshchyna-bula-odniyeyu-iz-naykrashchykh-oblastey-ukrayiny.html>

²⁰ У Сумах відроджений корпус кадетів випустив перших вихованців. URL: https://uanews.liga.net/society/news/u_sumakh_v_drodzheniy_korpus_kadet_v_vipusti_v_pershikh_vikhovants_v

²¹ Звернення Ігоря Яговдика до жителів Сумщини. 24.02.2014. URL: <http://www.yamp.sm.gov.ua/index.php/uk/arkhiv-novin/532-zvernennya-igorya-yagovdika-do-zhitteliv-sumshchini>

²² Щербань: «В деле Щербаня я – свидетель». 29.12.2006. URL: <https://www.rudenko.kiev.ua/interview/scherban>

Велика спадщина», модератором якого був редактор суспільно-політичного видання «Панорама», відомий журналіст і письменник Є. Положій²³. Дві книги цієї серії – «Образотворче мистецтво» і «Поезія» вийшли восени 2018 і навесні 2019 рр., відповідно, третя книга серії «Сумщина. Велика спадщина» за назвою «Краєзнавство» побачила світ на початку 2020 р. У ній ідеться про непересічних, відомих за межами України людей, які жили на Сумщині; про секрети і таємниці краю сто і навіть двісті років тому, а також про сучасну Сумську область, які свідчать, що регіональна політична еліта використовує історію як маркер ідентичності.

Іншими важливими маркерами сумської еліти була українська мова та національна символіка, адже область має не лише найдовший кордон з Російською Федерацією, а й значну кількість російськомовного населення. Попри це, Суми були першим обласним містом у Лівобережній Україні, де органи місцевого самоврядування 20 жовтня 1990 р. за поданням депутатів В. Казбана та Ю. Тищука проголосували за підняття над міською радою національного синьо-жовтого прапора. Упродовж усіх років незалежності саме ці представники регіональної еліти Сумщини залишаються моральними авторитетами та патріотами української незалежності та соборності. «Наше спільне завдання – і влади, і громадськості – зробити все можливе для того, щоб на території Сумської області була єдність у боротьбі за нашу волю та нашу незалежність. Ми всі єдині в тому, що Сумщина – це Україна»²⁴.

Не менш вагомим маркером була й залишається українська мова як інструмент творення нової ідентичності. Керівники області наголошували на тому, що «необхідно побороти в собі відчуття меншовартості і почати думати, говорити, мріяти українською»²⁵. Досить влучно про це сказав представник медійної еліти області Є. Положій: «Українець – це людина, яка, по-перше, не піддає

²³ На Сумщині відбудеться презентація третьої книги серії «Сумщина. Велика спадщина» під назвою «Краєзнавство». 14.01.2020. URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/20406-na-sumshchyni-vidbudetsya-prezentatsiya-tretoyi-knyhy-seriyi-sumshchyna-velyka-spadshchyna-pid-nazvoyu-krayeznavstvo.html>

²⁴ День Соборності на Сумщині. Сумщина. 2017. 26 січня.

²⁵ Сумчан закликають переходити на українську. 08.11.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2814694-sumcan-zaklikaut-perehoditi-na-ukrainsku.html>

сумніву Україну як державу, а українську мову – як єдино-державну. Знає або прагне вивчити мову, хоче, щоб його діти або онуки розмовляли українською мовою»²⁶. Сумщина стала першою областю в Україні, де відбулися громадські читання «Мова як основа української національної ідеї» і у яких взяли участь представники регіональної еліти, громадськості, науковці, релігійні діячі, студентство. Учасники говорили про національну ідею, її складники та значимість для української нації, акцентували увагу на важливості української мови, адже без неї не буде України, і усвідомлювали своє спільне завдання – «інфікувати» підростаюче покоління рідною мовою, зробити все необхідне, щоб вона справді стала основою української національної ідеї²⁷.

Упродовж першого десятиліття незалежності та практично до «помаранчевої революції» регіональна політична еліта Сумщини використовувала стандарти – під час виборів створювалася видимість проросійських орієнтацій, а після – декларувався рух у напрямі Європи. У 2005 р. з обранням Президентом України уродженця Сумщини В. Ющенка відбулася відмова від подвійних стандартів. Регіональна політична еліта Сумщини взяла орієнтир на європейські цінності.

У суспільстві досі зберігаються різні підходи до трактування тих чи інших подій в історії України. У період президенства В. Ющенка була реалізована спроба сформуванню чітку позицію держави щодо політики пам'яті. Політика пам'яті повинна враховувати регіональні наративи. Очільник Сумської області П. Качур стверджував: «Ми просто хочемо нашим містам і селам дати українську історію, український вибір. Хочу, щоб ми пишалися своєю Сумщиною, були патріотами рідної землі, щоб цей козацький вільний дух розправляв нам крила»²⁸.

²⁶ Євген Положий: Подвійна мораль – це характеристика нашого суспільства. 18.10.2008. URL: <http://bukvoid.com.ua/digest/2010/10/28/093237.html>

²⁷ На Сумщині пройшли перші громадські читання до дня української писемності та мови. 09.11.2018. URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/17159-na-sumshchyni-proyshly-pershi-hromadski-chytannya-do-dnya-ukrayinskoji-pysemnosti-ta-movy.html>

²⁸ Павло Качур: «Тема голодомору має пройти через серце кожного, згуртувати навколо себе суспільство. 10.12.2007. URL: http://meria.shostka.net/anons/pavlo_kachur_tema_golodomoru/

Особлива увага за часів П. Качура на посаді голови Сумської ОДА приділялася темі Голодомору, «тема голодомору має пройти через серце кожного, згуртувати навколо себе суспільство»²⁹. У містах та районах області було створено робочі групи, які проводили дослідження історії та наслідків Голодомору 1932–1933 років на Сумщині. Голова ОДА високо оцінив проведену роботу щодо з'ясування кількості жертв цього страшного лиха, відзначивши діяльність пошукових загонів Буринського, Роменського, Лебединського та Сумського районів. Голова облдержадміністрації наголосив, що, крім морального обов'язку кожного є особи, які відповідають за реалізацію державної політики, у тому числі, і цього Указу Президента України. «Кожен керівник району несе персональну відповідальність за виконання цього Указу». Заслуховувалися звіти кожного голови райдержадміністрації, очільник області особливу увагу звертав на необхідність встановлення повної кількості жертв Голодомору.

За ініціативи та підтримки Сумської обласної державної адміністрації у лютому відбулася виставка «Розсекречена пам'ять», яка розкрила трагічні факти Голодомору та репресій на Сумщині в 1932–1933 рр. Очільники області наголошували, що «пам'ятати про це, наш борг перед родинами і пам'яттю мільйонів жертв тих страшних подій». А у травні, зберігаючи традиції і глибоко шануючи пам'ять героїв Великої Вітчизняної, в області пройшли урочистості для ветеранів війни, широко і масштабно відзначено 120-річчя легендарного партизанського командира, двічі Героя Радянського Союзу С.А. Ковпака. На черзі – відзначення 90-річчя подій першої Української революції. Ми продовжуємо відроджувати духовне надбання Сумщини, її церковні храми, історичні та архітектурні пам'ятки. Відновлюється «Круглий двір» у Тростянці, триває реконструкція філармонії та облаштування органу³⁰.

²⁹ Павло Качур: «Тема голодомору має пройти через серце кожного, згуртувати навколо себе суспільство. 10.12.2007. URL: http://meria.shostka.net/anons/pavlo_kachur_tema_golodomoru/

³⁰ Заява Сумської обласної державної адміністрації. URL: <http://gukr.com/article1344.html>

Керівники фракцій політичних партій та блоків КПУ, СПУ, Партії регіонів та Блоку Н. Вітренко «Народна опозиція» обласної ради виступили з заявою «Націоналізм на Сумщині не пройде!». Вони засудили голову облдержадміністрації П. Качура за підписання розпорядження № 244 на виконання Указу Президента України «Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917–1921 років» і звинуватили його та заступників у «роздмухуванні національної ворожнечі»³¹.

У Заяві Сумської обласної державної адміністрації стверджувалося, що «незнання окремими політиками свого родоводу, нерозуміння минулого і, як результат, додане відчуття меншовартості, притаманне певним політичним колам, не завадять сумчанам шанувати історію, любити свою землю, правильно оцінювати сьгоднішні події і впевнено розбудувати своє майбутнє»³².

Сумщина – серед областей України, що найбільше постраждали в роки Голодомору. На Сумщині було знищено більше 50 тисяч селян. У Сумській області налічується понад 100 місць поховань, понад 300 пам'ятників і пам'ятних знаків жертвам голодоморів. «Голодомор 1932–1933 років – це був геноцид української нації, спрямований на знищення українського селянства, національної свідомості»³³. 2008 – Рік пам'яті жертв Голодомору, тож у кожному районі повинні бути затверджені програми з чіткими термінами, графіками виконання.

За останні роки за кошти обласного бюджету було видано близько десятка збірок, досліджень, спогадів очевидців, художніх нарисів на цю тематику. Серед праць, присвячених Голодомору на Сумщині, чільне місце займає книга художника-графіка М. Бондаренка «Україна 1933: кулінарна книга. Пам'ять людська». Книга

³¹ Заява Сумської обласної державної адміністрації. URL: <http://gukr.com/article1344.html>

³² Заява Сумської обласної державної адміністрації. URL: <http://gukr.com/article1344.html>

³³ На Сумщині вшанували пам'ять жертв Голодоморів. 28.11.2020. URL: <http://sm.gov.ua/uk/arkhiv1/22922-na-sumshchyni-vshanuvaly-pamyat-zhertv-holodomoriv.html>

містить свідчення очевидців Голодомору у селах Буринського району Сумської області. Графічна серія художника – 89 гравюр із «кулінарними рецептами», до яких були змушені вдаватися люди, щоб вижити. Спогади очевидців та архівні документи доповнюють загальну картину сумних реалій лише одного району на Сумщині на початку 30-х років минулого століття³⁴. Книгу було подано на здобуття Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка у 2019 р.

Також за кошти обласного бюджету були видані три книги – «Голодомор на Сумщині у спогадах очевидців». У передмові до другої книги наголошувалося, що «правда про голод, якою б вона не була страхітливою, потрібна не лише тим, хто пережив його, а й молодому поколінню. Тому надзвичайно важливим стало проведення обласної програми «Голодомор у пам'яті народу», до якої долучилися студенти-філологи Сумського державного педагогічного університету. Результатом став вихід першої частини цього збірника, куди увійшло 156 свідчень очевидців голодомору на Сумщині...»³⁵.

Книгу «Голодомор на Сумщині у спогадах очевидців» увійшло 400 свідчень про Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 рр. зі 197 населених пунктів усіх районів Сумської області. Спогади були записані учасниками науково-пошукової програми «Голодомор у пам'яті народу» – додатковий друк минулорічного видання, що було профінансоване за сприяння облдержадміністрації з обласного бюджету.

Зміна керівництва держави у 2010 р. вплинула і на політику пам'яті. Історики та громадські діячі висловлювали побоювання щодо політизації історії та спроб політичних партій її приватизувати. Розпочалося згортання процесу відновлення української ідентичності та політизація історії, власне, її русифікація у

³⁴ На Сумщині за підтримки облдержадміністрації видаються книги, присвячені темі Голодомору. 27.11.2020. URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/22920-na-sumshchyni-za-pidtrymky-oblderzhadministratsiyi-vydayutsya-knyhy-prysvyacheni-temi-holodomoru.html>

³⁵ Переслідування науковців в Україні тривають. Цього разу за Голодомор. 10.11.2020. URL: <https://helsinki.org.ua/2010/11/peresliduvannya-naukovtsiv-v-ukrajini-tryvayut-tsoho-razu-za-holodomor/>

внутрішньоукраїнському та зовнішньополітичному контекстах, набули поширення спекуляції на темах історичної минувшини та використання історії в політичній боротьбі. Під час виступу на сесії ПАРЄ 27 квітня 2010 р. Президент України В. Янукович заперечив факт геноциду українського народу в 1932–1933 рр. усупереч Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», ухваленому Верховною Радою України 28 грудня 2006 р. Усупереч постанові Апеляційного суду міста Києва, ухваленій 3 січня 2010 р., офіційна позиція очільників держави впливала на політику пам'яті в країні. Спостерігалось перешкоджання діяльності істориків України і регіонах місцевою владою та регіональними елітами, що підтверджувалося низкою фактів, серед яких: затримання СБУ та вилучення наукових праць та копій архівних документів історика Р. Забілого, перешкоджання роботі Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького», тиск з боку місцевої влади на історика, директора Державного архіву Сумської області, члена вченої ради Центру досліджень визвольного руху Г. Іванушенка, закриття виставки, присвяченої борцям за незалежність України на Сумщині, яка експонувалася у приміщенні Сумської ОДА³⁶. На початку липня 2010 р. Г. Іванушенка викликали до Сумської облдержадміністрації «на розмову», де заявили, що голова адміністрації знайшов на його місце іншу людину, і запропонували написати заяву на звільнення за власним бажанням. З цього приводу Г. Іванушенко зазначав: «Мені сказали люди, близькі до керівництво області, що справжні причини нападок на мене пов'язані з дослідженням Голодомору і, передусім українського визвольного руху. Влада наївно вважає, що коли поставить на моє місце свою людину, то встановлять контроль над історією»³⁷.

³⁶ Переслідування науковців в Україні тривають. Цього разу за Голодомор. 10.11.2020. URL: <https://helsinki.org.ua/2010/11/peresliduvannya-naukovtsiv-v-ukrajini-tryvayut-tsoho-razu-za-holodomor/>

³⁷ Влада хоче встановити контроль над історією, – директор Сумського архіву. 11.11.2010. URL: https://zaxid.net/vlada_hoche_vstanoviti_kontrol_nad_istoriyeyu_ndazh_direktor_sumskogo_arhivu_n1115876

Тиск на Г. Івануценка розцінювали як спробу влади втрутитися в академічну дискусію навколо комплексу питань щодо політичних репресій, Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні, визвольного руху. Зазначимо, що Державний архів Сумської області – єдиний на той час архів, який повністю оцифрував усі 57 тисяч актових записів про смерть людей у період Голодомору 1932–1933 рр., його працівники без належного фінансування, на ентузіазмі створили велику за обсягом електронну базу історичних документів. Понад те, видали перший том збірника документів «Українське відродження 1917–1920 рр. на Сумщині», вийшло два томи про діяльність ОУН–УПА на Сумщині. Підготували до видання працю про повстанський рух 1920–1930 рр. та про дисидентів «Інакодумство на Сумщині». Також архів налагодив міжнародну співпрацю з архівістами Великої Британії та Росії, а наукове видання Державного архіву Сумської області «Сумський історико-архівний журнал» – єдине серед обласних архівів мало гриф ВАКу. Незважаючи на усі ці досягнення істориків та архівістів, представники регіональної політичної еліти чинили тиск на національну свідомість та національну ідентичність населення регіону, намагаючись продукувати свої цінності.

Європейські цінності та євроінтеграційні перспективи були важливими маркерами у діяльності регіональних політичних еліт. Сумська міська рада першою в Україні 27 березня 2013 р. ухвалила рішення 52 голосами із загальної кількості 76 депутатів про вшанування прапора Європи на рівні з Державним та прапором міста як підтвердження європейського вибору сумчан. Ініціатором цього рішення був депутат міської ради О. Хоруженко із фракції «Рідне місто». Його підтримав міський голова Сум Г. Мінаєв та майже одногосно проголосувала фракція ВО «Батьківщини»³⁸. У той же день були підняті прапори України, Сум та Європи на різних майданчиках міста. У Сумах було створено Центр європейських ініціатив, місією якого було «сприяння реформуванню

³⁸ У Сумах офіційно підніматимуть прапор ЄС поряд із прапором України.
URL: <https://web.archive.org/web/20130604041445/http://sumynews.com/polityka/item/5064-u-sumax-bude-oficijno-pidnimatysya-prapor-evropejskogo-soyuzu.html>

України відповідно до європейських стандартів, впровадження демократичних цінностей та розвитку громадянського суспільства в Україні...»³⁹.

Позиції регіональної еліти щодо європейських цінностей зафіксовані в офіційних документах області, насамперед у стратегіях та програмах. Базуючись на «Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року»⁴⁰, розробленій відповідно до європейських стандартів на період, що синхронізується з плановими та бюджетними циклами Європейського Союзу, у «Стратегії регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 року» йдеться про те, що «зміна підходів до регіонального розвитку, яка відбулася в Європі, та наразі відбувається в Україні...», тому завданням є «перетворити Сумщину в регіон сталого економічного зростання на основі інноваційної промисловості, важливий продовольчий центр країни з екологічним, високо-ефективним сільським господарством, комфортний та безпечний край, де є усі умови для всебічного розвитку людини»⁴¹. Про «утвердження європейських культурних та духовних цінностей, збагачення культурної спадщини міста та її промоцію йшлося у «Стратегії розвитку міста Суми до 2030 року»⁴².

Європейські цінності та євроінтеграційні перспективи зафіксовані в передвиборчих програмах політичних партій, які здобули більшість у багатомандатному окрузі та одномандатних округах Сумської області: «ухвалимо закони, необхідні для виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і розширення співпраці з Євросоюзом і НАТО» (ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА

³⁹ Зі Статуту СМГО «Центр європейських ініціатив». URL: <http://www.eu.sumy.ua/pro-organizaciju/>

⁴⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року». №385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>

⁴¹ Стратегія регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 року. URL: <http://www.gue.sm.gov.ua/index.php/uk/str-reg-roz-sumobl>

⁴² Стратегія розвитку міста Суми до 2030 року. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/rozrobka-stratehii-rozvytku/16496-strategiya-rozvitku-mista-sumi-do-2030-roku.html>

НАРОДУ»⁴³; «ми ефективно втілюватимемо Угоду про асоціацію Україна–ЄС. Наше майбутнє – в ЄС»⁴⁴ (ВО «Батьківщина»); «повага до власних історичних витоків і європейського цивілізаційного вибору, до прав людини; захистити європейське майбутнє України; майбутнє України – тільки у НАТО і ЄС»⁴⁵ (ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ»).

Сумська область почала святкувати День Європи з 2008 р.* Очільники області проголошували на святкуваннях: «Ми підтверджуємо свій європейський вибір, відданість європейським цінностям, справі демократичних перетворень та економічних реформ»⁴⁶. Ідентична думка прозвучала і у зверненні очільника Сумської ОДА у 2020 р., зазначивши, що «крок за кроком ми інтегруємось у Європу»⁴⁷. У зверненні прозвучала й нова ідея щодо того, що країна стає дедалі ближчою до європейської спільноти. Причиною цього стала коронавірусна інфекція, що охопила світ, пандемія, яка стала однією з глобальних проблем людства. На думку голови ОДА, «взаємна допомога у складні часи пандемії дала новий поштовх до розвитку дружніх стосунків між

⁴³ ПЕРЕДВИБОРНА ПРОГРАМА ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ». URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=403.html>

⁴⁴ ПЕРЕДВИБОРНА ПРОГРАМА політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=328.html>

⁴⁵ ПЕРЕДВИБОРНА ПРОГРАМА Політичної партії «Європейська Солідарність». Захистимо європейське майбутнє України! URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=335.html>

* Україна – єдина держава не член Європейського Союзу, у якій на державному рівні відзначається День Європи. За європейський напрям розвитку м. Суми отримало 2 нагороди від Ради Європи: у 2013 р. – диплом Європи, у 2016 – прапор Честі.

⁴⁶ Понад 800 учасників Євроклубів Сумщини взяли участь у тематичному флешмобі до Дня Європи. 20.05.2019. URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/18646-ponad-800-uchasnykiv-yevroklubiv-sumshchyny-vzyaly-uchast-u-tematichnomu-fleshmobi-do-dnya-yevropy.html>

⁴⁷ Роман Грищенко: «Бажаю, щоб для всіх жителів Сумщини день Європи щороку був справжнім святом миру і єднання з європейською спільнотою». 16.05.2020. URL: <http://sm.gov.ua/uk/arkhiv1/21313-roman-hryshchenko-bazhayushchob-dlya-vsikh-zhyteliv-sumshchyny-den-yevropy-shchoroku-buv-spravzhnim-svyatom-muru-i-yednannya-z-yevropeyskoyu-spilnotoyu.html>

нашою державою та європейськими країнами»⁴⁸. До речі, традиційним є те, що представники регіональної політичної еліти більше акценти роблять на загальноукраїнські масштаби, а не регіональні.

Маркерами європейської ідентичності регіональної політичної еліти Сумщини у контексті цінностей стали – позиціонування: «Європа починається з кожного з нас»⁴⁹; констатація: «мільйони українців, котрі сповідують європейські цінності, заявили, що вони більше не будуть жити, як раніше»⁵⁰; прагнення: «ми маємо інтегруватися в Європу»⁵¹, «ми маємо прагнути до європейського рівня життя ... , ми подолаємо всі перешкоди на цьому нелегкому шляху»⁵²; «українці вєдино висловили прагнення жити у вільній європейській країні»⁵³; «сумчани прагнуть до Європи, а не до Росії, незважаючи на те, що тут у нас 40 км до кордону з нею. Дві третини городян виступають за Європу, такий вибір Сум»⁵⁴; пам'ять: «ми мусимо пам'ятати ці події, аби їхні жертви не були марними і Україна посіла гідне місце у європейській спільноті»⁵⁵ ;

⁴⁸ Роман Грищенко: «Бажаю, щоб для всіх жителів Сумщини день Європи щороку був справжнім святом миру і єднання з європейською спільнотою». 16.05.2020. URL: <http://sm.gov.ua/uk/arkhiv1/21313-roman-hryshchenko-bazhayushchob-dlya-vsikh-zhyteliv-sumshchyny-den-yevropy-shchoroku-buv-spravzhnim-svyatom-miru-i-yednannya-z-європейською-спільнотою.html>

⁴⁹ Тетяна Головки: «Європа починається з кожного з нас!». 01.05.2019. URL: <https://sorada.gov.ua/actual/actual/20339-2019-05-21-14-29-22.html>

⁵⁰ Микола Клочко: «Революція Гідності – початок нової країни». 23.11.2015. URL: <http://www.yamp.sm.gov.ua/index.php/ru/arkhiv-novin/2353-mikola-klochko-revoljutsiya-gidnosti-pochatok-novoji-krajini>

⁵¹ Костянтин Макаренко: «Ми маємо інтегруватися в Європу». URL: <http://www.cci.sumy.ua/information/articles/97/1601/>

⁵² Сьогодні в Сумах підняли Прапори України та Європи. 11.05.2017. URL: <https://sorada.gov.ua/actual/actual/18653-sogodni-v-sumah-pidnjaly-prapory-ukrajiny-ta-європу.html>

⁵³ Степан Пак: Схиляємо голови у пам'ять про Героїв Небесної Сотні. Відео. 20.02.2019. URL: <https://www.smr.gov.ua/uk/novini/pro-golovne/13282-stepan-pak-skhilyaemo-golovi-u-pam-yat-pro-gerojiv-nebesnoji-sotni.html>

⁵⁴ Івченко В. Мер Сум Геннадій Мінаєв: «Не можна сьогодні грати в революцію, а завтра кричати про репресії». 08.02.2014. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/100618>

⁵⁵ Степан Пак: Схиляємо голови у пам'ять про Героїв Небесної Сотні. Відео. 20.02.2019. URL: <https://www.smr.gov.ua/uk/novini/pro-golovne/13282-stepan-pak-skhilyaemo-golovi-u-pam-yat-pro-gerojiv-nebesnoji-sotni.html>

питання безвізу: «безвіз» – це не лише свобода пересування, а й ті цінності, які ми розділяємо разом із європейською спільнотою»⁵⁶; сподівання: «я вірю, що кордон, який Сумщина має з Російською Федерацією, колись обов'язково стане кордоном Європейського Союзу»⁵⁷; «Ми разом маємо здійснити глибинні перетворення у державі, які забезпечать сталий економічний поступ та інтеграцію в європейський та євроатлантичний економічний простір»⁵⁸.

Отже, регіональна політична еліта Сумщини декларувала європейські цінності, євроінтеграційний вибір України через офіційні документи, виступи, меседжі, роблячи при цьому акцент на загальноукраїнську позицію, а не регіональну. Ціннісні орієнтації регіональної політичної еліти Сумщини спрямовані були на європейську ідентичність.

Артикуляція вироблених представниками регіональної політичної еліти цінностей здійснювалася у різних формах: у офіційних документах області, міст та районів, партійних програмах, політичних текстах, виступах, інтерв'ю, агітаційних матеріалах. Цінності як офіційні пріоритети, на основі яких будується політична система суспільства, здійснюється державне управління та взаємодія з громадянським суспільством і населенням, представлені в нормативно-правових актах різного рівня і спрямованості. Розробка стратегічних цілей розвитку регіону, з врахуванням ціннісних пріоритетів еліти і населення, є одним із завдань регіональної політичної еліти. Визначення довготривалих цілей, цінностей та пріоритетів розвитку Сумської області, створення результативної програми представленні у стратегічних та програмних документах області, починаючи з 1991 р., з моменту проголошення незалежності і упродовж наступних десятиліть, ключовою цінністю як для регіональної політичної еліти, так і для громадян стала незалежність України.

⁵⁶ Сьогодні в Сумах підняли Прапори України та Європи. 11.05.2017. URL: <https://sorada.gov.ua/actual/actual/18653-sogodni-v-sumah-pidnjaly-prapory-ukrajiny-ta-jevropy.html>

⁵⁷ Сьогодні в Сумах підняли Прапори України та Європи. 11.05.2017. URL: <https://sorada.gov.ua/actual/actual/18653-sogodni-v-sumah-pidnjaly-prapory-ukrajiny-ta-jevropy.html>

⁵⁸Макаренко К. С. З Днем незалежності України! URL: <http://cci.sumy.ua/>

Основні напрями діяльності з 2005 р. визначалися «Програмою першочергових кроків облдержадміністрації», які окреслили пріоритети і заходи в окремих галузях, від боротьби з корупцією до підтримки районів Поліської зони. Інвестиційна діяльність стала пріоритетною цінністю для очільників області у «Плані дій–2007». У 2010 р. була затверджена п'ятирічна програма «Нова Сумщина – 2015», яка була створена на основі програми Президента України «Україна для людей» і мала вивести область у п'ятірку найпотужніших областей України з найкращим інвестиційним кліматом⁵⁹. У рік двадцятиріччя незалежності (2011) очільники області наголошували, що «завдання влади – й надалі забезпечувати позитивну динаміку розвитку, вивести регіон на передові позиції в державі, перетворити Сумщину на потужний конкурентоспроможний регіон, комфортний для людей»⁶⁰.

Адекватне визначення довготривалих цілей розвитку Сумської області, створення результативної програми з їх досягнення представлені у «Стратегії регіонального розвитку Сумської області на період до 2027 року», «Стратегії регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 року», «Плані реалізації Стратегії регіонального розвитку Сумської області на 2018–2020 роки», «Програмах економічного і соціального розвитку Сумської області», «Плані перспективного розвитку Сумської області на 2019–2021 роки» та інших документах. Ціннісні орієнтації регіональної політичної еліти визначають вибір цілей з урахуванням засобів і способів дії.

У проєкті «Плану реалізації Стратегії регіонального розвитку Сумської області на 2018–2020 роки» акцентувалася увага на тому, що «Сумщина – Північний рубіж України, регіон сталого економічного зростання на основі інноваційної промисловості, важливий продовольчий центр країни з екологічним, високо-ефективним сільським господарством, комфортний та безпечний

⁵⁹ Областей в Україні багато, а Сумщина – одна! URL: <http://www.hetman.tv/nomera/2012/2012-2-43/sumy22.html>

⁶⁰ Україна: 20 років незалежності. Здобутки та перспективи! 24.08.2011. URL: http://www.shostka-rada.gov.ua/anons/ukrana_20/

край, де є всі умови для всебічного розвитку людини»⁶¹. Тобто, йдеться про ресурсну базу регіону як цінність як для регіональної політичної еліти Сумщини, так і мешканців регіону.

«Стратегією регіонального розвитку Сумської області на період до 2027 року» визначено місію та стратегічне бачення перспектив Сумської області, досягнення яких буде забезпечуватися шляхом реалізації трьох стратегічних цілей: розвиток економічного потенціалу регіону («Регіон сталого економічного зростання»); розвиток сільських територій («Регіон рівних можливостей»); розвиток людського капіталу («Основний рушій розвитку – людина!»)⁶².

Варто наголосити, що у «Програмах економічного і соціального розвитку Сумської області» простежуються певні традиції, які фіксуються в них з року в рік. Зокрема, у 2013 р. було визначено, що головні зусилля будуть спрямовані на закріплення економічного зростання на основі інноваційно-інвестиційної складової, забезпечення доступу до результатів економічного зростання для якомога більшої кількості громадян, справедливої оплати праці, повноцінного відновлення робочої сили та задіяння стимулів до збільшення індивідуальних доходів громадян шляхом підвищення продуктивності праці задля досягнення головної мети розвитку – підвищення добробуту населення Сумщини⁶³. Тобто, акцент робився на цінність патерналізму – благо простих людей є сферою відповідальності влади, а отже, регіональної політичної еліти.

У «Програмі економічного і соціального розвитку Сумської області на 2014 рік» змінена лише частина фрази щодо основних зусиль, які будуть «спрямовані на зростання конкурентоспро-

⁶¹ План реалізації стратегії регіонального розвитку Сумської області на 2018–2020 роки. Проект. 09.08.2016. URL: <http://www.gue.sm.gov.ua/index.php/uk/plan-str-18-20>

⁶² План реалізації стратегії регіонального розвитку Сумської області на 2018–2020 роки. Проект. 09.08.2016. URL: <http://www.gue.sm.gov.ua/index.php/uk/plan-str-18-20>

⁶³ Програма економічного і соціального розвитку Сумської області на 2013 рік. 19.07.2013. URL: <http://sm.gov.ua/ru/oda/uk/3117>

можності Сумщини шляхом комплексного економічного розвитку»⁶⁴, а далі усе за текстом, як у «Програмі економічного і соціального розвитку Сумської області на 2013 рік».

Пріоритети, основні цілі та завдання у «Програмах економічного і соціального розвитку Сумської області на 2016, 2017, 2018 та 2019 рр.» визначені ідентично і спрямовані вони були на «підвищення конкурентоспроможності області з урахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів, підвищення інноваційної та інвестиційної спроможності економіки, гарантування якісного та безпечного середовища життєдіяльності населення, а також критерії ефективності її реалізації»⁶⁵. Традиції – звичайно добре. Однак чи можна ставити одні й ті самі цілі, завдання, пріоритети упродовж десятиліть. А з іншого боку, така стабільність певною мірою була свідченням незмінності регіональної політичної еліти. Водночас варто наголосити, що стратегії розвитку області, міст та районів традиційно не аналізувалися, як і те, як виконувалася і наскільки виконана нинішньою владою попередня стратегія, адже саме це визначало її цінність.

У контексті реалізації реформи децентралізації на увагу заслуговують стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад Краснопільської, Боромлянської, Миколаївської (Сумського району), Миропільської та Хотинської, які визначають цінності і пріоритети нової еліти Сумщини. Одним з першочергових завдань для створюваних стратегій стала згуртованість – ментальна і просторова. Акцентувалася увага на тому, щоб «виховати місцеву ідентичність, зцементувати мешканців громади»⁶⁶. Для цієї мети важливе все: від врахування особливостей історичної пам'яті, розробки нової символіки, створення футбольної, пейнтбольної чи інших спортивних команд, організації власних фестивалів, ярмарків до організації внутрішнього транспортного сполучення

⁶⁴ Програма економічного і соціального розвитку Сумської області на 2014 рік. 30.01.2014. URL: <http://sm.gov.ua/ru/oda/uk/5328>

⁶⁵ Сумська обласна державна адміністрація. Програми розвитку. 06.02.2012. URL: <http://sm.gov.ua/ru/2012-02-03-08-03-13.html>

⁶⁶ Стариков Г. Нотатки про першу п'ятірку Стратегій ОТГ в Сумській області. 16.01.2018. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/advice/8024>

між населеними пунктами громади⁶⁷. На цьому етапі стратегічного планування пропонувалося створювати арт-простори під людей, які пов'язані зі Сумщиною і є загальновідомими в світі, тобто самі собою були брендами. Таким для Тростянця був Петро Чайковський, для Лебедина – Давид Бурлюк, Ієремія Вишневецький – для Глинська і т. і. Ідеї закладені територіальними об'єднаними громадами такі, які містять ціннісну складову, питання лише у тому, як вони будуть реалізовуватися.

Формою артикуляції політичних цінностей, що виробляються партійним сегментом політичної регіональної еліти, були партійні програми. Серед важелів прийняття рішень цінності знаходяться на найвищому рівні, оскільки саме вони визначають ідеологічні переконання індивідів та мотивацію їхніх учинків. Ідеологічні пріоритети очільників області досить часто змінювалися. Упродовж першого десятиліття незалежності Сумщина була зоною «червоного поясу», а значна частина регіональної політичної еліти сповідувала ідеологічні принципи Комуністичної партії України, Соціалістичної партії України, Прогресивної соціалістичної партії України, які відстоювали ідеї соціалізму, соціальної справедливості, повновладдя трудящих.

З початком 2000-х рр. ідеологічні переконання представників регіональної політичної еліти зосереджувалися навколо ліберальних ідей. З часом збільшувалася кількість політичних партій, які діяли на Сумщині. Серед їхніх ключових меседжів були такі: поєднання національних, демократичних та християнських цінностей, духовності, реформаторства, патріотизму, державної солідарності, прав і свобод громадян (ВО «Батьківщина»); зміцнення та захист незалежності, державного суверенітету та єдності України, утвердження в житті держави і суспільства цінностей людської гідності, свободи, справедливості, забезпечення демократії, верховенства права (Політична партія «Народний Союз Наша Україна»).

Практично в усіх передвиборчих програмах політичних партій на місцевих виборах 2006 р. робився акцент на розв'язанні

⁶⁷ Стариков Г. Нотатки про першу п'ятірку Стратегій ОТГ в Сумській області. 16.01.2018. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/advice/8024>

насамперед соціальних питань: забезпеченні безоплатної медицини (КПУ), встановленні «соціальних цін» на предмети першої необхідності (КПУ) або фіксації цін (Народний блок Литвина), підвищенні заробітної плати освітянам і медикам, стипендій студентам (КПУ). Партії пропонували різні економічні моделі – від «економіки солідаризму» (БЮТ), ліберальної моделі (Громадянський блок «ПОРА–ПРП», «ПРП») до економіки соціалістичного зразка (КПУ). Доречним буде наголосити, що спостерігалися розбіжності в підходах до розв'язання економічних і соціальних проблем в обласних і загальноукраїнських програмах (БЮТ). В обласній програмі Політичної партії «Народний Союз Наша Україна» фактично відсутня регіональна специфіка, окрім її положення були майже дослівним повторенням загальнонаціональної програми.

Відсутність ідеологічних пріоритетів досить вдало демонстрували очільники області, які заради збереження посади з легкістю змінювали свою партійність, а отже, й ідеологічні уподобання. Так, голова Сумської обласної ради В. Токар спочатку був у ВО «Батьківщина», потім під час президентських виборів 2010 р. перейшов до ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (за джерелами – купивши собі посаду очільника обласної ради). У 2010 р., перебуваючи на посаді голови Сумської обласної ради, В. Токар прямо підтримав В. Януковича зі словами: «Тільки обмеження, накладені на мене, як на посадову особу, не дозволяють мені закликати інших підтримати мій вибір. Нам треба рятувати країну – ось моє головне політичне переконання»⁶⁸. Зміна політичної ситуації підштовхнула до зміни політичної партії. У 2012 р. В. Токар перейшов до Політичної партії «Об'єднана опозиція», балотуючись до Верховної Ради України самовисуванцем, але називаючи себе кандидатом від Політичної партії «Об'єднана опозиція». Зі зміною влади у 2014 р. став членом Політичної партії БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРІСТЬ», «отримавши» за великі заслуги знову посаду очільника обласної ради, а на початку 2020 р. не випадково очолив обласну організацію Політичної партії «Наш

⁶⁸ Цит. за: Заліський І. Сумський рубіж. Що за ним? 03.02.2017. URL: <https://i-ua.tv/society/1269-sumskiy-rubizh-shcho-za-nym>

край», в очікуванні осінніх виборів до органів місцевого самоврядування. Проте на виборах 2020 р. балотувався від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ». Такими були ціннісні, ідеологічні орієнтири одного з очільників області. Подібні зміни ідеологічних і ціннісних орієнтирів спостерігалися у більшості представників регіональної політичної еліти Сумщини.

Щодо ідеологічних переконань та мотивації вчинків регіональної політичної еліти досить знаковою була позиція голови Сумської ОДА Ю. Чмиря (06.04.2010–16.12.2013), який декларував власні ціннісні та ідеологічні позиції, поєднуючи свою посаду з керівництвом обласною організацією ПАРТІЇ РЕГІОНІВ: «Я зараз виступаю як голова обласної організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і хочу вам довести, що в наших програмних принципах є теза, щоб регіони диктували державну політику. Регіон сам знає, як впоратися з тими коштами, які заробив»⁶⁹. У той же час, він зазначав, що «для мене, як голови Сумської обласної державної адміністрації, основне завдання – реалізація президентських програм»⁷⁰, тобто програмних принципів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Очільник області був і очільником обласної організації «партії влади», а отже, інші керівники області, департаментів, підприємств та депутати обласної, міських та районних рад у більшості своїй поділяли ідеологічні принципи ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Події осені 2013 – зими 2014 р. сприяли зміні ідеологічної та партійної ціннісної складової представників регіональної політичної еліти Сумщини. Передвиборча програма Політичної партії БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ» 2014 р. максимально охопила усі сфери життєдіяльності області і відповідала концепції Президента «Стратегія розвитку України – 2020». Представляючи ідеологічні постулати і відображаючи нову українську ідею – ідею гідності, свободи і майбутнього, вона мала стати фундаментом у впровадженні багатьох ініціатив, дорожньою

⁶⁹ Стегній І. Сумщина: Юрій Чмирь хоче в майбутньому парламенті «сумський клан». 20.08.2012. URL: <https://www.oporaua.org/article/vybory/2039-sumshchyna-jurij-chmyr-hoche-v-majbutnomu-parlament-i-lsumskyj-klanr>

⁷⁰ Литовченко Д. Юрій Чмирь: «Завдання – реалізація президентських програм». 08.07.2010. URL: <http://www.vsisumy.com/archive/panorama/604/yuriy-chmyr-zavdannya-realizaciya-prezidentskih-programquot>

картою реформ. «Наша команда – це ефективна сила змін, реформ, які допоможуть вивести фінансово-економічні, соціальні та культурно-освітні показники розвитку нашої Сумщини на європейський рівень»⁷¹, позиціонуючи себе як небайдужих та свідомих громадян, які «готові співпрацювати заради миру та добробуту», і стверджуючи, що «ми об'єднуємося заради спільної мети – зробити область по-справжньому європейською, забезпечити гідне життя та добробут для кожного жителя Сумщини»⁷². Ці гасла дали можливість Політичній партії БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ» здобути 25,9% голосів виборців Сумщини⁷³. За результатами виборів 2014 р. у одномандатних виборчих округах перемогу здобули: 157-й округ – О. Медуниця (суб'єкт висування – Політична партія «НАРОДНИЙ ФРОНТ»), 158-й округ – О. Сугоняко (суб'єкт висування – Політична партія БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ»), 159-й округ – А. Деркач (самовисуванець), 160-й округ – І. Молоток (самовисуванець), 161-й округ – М. Лаврик (суб'єкт висування Політична партія БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ»), 162-й округ – В. Бухарев (суб'єкт висування – ВО «Батьківщина»). За результатами парламентських виборів 2015 р. у мажоритарних округах партію президента в Сумській області представляли два народні депутати України.

Програма кандидатів у народні депутати України від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ» 2019 р. була віддзеркаленням передвиборчої програми кандидата в Президенти України В. Зеленського. Основний меседж усіх програм кандидатів у народні депутати України звучав так: «Я – в команді Президента України Володимира Зеленського, команді чесних і порядних людей, які йдуть на вибори, щоб підтримати курс Глави держави й добитися

⁷¹ Сумська територіальна організація Партії Блок Петра Порошенка «Солідарність» презентувала свою передвиборчу програму. 12.10.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/160618>

⁷² Сумська територіальна організація Партії Блок Петра Порошенка «Солідарність» презентувала свою передвиборчу програму. 12.10.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/160618>

⁷³ Центральна виборча комісія. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp315pt001f01=910.html>

кардинальних і рішучих змін у країні»⁷⁴, стверджуючи, що «депутат – слуга народу». «Головна мета нашої команди – докорінно змінити стару систему влади. Разом ми втілимо курс Президента Володимира Зеленського у конкретних законопроектах і політичних рішеннях, сформуємо професійний уряд народної довіри»⁷⁵.

Ціннісними та стратегічними пріоритетами кандидатів від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ» були визначені такі: скасування недоторканності народних депутатів і спрощення процедури імпичменту президента; запровадження механізму відкликання депутатів усіх рівнів, які втратили довіру виборців; надання людям змоги впливати на рішення влади через референдуми й опитування; притягнення чиновників до відповідальності за незаконне збагачення; припинення свавілля правоохоронних органів і податківців щодо бізнесу; відновлення великих проєктів у промисловості та інфраструктурі із залученням приватних інвесторів; ліквідація непотрібних державних органів і зайвих функцій; запровадження незалежного аудиту якості автомобільних доріг; збільшення видобутку вітчизняного газу та розвитку «зеленої» енергетики для зменшення вартості комунальних послуг; запровадження «економічного паспорта українця», за яким усі діти отримають частку від експлуатації природних ресурсів, що накопичуватиметься на індивідуальних рахунках до повноліття; зменшення вартості ліків шляхом ліквідації несправедливих і корупційних націнок; сприяння розвитку української культури шляхом гідного державного фінансування та пільг, а не заборон і штрафів⁷⁶.

Представлені в програмах: протиставлення себе як нової влади та їх як влади колишньої: «Ми – це Народ України. Вони –

⁷⁴ Передвиборна програма кандидата у народні депутати України в одномандатному виборчому окрузі № 157 від політичної партії «СЛУГА НАРОДУ» Рябухи Тетяни Василівни ДЕПУТАТ – СЛУГА НАРОДУ. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=157.html>

⁷⁵ Передвиборна програма кандидата у народні депутати України в одномандатному виборчому окрузі № 157 від політичної партії «СЛУГА НАРОДУ» Рябухи Тетяни Василівни ДЕПУТАТ – СЛУГА НАРОДУ. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=157.html>

⁷⁶Центральна виборча комісія. Претенденти та кандидати в округах. Сумська область. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp032pt001f01=919.html>

це «політичні пенсіонери», які кочують із влади до опозиції, з партії в партію та постійно створюють собі вигідні місця, прикриваючись недоторканністю»⁷⁷. Тобто, йдеться про ідентичності, соціальний капітал, про нових людей у владній еліті.

Програма усіх без винятку кандидатів від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ» завершувалася однаково: «Беру на себе зобов'язання працювати в інтересах народу України, голосувати по совісті, регулярно звітувати перед вами, бути доступним для вас»⁷⁸.

Для порівняння зупинимося на аналізі передвиборчих програм тих кандидатів у народні депутати України, які не один рік здобували перемогу у виборчих округах №159 та №160 і які були віддзеркаленням найактуальніших проблем Сумщини. Передвиборча програма кандидата в народні депутати України по виборчому окрузі №159 А. Деркача мала назву «З людьми і для людей!» і складалася з декількох блоків: «Відновлення миру у країні», «Охорона здоров'я громадян: якісна медична допомога кожному», «Справедлива система освіти: діти мають вчитися біля дому», «Хороші дороги на Сумщині, а не лише на Заході та у Центрі», «Доступний залізничний транспорт для всіх жителів Сумщини»⁷⁹. Основний меседж кандидата: «Останні п'ять років ми разом з вами боролися, щоб Сумщина вижила»⁸⁰, позиціонуючи

⁷⁷ Передвиборча програма кандидата в народні депутати України в одномандатному виборчому окрузі № 158 на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 року Васильєва Ігоря Сергійовича. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=158.html>

⁷⁸ Передвиборна програма кандидата у народні депутати України в одномандатному виборчому окрузі №162 Задорожного Миколи Миколайовича на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 року від політичної партії «СЛУГА НАРОДУ». URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=162.html>

⁷⁹ Кандидати в депутати в ОВО. Одномандатний виборчий округ №159. Сумська область. Передвиборна програма кандидата в народні депутати України по виборчому округу № 159 А. Деркача «З людьми і для людей!». URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=159.html>

⁸⁰ Кандидати в депутати в ОВО. Одномандатний виборчий округ №159. Сумська область. Передвиборна програма кандидата в народні депутати України по виборчому округу № 159 А. Деркача «З людьми і для людей!». URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=159.html>

себе з мешканцями 159-го виборчого округу, зазначаючи, що «моїми життєвими принципами завжди була праця на благо кожного»⁸¹, а «одне з моїх завдань – допомогти новому Президенту не повторити помилок попередників і втілити у життя сподівання людей на зміни. Працюватиму далі заради майбутнього округу, Сумщини та України загалом»⁸². Піддав критиці дії попередньої влади: «Країна п'ятий рік воює. Колишня влада не зробила нічого, щоб зупинити військові дії. Люди прагнуть миру, і ми маємо його домогтися на українських умовах»⁸³. У той же час виступав за «відновлення вільного пересування мешканців прикордонних регіонів з РФ»⁸⁴.

Кандидат від одномандатного округу №160, який здобував тут перемогу у 2012 та 2014 рр., І. Молоток позиціонував себе з регіоном: «Я народився, живу і працюю на Сумщині»⁸⁵. Його передвиборча програма у 2019 р. складалася з блоків: «Закон – один для всіх», «Реальна економіка – шлях до соціальної стабільності», «Комунальні тарифи – під контроль громадськості», «Захист довкілля – захист людей», «Якісна освіта – запорука успішного розвитку держави», «Здоров'я кожного – здоров'я нації», «Державна підтримка – селу». Свій принцип він визначив так: «Не зупинятися на півдорозі, завершувати почате: сприяти

⁸¹ Кандидати в депутати в ОВО. Одномандатний виборчий округ №159. Сумська область. Передвиборна програма кандидата в народні депутати України по виборчому округу № 159 А. Деркача «З людьми і для людей!». URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=159.html>

⁸² Кандидати в депутати в ОВО. Одномандатний виборчий округ №159. Сумська область. Передвиборна програма кандидата в народні депутати України по виборчому округу № 159 А. Деркача «З людьми і для людей!». URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=159.html>

⁸³ Кандидати в депутати в ОВО. Одномандатний виборчий округ №159. Сумська область. Передвиборна програма кандидата в народні депутати України по виборчому округу № 159 А. Деркача «З людьми і для людей!». URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=159.html>

⁸⁴ Кандидати в депутати в ОВО. Одномандатний виборчий округ №159. Сумська область. Передвиборна програма кандидата в народні депутати України по виборчому округу № 159 А. Деркача «З людьми і для людей!». URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=159.html>

⁸⁵ Програма кандидата у народні депутати України в одномандатному виборчому окрузі №160 Молотка Ігоря Федоровича. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=160.html>

розвитку дорожньої інфраструктури, промисловості, сільського господарства, реформуванню ЖКГ, осучасненню освіти, медицини, культури і спорту. Словом, робити те, що і сьогодні, і через роки буде на користь людям»⁸⁶.

Зупинившись на програмних засадах кандидатів у народні депутати України 2019 р. у мажоритарних округах Сумщини, ми мали за мету показати, наскільки впливають ціннісні орієнтири на виборців. Зазначимо, що у межах мажоритарних округів електоральні настрої, порівняно з 2014 р., суттєво змінилися. Залишитися народним депутатом України ще одного скликання вдалося лише двом кандидатам: А. Деркачу (159-й округ) та І. Молотку (160-й округ). Як на виборах 2014, так і 2019 рр. вони балотувалися як самовисуванці. Щодо 4 інших округів Сумщини, то в усіх них перемогли кандидати-мажоритарники від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ». У багатомандатному окрузі в Сумській області ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ» здобула 50,94%⁸⁷. Тобто, фактично відбулося суттєве оновлення еліт. Однак сумнівно, що факторами такого вибору стали цінності, ціннісні орієнтації чи нові політичні ідентичності еліт.

Артикуляція політичних цінностей у різних видах рекламної та агітаційної продукції – листівках, плакатах, буклетах – мала переважно латентний і образно-символічний характер. Кандидати в депутати місцевих органів влади використовували досить часто цінності, які не були пріоритетними для регіонального рівня. Щоразу на виборах до місцевих рад, з усіх білбордів кандидати обіцяли підписати Угоду про асоціацію України з Європейським Союзом, впровадити другу державну мову, реформувати армію, зняти мита на імпорт машин та інше. Тоді як кандидати в народні депутати України щоразу обіцяли ремонтувати дороги і водогони, лавки і дитячі садочки, роздавали дітям зошити і садили дерева. Парадоксально, однак місцеві проблеми – адміністрування

⁸⁶ Програма кандидата у народні депутати України в одномандатному виборчому окрузі №160 Молотка Ігоря Федоровича. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp033pt001f01=919pf7331=160.html>

⁸⁷ Центральна виборча комісія. Позачергові вибори народних депутатів України 2019. Підсумки у регіонах України. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp310pt001f01=919.html>

міського середовища та його естетичного вигляду – майже не цікавлять кандидатів регіонального рівня⁸⁸.

Безпосереднє виявлення вироблених представниками політичної еліти цінностей і смислів здійснюється в усних і письмових текстах, створених і представлених від першої особи: персональних виступах, заявах, листах, статтях, інтерв'ю тощо. Будучи Представником Президента в Сумській області, А. Єпіфанов сформулював актуальну і для сьогодення тезу: «Незалежній Україні розквітати – незалежними регіонами»⁸⁹. Серед ключових меседжів сумської регіональної еліти варто виокремити думки щодо чиновників: «Справжнього чиновника потрібно вирощувати, берегти його, вкладати в нього кошти, і тоді буде максимальна віддача»⁹⁰ (А. Єпіфанов); «І я дуже хотів би, щоб кожен посадовець області та облдержадміністрації будував свою роботу на принципах відповідальності за конкретну справу та результат, який він хоче досягти. А ставлення до себе і до вас будуть будуватися на принципах професіоналізму, патріотизму і чесності» (П. Качур)⁹¹; щодо відповідальності: «Я прихильник колективної роботи, але персональної відповідальності»⁹² (П. Качур); «І за нас ніхто нічого не зробить, ні Європа, ні Росія – ми самі повинні працювати на своїй рідній землі»⁹³ (А. Єпіфанов); щодо співпраці та відкритості:

⁸⁸ ОПОРА розповіла про особливості місцевих виборів 2015 на Сумщині. 30.09.2015. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi-vybory-2015/8572-opora-rozpovila-pro-osoblyvosti-miscevyh-vyboriv-2015-na-sumshchyni>

⁸⁹ Жмурков В. Полювання на «відьом». 20.05.2003. URL: <http://www.golos.com.ua/article/244374>

⁹⁰ Презентація книги Анатолія Єпіфанова «Свій серед своїх». 05.02.2015. URL: <http://ndr.sm.gov.ua/index.php/ru/gumanitarna-politika/kultura-mystetstvo/2125-prezentatsiji-knigi-anatoliya-epifanova-svij-sered-svojikh>

⁹¹ Балага виконав відповідальну місію на батьківщині Президента. 27.12.2006. URL: <https://www.unian.ua/politics/28094-baloga-vikonav-vidpovidalnu-misiyu-na-batkivschini-prezidenta.html>

⁹² Балага виконав відповідальну місію на батьківщині Президента. 27.12.2006. URL: <https://www.unian.ua/politics/28094-baloga-vikonav-vidpovidalnu-misiyu-na-batkivschini-prezidenta.html>

⁹³ Презентація книги Анатолія Єпіфанова «Свій серед своїх». 05.02.2015. URL: <http://ndr.sm.gov.ua/index.php/ru/gumanitarna-politika/kultura-mystetstvo/2125-prezentatsiji-knigi-anatoliya-epifanova-svij-sered-svojikh>

«Ми відкриті до діалогу, до співпраці, у нас є досвід»⁹⁴ (В. Токар). Щоправда, на практиці ці меседжі не завжди спрацьовували. Наприклад, уже через два місяці після призначення очільником ОДА Р. Грищенка голова обласної ради В. Токар заявляв про те, що керівництвом області готуються рішення щодо передачі повноважень від обласної ради до облдержадміністрації, і про співпрацю та діалог тут не йшлося. Не усе гаразд було і з відповідальністю. Однак офіційно для преси, під час свят демонструвалася узгодженість спільних дій.

Державні свята були для регіональної еліти Сумщини механізмом конструювання та символічної репрезентації політичних ідентичностей і відображенням суспільно-політичної динаміки у часі та просторі, який укріплює ідентичність та символізує, хто «Ми» є і як «Ми» такими стали⁹⁵. Очільники області зазначали: «Ми були, є і будемо українцями. Ми не віддамо свого краю»⁹⁶; «Ми всі робимо одну справу і маємо всі обертатися навколо наших спільних цінностей, а наші спільні цінності – це любов до Бога, любов до України, до Сумщини, до свого ближнього»⁹⁷. Очільники Сум позиціонували його як «місто, відоме в Україні і за її межами, як край, який виплекав відомих діячів науки, мистецтва, культури, спорту»⁹⁸.

На виконання розпорядження голови облдержадміністрації у липні 2017 р. було створено обласну науково-редакційну групу з підготовки матеріалів до історико-краєзнавчого проєкту «Місця пам'яті Української революції 1917–1921 років»⁹⁹. У кожному

⁹⁴ Розвиток регіону – спільне завдання усіх гілок влади. URL: <https://sorada.gov.ua/actual/actual/21005-rozvytok-regionu-spilne-zavdannja-usih-gilok-vlady.html>

⁹⁵ Бевз Т. А. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Одеси. Київ: ІІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. С.114.

⁹⁶ «Нікому Україну не віддам», – Микола Грищенко. 21.11.2019. URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/20068-nikomu-ukrayinu-ne-viddam-mykola-hrytsenko.html>

⁹⁷ Молитовний сніданок організували на Сумщині. URL: <http://sts.sumy.ua/publication/molitovniy-snidanok-organizovali-na-sumshhni.html>

⁹⁸ Суми відзначають День міста. 01.09.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2529054-sumi-vidznacaut-den-mista.html>

⁹⁹ На Сумщині представники влади та краєзнавці працюють над створенням веб-карти області – «Місця пам'яті української революції 1917–1921 років». 06.09.2018. URL: <http://sumy.sm.gov.ua/index.php/uk/8-novini/9553-na-sumshchini-predstavniki-vladi-ta-kraeznavtsi-pratsyuyut-nad-stvorenniam-veb-karti-oblasti-mistsya-pam-yati-ukrajinskoji-revoljutsiji-1917-1921-rokiv>

районі та місті обласного значення створені групи якісного і змістовного наповнення тематичної вебкарти Сумської області. За кошти обласного бюджету в рамках Програми економічного і соціального розвитку Сумської області на 2017 р. було реалізовано спільний унікальний проєкт Сумської облдержадміністрації, обласної ради та Історичного клубу «Холодний Яр» – книга «Сумщина у боротьбі», в якій висвітлено 120 біографій козаків і старшин Армії УНР, які народилися на території Сумської області, а також понад 50 спогадів про їхню участь у визвольній боротьбі. Головна місія видання – повернути у свідомість жителів Сумщини забуті імена земляків, які брали участь у подіях Української революції 1917–1920 рр. На думку першого заступника голови Сумської обласної адміністрації О. Марченка видання було цінним, особливо на Сумщині, яка межує з країною-агресором. «Дуже важливо в умовах війни серед населення поширювати знання з історії, адже історія повторюється... Сьогодні ми є свідками відтворення подій сторічної давнини. І якщо хочемо втримати нашу незалежність, то маємо не допускати помилок, які робили українці століття тому»¹⁰⁰.

За підтримки обласної влади була підготовлена тематична виставка «Сумщина в Українській революції 1917–1921 років. Видатні військові та державні діячі», у якій були представлені розповіді про постаті 21 діяча Української революції – уродженців Сумщини, з них 14 – видатні державні діячі, 7 – військові діячі¹⁰¹. Серед імен: член Української Центральної Ради, Ради Міністерства Закордонних справ УНР, виконувач обов'язки міністра преси та інформації УНР (1921), біограф Т. Шевченка П. Зайцев; член Української Центральної Ради, голова Ради Міністрів

¹⁰⁰ «Сумщина в боротьбі». Презентації у Сумах. 18.12.2017. URL: <http://ukrnationalism.com/news/ukrainian-book/3020-sumshchyna-v-borotbi-prezentatsii-u-sumakh.html>

¹⁰¹ Сумщина в Українській революції 1917–1921 років. Видатні військові та державні діячі. 11.02.2019. URL: http://history.sumy.ua/methodical-materials/lessons-of-parthriotism/9010-sumshchyna-v-ukrainskii-revoliutsii-19171921-rokiv-vydatni-viiskovi-ta-derzhavni-diiachi.html?fbclid=IwAR0_p0eyBck5bqVSiaincYU8F06Q1-6nSCObRuzlD1caDFzCDU_P7xV5TKk

Української Держави (1918), в. о. міністра закордонних справ Української Держави (1918) М. Василенко; міністр охорони здоров'я УНР (1919) О. Білоус; генерал-хорунжий армії УНР, військовий міністр УНР і головнокомандувач Української галицької армії О. Греков; співавтор Державного герба УНР, прийнятого Центральною Радою, ректор Української академії мистецтв Г. Кричевський; дипломат, культурний аташе при дипломатичних представництвах України в Угорщині і в Відні (1919) О. Олесь; член Української Центральної Ради та Малої Ради, секретар голови Центральної Ради Є. Онацький та інші відомі особистості. Зі Сумщиною пов'язані імена таких видатних особистостей, як член Української Центральної Ради та Малої Ради, заступник Генерального секретаря земельних справ (1917), міністр закордонних справ УНР (1919), голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923) К. Мацієвич. Ці імена навіки вкарбувалися в історію українського державотворення.

На Сумщині відзначали День Героїв Небесної Сотні, вшановуючи подвиг учасників Революції Гідності та віддаючи належну шану тим, хто загинув упродовж кривавих січневих та лютневих днів 2014 р., адже «ті буремні події подарували українській нації нову плеяду героїв, патріотів, які народилися з Україною в серці»¹⁰². «На жаль, ціною власного життя деякі з них заплатили за право кожного з нас на вільний вибір»¹⁰³.

Головним рефреном у Сумській області на багатьох заходах, присвячених подіям двох революцій – «помаранчевій революції» і Революції Гідності, були слова журналіста, прозаїка і поета-земляка М. Гриценка: «Нікому Україну не віддам. Собі залишу, дітям та онукам. На вічне щастя чи на вічні муки, нікому Україну не віддам»¹⁰⁴, які активно використовували у своїх офіційних виступах очільники області, стверджуючи, що «Революція

¹⁰² Вільні творять майбутнє. 21.11.2019. URL: <http://sm.gov.ua/ru/topky/20067-vilni-tvoryat-maybutnye.html>

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ «Нікому Україну не віддам», – Микола Гриченко. 21.11.2019. URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/20068-nikomu-ukrayinu-ne-viddam-mykola-hrytsenko.html>

Гідності стала точкою відліку нової України, частиною кожного з нас, символом оновлення»¹⁰⁵. Депутат обласної ради, голова бюджетної комісії М. Березін: «Ми завжди повинні пам'ятати героїчні вчинки Небесної Сотні та наших воїнів, які віддали життя на Сході України. Ми – їхні боржники. І головне, що ми можемо для них зробити, – це збудувати ту Україну, про яку вони мріяли та за яку віддали своє життя. Тому кожен з нас на своєму місці повинен працювати і продовжувати їхню справу»¹⁰⁶. Координатор Сумського обласного громадського об'єднання «Майдан», юрист, правозахисник Ю. Тишук акцентував на тому, що «помаранчева революція» та Революція Гідності стали серйозним поштовхом до зміни морально-етичних орієнтирів в українському суспільстві та його національної самоідентифікації¹⁰⁷.

Політика регіональної ідентичності обумовлена культурою регіональних еліт, їхніми уявленнями про минуле і майбутнє регіону, країни. Адже історична пам'ять є важливим елементом національної самототожності. А політичне керівництво і, відповідно, політичні еліти, з одного боку, «можуть створювати сприятливий ґрунт для зростання множинних та взаємодоповнювальних ідентичностей», а з іншого – «здатні стимулювати зростання полярних і конфліктних ідентичностей»¹⁰⁸.

Базовим чинником для регіональної політичної еліти Сумщини у процесах актуалізації регіональних ідентичностей була символічна репрезентація минулого, насамперед, історії регіону. Оскільки історія Сумщини тісно пов'язана з історією козацтва, представники регіональної еліти активно використовують цей маркер. У 1991 р. на батьківщині останнього кошового отамана

¹⁰⁵ Вільні творять майбутнє. 21.11.2019. URL: <http://sm.gov.ua/ru/topku/20067-vilni-tvoryat-maybutnye.html>

¹⁰⁶ У Сумах відзначили День гідності та свободи. 21.11.2019. URL: <https://sorada.gov.ua/actual/actual/20644-u-sumah-vidznachyly-den-gidnosti-ta-svobody.html>

¹⁰⁷ «Наш дух не зламати, свободу не вбити!»: у музеї відбулись урочистості до Дня Гідності та Свободи. 23.11.2016. URL: <https://sorada.gov.ua/actual/actual/17733-2016-11-23-13-50-12.html>

¹⁰⁸ Линц Х., Степан А. «Государственность», национализм и демократизация. Полис. 1997. № 5. С.9.

Запорозької Січі Петра Калнишевського – у селі Пустовійтівка Роменського району Сумської області було започатковано районне козацьке свято з метою відродження духу патріотизму і національних культурних цінностей. Актуалізація теми історичної пам'яті відбулася з обранням Президентом України уродженця Сумщини В. Ющенка, який 14 листопада 2005 р. своїм розпорядженням офіційно заснував щорічне всеукраїнське козацьке свято «Калнишева рада»¹⁰⁹. Реалізуючи розпорядження президента, 14 жовтня 2006 р. під час проведення «Калнишевої ради» у Пустовійтівці було відкрито музей П. Калнишевському, якого позиціонують як «людину героїчну, що пожертвувала власним життям заради утвердження цінностей України», який є «прикладом незламності українського духу, патріотизму й козацької звитяги». Представники влади акцентували увагу й на ролі українського козацтва, яке «було одним із найактивніших суспільних сил, що сприяли ідентифікації себе й округи як українських». Використовували у своїх виступах представники регіональної політичної еліти й паралелі зі сучасністю: «Слава козаків, у тому числі Калнишевського, живе в їхніх нащадках і в тих, хто сьогодні зі зброєю в руках відстоює незалежність України»¹¹⁰; «Український дух незламний і у героїв сьогодні, котрі боронять рідну державу»¹¹¹. При цьому наголошувалося, що «ми повинні ще більше усвідомлювати відповідальність кожного в умовах, коли є загроза не просто втратити частину території України, а втратити державність узагалі»¹¹². У 2018 р. очільники області на «Кални-

¹⁰⁹ Розпорядження Президента України №1230/2005-рп «Про заходи щодо вшанування пам'яті останнього кошового отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського». 14.11.2005. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/12302005-rp-3360>

¹¹⁰ Акіменко А. «Калнишева рада». На Сумщині вшанували пам'ять останнього кошового Запорозької Січі. 22.07.2016. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/kalnysheva-rada>

¹¹¹ Акіменко А. «Калнишева рада». На Сумщині вшанували пам'ять останнього кошового Запорозької Січі. 22.07.2016. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/kalnysheva-rada>

¹¹² Акіменко А. «Калнишева рада». На Сумщині вшанували пам'ять останнього кошового Запорозької Січі. 22.07.2016. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/kalnysheva-rada>

шевій раді» стверджували, що «поділяючи українську державницьку ідею, останній кошовий отаман не тільки відстоював права і вольності українського козацтва, а й захищав кордони, плекав і втілював ідею про велику українську націю. На цих позиціях ми сьогодні твердо залишаємося стояти»¹¹³.

Ще одним маркером символічної репрезентації минулого, символом безкомпромісної боротьби за свободу, єдність та суверенність «рідного краю», яке вміло використовувала регіональна еліта, була перемога козацького війська під проводом гетьмана України І. Виговського над армією московитів у Конотопській битві 1659 р. Представники регіональної політичної еліти Сумщини зазначали, «для нас важливо закріпити пам'ять про наші перемоги, цінувати і поважати власну історію, щоб наступні 360 років нам не розказували про наші поразки»¹¹⁴. Конотопська земля – це місце національної гордості та єдності. Ця земля просякнута славою і звитягою козаків. Тут відчувається неперервний зв'язок із предками, звідси наші патріоти черпають силу духу і насагу боротися за свою незалежність¹¹⁵.

З початком російсько-української війни боротися довелось зі зброєю в руках. Очільники області наголошували, що «наші мужні воїни стали на захист кордонів країни та її незалежності. Серед них – більше 10 тисяч жителів Сумської області»¹¹⁶. 150 уродженців Сумщини загинули, захищаючи суверенітет України.

Пропагували очільники області і формування патріотичної складової, мотивуючи тим, що «патріотизм сьогодні є не просто

¹¹³ Славна Роменщина провела «Калнишеву раду». 16.07.2018. URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/16282-slavna-romenshchyna-provela-kalnyshevu-radu.html>

¹¹⁴ Конотопська земля – це місце національної гордості та єдності, – Микола Подопрігора. 09.07.2018. URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/16226-konotopska-zemlya-tse-mistse-natsionalnoyi-hordosti-ta-yednosti-mykola-podopryhora.html>

¹¹⁵ Конотопська земля – це місце національної гордості та єдності, – Микола Подопрігора. 09.07.2018. URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/16226-konotopska-zemlya-tse-mistse-natsionalnoyi-hordosti-ta-yednosti-mykola-podopryhora.html>

¹¹⁶ Володимир Токар: «День захисника України – це свято усіх, хто любить і захищає свою Батьківщину». 14.10.2018. URL: <https://sorada.gov.ua/actual/actual/19896-2018-10-14-17-20-43.html>

самоціллю, це шлях до виживання нації, виживання держави»¹¹⁷, а також наголошували, що «у нас потужний край, і його історія може слугувати, окрім усього іншого, національно-патріотичному вихованню української молоді»¹¹⁸. «Вічна слава і шана всім, хто боровся і продовжує боротися за мир в Україні. Життєписи цих людей – уроки істинної мужності та патріотизму для сучасників»¹¹⁹. За ініціативи Сумської обласної державної адміністрації письменниця та журналістка А. Акіменко написала книгу з патріотичною назвою «Герої нашого часу: 19 історій ветеранів АТО» про жителів та уродженців Сумщини, які брали участь у боротьбі за свободу і незалежність України у російсько-українській війні. Книга стала просвітницьким проектом. Заступниця голови Лебединської районної ради С. Горошко зазначила, що «завдяки мужності та героїзму наших захисників ми відстояли незалежність України та маємо надію, що, невдовзі, вона справді стане цілісною та неподільною державою. Наш обов'язок дякувати всім, хто став на захист нашої Батьківщини, вони є прикладом для підростаючого покоління»¹²⁰. Керівництво області у виступах часто зверталося до теми патріотизму і героїзму тих, хто нині зі зброєю в руках захищає суверенітет і незалежність України.

Регіональні політичні еліти часто сприяють зростанню полярних і конфліктних ідентичностей. Розглянемо це на прикладі процесів декомунізації в області та містах Сумщини. Початок процесам декомунізації був закладений ще у серпні 1991 р. Після поразки ДКНС співзасновник Народного Руху України в Сумській області, депутат обласної ради І скликання, ідеолог декомунізації

¹¹⁷ Акіменко А. «Калнишева рада». На Сумщині вшанували пам'ять останнього кошового Запорозької Січі. 22.07.2016. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/kalnysheva-rada>

¹¹⁸ Акіменко А. «Калнишева рада». На Сумщині вшанували пам'ять останнього кошового Запорозької Січі. 22.07.2016. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/kalnysheva-rada>

¹¹⁹ Роман Грищенко: «Минуле живе, поки ми пам'ятаємо». 22.06.2020. URL: <http://debaty.sumy.ua/news/roman-grishhenko-minule-zhive-poki-mi-pam-yataemo>

¹²⁰ На Лебединщині відбулась презентація книги «Герої нашого часу». 22.01.2019. URL: <http://www.lbd.sm.gov.ua/index.php/uk/8-novini/8071-na-lebedinshchini-vidbulas-prezentatsiya-knigi-geroji-nashogo-chasu>

органів влади міста Суми після падіння ДКНС СРСР В. Казбан виніс на сесію міської ради проєкт двох рішень. Перше – про повернення вулиці Леніна первісної назви – Петропавлівської, ухвалили; друге – про знесення пам'ятника Леніну перед будинком міської ради, не затвердили. Однак у вересні 1991 р. було ухвалено дуже важливе рішення «Про департизацію органів та установ, які розташовані на території міста Суми». Депутати особисто відвезли документ в обласні управління МВС та КДБ, які організували швидку ліквідацію парткомітетів у структурі всіх міських установ.

Упродовж наступних років питання декомунізації, зокрема знесення пам'ятників Леніну, не перебували у центрі уваги представників регіональної політичної еліти. Нова політика пам'яті президента В. Ющенка винесла це питання на порядок денний. На Сумщині, як і в інших областях України, розпочався демонтаж пам'ятників Леніну: Недригайлів (26.10.2007), Миколаївка Білопільського району (30.03.2008), Суми (18.11.2008), Терни Недригайлівського району (09.03.2009), Буринь (22.04.2010), Охтирка (15.03.2013).

Не лише пам'ятники спричиняли конфлікт ідентичностей у середовищі регіональної політичної еліти, а й топоніми. Зазначимо, що у назвах вулиць, які давалися у комуністичну добу, були відсутні знакові імена політичних діячів, діячів науки, культури тільки тому, що вони не вписувалися у ту модель пам'яті, яка відображала принципи комуністичної доктрини. Тенденція давати назвам вулиць прізвища російських діячів була яскраво представлена в Сумах. За підрахунками В. Артюха, у Сумах 87 вулиць названо іменами російських діячів науки і культури і лише 23 – іменами українських¹²¹. Серед них: *трьох* українських учених і *сімнадцять* російських, *один* український композитор і *тринадцять* російських, *сорок два* російські письменники і *п'ятнадцять* українських і багато інших подібних прикладів.

Оцінюючи діяльність регіональної політичної еліти Сумщини, відомий сумський краєзнавець Г. Хвостенко писав, що «сумська

¹²¹ Артюх В. Дещо про політику історичної пам'яті. 02.02.2007. URL: http://www.pravoslavya.sumy.ua/readarticle.php?article_id=11

міська влада упродовж більше ніж 10 років так, очевидно, і не второпала, що живе при нових історичних реаліях – в умовах незалежної України, а отже, слід привести до відповідності і, зокрема, назви міських вулиць, провулків, майданів¹²². Але, як на нашу думку, то все ця влада «второпала». Просто ми тут стикаємось із феноменом «наздоганяючої політичної реалії свідомості»¹²³.

Сумська міська рада на сесії 27 лютого 2013 р. більшістю голосів підтримала пропозицію міського голови про знесення в місті всіх пам'ятників Леніну. За пропозицію проголосували 43 з 75 депутатів міськради¹²⁴. Міський голова Сум Г. Мінаєв виступав за створення Музею радянського минулого в Україні й одночасну ліквідацію радянських пам'ятників у країні.

Нова фаза у «війні за пам'ятники» розпочалася із подіями у північно-східній частині України: 15 лютого 2013 р. за ініціативи й активної участі представників ВО «Свобода» був знесений пам'ятник Леніну в Охтирці Сумської області¹²⁵. На початку 2016 р. голова ОДА видав розпорядження «Про реалізацію Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) режимів в Україні в Сумській області», яким були затверджені відповідні заходи на території області. Розпорядженням міського голови Сум О. Лисенка 19 лютого 2016 р., дотримуючись термінів закону, було перейменовано 53 вулиці, 3 проїзди, 4 сквери та 25 провулків¹²⁶. На сесії Сумської міської ради наприкінці лютого 2016 р. під час оголошення депутатського запиту стосовно перейменування вулиць у Сумах депутат Ю. Перелека вручив сумському міському голові

¹²² Артюх В. Дещо про політику історичної пам'яті. 02.02.2007. URL: http://www.pravoslavyya.sumy.ua/readarticle.php?article_id=11

¹²³ Артюх В. Дещо про політику історичної пам'яті. 02.02.2007. URL: http://www.pravoslavyya.sumy.ua/readarticle.php?article_id=11

¹²⁴ Сумські депутати підтримали знесення всіх Ленінів у місті. 27.02.2013. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2013/02/27/114551/>

¹²⁵ Гайдай О. «Кам'яний гість: пам'ятники Леніну в Центральній Україні». URL: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/gaidai-lenin-monuments>

¹²⁶ Гайдай О. Пристрасті за декомунізацією. URL: <https://www.unian.ua/society/1363662-pristrasti-za-dekomunizatsieyu.html>

О. Лисенку металеву відзнаку з написом «Шкідник року»¹²⁷, демонструючи таким чином спротив декомунізації. У травні 2016 р. були підписані кілька розпоряджень щодо перейменування населених пунктів у області та об'єктів топоніміки в Сумах. Були змінені назви 85 топонімів – вулиць та провулків, проїздів та скверів міста Сум. «Сумська область, як і вся Україна, має позбутися комуністичних символів. На карті не буде жодних ленінських або кіровських сіл, вулиць Леніна. Не буде жодних монументів комуністичним окупантам і державним терористам. Час тоталітарних режимів іде в минуле»¹²⁸.

Однак єдності і однастайності у питаннях декомунізації серед представників регіональної еліти Сумщини не було. Депутати міської ради Ігор та Юрій Перепеки, ексрєгіонали (члени Політичної Партії «Опозиційний блок») ініціювали на початку березня 2016 р. в Сумах акцію щодо збору підписів проти перейменування вулиць у межах закону про декомунізацію¹²⁹, поширюючи антиукраїнські коментарі про «безпідставну декомунізацію» та «утиски» щодо російськомовного населення¹³⁰. Це давало ґрунт для їх активного цитування проросійськими ЗМІ самопроголошених «ДНР» та «ЛНР». У місті Суми проросійські громадські організації «Союз русского народа», БФ «Вічний вогонь», «Русский культурный центр», «Помни имя свое», «Организация юных резведчиков Сумщины» також чинили спротив і організували акції проти декомунізації. Активісти патріотичних організацій Сумщини вимагали перевірки фактів сепаратизму,

¹²⁷ Акіменко А. У Сумах колишні регіонали ініціювали збір підписів проти перейменування вулиць. 01.03.2016. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/010316-u-sumah-kolyshni-regionaly-iniciyuvaly-zbir-pidpysiv-proty-pereymenuvannya-vulyc>

¹²⁸ Худякова О. Декомунізація в Україні майже завершена: що обіцяли політики. 12.02.2018. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/12/statija/suspilstvo/dekomunizacija-ukrayini-majzhe-zavershena-obicyaly-polityky>

¹²⁹ Акіменко А. На Сумщині громадські активісти вимагають перевірити виявлені ними факти сепаратизму. 15.03.2016. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/150316-na-sumshchyni-gromadski-aktyvisty-vymagayut-pereviryty-vyavleni-nymy-fakty-separatyizmu>

¹³⁰ Акіменко А. У Сумах колишні регіонали ініціювали збір підписів проти перейменування вулиць. 01.03.2016. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/010316-u-sumah-kolyshni-regionaly-iniciyuvaly-zbir-pidpysiv-proty-pereymenuvannya-vulyc>

називаючи спротив декомунізації – «латентним сепаратизмом», «ментальною боротьбою», спробою втримати останній форпост «руського мира»¹³¹.

На бік противників декомунізації стали представники судової гілки влади. Зокрема, Зарічний районний суд у Сумах зупинив дію розпорядження міського голови про перейменування вулиць у рамках декомунізації, згідно з адміністративним позовом депутата Сумської міської ради від Політичної Партії «Опозиційний блок» Ю. Перепека до сумського міського голови про визнання протиправним і не чинним розпорядження про перейменування топонімів міста та стягнення моральної шкоди¹³². На сайті Політичної Партії «Опозиційний блок» оприлюднили схвальну оцінку рішення сумського суду. Не чекаючи рішення чергового засідання суду, призначеного на 4 червня 2016 р., голова Сумської ОДА М. Ключко у рамках повноважень, які йому надано згідно з законом про декомунізацію, 19 травня повторно перейменував 83 топоніми в Сумах¹³³, продублювавши розпорядження міського голови Сум О. Лисенка від 19 лютого. Тобто, можемо констатувати, що на рівні регіональних еліт спостерігався конфлікт ідентичностей.

У контексті реалізації закону про декомунізацію досить неоднозначним було рішення міського голови Конотопа, учасника АТО, члена Всеукраїнського об'єднання «Свобода» А. Семеніхіна про перейменування однієї вулиці та трьох провулків міста Конотопа, названі ім'ям М. Щорса, на честь О. Музичка, відомого також як Сашко Білий¹³⁴, який був координатором Правого сектору у Західній Україні і загинув 24 березня 2014 р., здійснюючи опір правоохоронцям під час затримання за підозрою у

¹³¹ Акіменко А. У Сумах колишні регіонали ініціювали збір підписів проти перейменування вулиць. 01.03.2016. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/010316-usumah-kolyshni-regionaly-iniciyuvaly-zbir-pidpysiv-proty-pereyrenuvannya-vulyc>

¹³² Суд у Сумах зупинив декомунізацію вулиць через позов депутата «Опоблоку». 07.05.2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27721423.html>

¹³³ Гайдай О. Пристрасті за декомунізацією. URL: <https://www.unian.ua/society/1363662-pristrasti-za-dekomunizatsieyu.html>

¹³⁴ Гайдай О. Пристрасті за декомунізацією. URL: <https://www.unian.ua/society/1363662-pristrasti-za-dekomunizatsieyu.html>

причетності до організованої злочинної групи. І незважаючи на те, що після місяця дебатів депутати проголосували одностайно, ставлення жителів до постаті О. Музичка залишається суперечливим¹³⁵. Власне, це є свідченням конфлікту ідентичності регіональної еліти і громади.

Конструювання ідентичностей регіональних політичних еліт відбувається за допомогою релігійного чинника чи/або політизації релігії. Очільники області тісно співпрацювали з релігійними організаціями, залучаючи представників церков до участі у світських заходах та апелюючи у своїх промовах до Бога. Сумщина була лідером у проведенні молитовних сніданків, що слугували об'єднанню політиків з різних політичних таборів навколо спільних цінностей. Політична та релігійна еліта області закликала до єдності та підтримки суспільної злагоди заради європейського майбутнього держави та регіону¹³⁶. У той же час представники церков тісно співпрацювали з обласною владою, яка досить часто у своїх меседжах згадувала Бога. Підтвердженням тісної співпраці церковної і світської влади були щотижневі катехитичні бесіди в Сумах, у будівлі обласної ради та телепрограма «Бесіди з владикою», а також з керівництвом Сум та інших міст і сіл Сумської єпархії.

Водночас, певні труднощі вбачав єпископ Сумський і Охтирський Євлогій (УПЦ МП) у взаєминах з обласною державною адміністрацією, наголошуючи, що заступник голови ОДА, який курирував релігійні питання, був главою молодіжного націоналістичного конгресу, що, напевно, і зумовлювало його симпатії до прихильників Філарета¹³⁷. Єпископ зазначав, що «ми прагнемо підтримувати відносини з усіма політичними партіями та

¹³⁵ Гайдай О. Пристрасті за декомунізацією. URL: <https://www.unian.ua/society/1363662-pristrasti-za-dekomunizatsieyu.html>

¹³⁶ Молитовний сніданок організували на Сумщині. URL: <http://sts.sumy.ua/publication/molitovniy-snidanok-organizovali-na-sumshhini.html>

¹³⁷ Дмитрук А. Сумська єпархія: дві сторони однієї медалі. Інтерв'ю. 20.07.2009. URL: <https://www.religion.in.ua/main/954-sumska-yeparxiya-dvi-storoni-odniyeyi-medali.html>

силами, метою діяльності яких є процвітання України»¹³⁸, і стверджував, що «у співпраці з політичними силами ми виходимо з посилу, що розколу України допускати ні в якому разі не можна»¹³⁹.

Натомість, єпископ Сумський і Охтирський Мефодій (УПЦ КП) зазначав, що «ми не створюємо ніяких приводів для напруженості, бо ми не переслідуюмо політичні цілі». Метою був «розвиток і відродження духовної спадщини», тому «ми повинні відроджувати славні традиції історичного минулого, адже Сумщина уславлена такими містами, як Глухів, Батурин, Путивль, Ромни, Конотоп та інші»¹⁴⁰. Тобто, цілі і цінності церков Московського патріархату та Української православної церкви Київського патріархату різні. А відповідно, різними були пріоритети, які сповідували представники регіональної політичної еліти, парафіяни різних церков.

Сучасні теорії еліт акцентують увагу на таких ціннісних аспектах еліти, як «конвертація елітами своєї влади у власність», «зворотний процес перетворення власності у владу». Тому цінність влади була завжди базовою цінністю, яка визначала своєрідність духовного підґрунтя еліти як особливої соціальної групи. Кланово-корпоративний розподіл влади досить успішно працював у Сумській області з кінця 1990-х рр. «Такий розподіл не має жодного відношення до демократичних принципів формування влади, що передбачають розподіл влади за результатами виборів відповідно до партійно-політичних принципів. В Україні все вирішується між замаскованими під партійну обкладинку корпоративними мегагрупами»¹⁴¹.

Регіональна політична еліта Сумщини – це та частина громади, у якої прагнення влади, причому влади максимальної,

¹³⁸ Дмитрук А. Сумська єпархія: дві сторони однієї медалі. Інтерв'ю. 20.07.2009. URL: <https://www.religion.in.ua/main/954-sumska-yeparxiya-dvi-storoni-odniyeyi-medali.html>

¹³⁹ Дмитрук А. Сумська єпархія: дві сторони однієї медалі. Інтерв'ю. 20.07.2009. URL: <https://www.religion.in.ua/main/954-sumska-yeparxiya-dvi-storoni-odniyeyi-medali.html>

¹⁴⁰ Дмитрук А. Сумська єпархія: дві сторони однієї медалі. Інтерв'ю. 20.07.2009. URL: <https://www.religion.in.ua/main/954-sumska-yeparxiya-dvi-storoni-odniyeyi-medali.html>

¹⁴¹ Хоруженко О. Новий сумський міський голова: вибори без вибору. URL: <https://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc03-2003-05>

у певних випадках, можливо й абсолютної, були домінантою у її ціннісних орієнтаціях: «Ми маємо бути першими! Ми можемо бути інколи і останніми – це життя, але амбіція бути першим має бути. Амбіції зробити швидше хоч на день те, що ти можеш зробити, має бути! Повільність і бажання бути десь в серединці мені не подобається. Думка «Ми є кращі!» має в нас сидіти. Вона повинна вrostи, пустити коріння і давати плоди. Ми є кращі!»¹⁴² (П. Качур); «Я владний, але в рамках закону. Я люблю справедливість і люблю правду»¹⁴³ (В. Щербань); «Ми маємо єдину владну команду, і з усіма я спілкуюсь як з однодумцями, а також маю дружні стосунки»¹⁴⁴ (Ю. Чмирь).

Бажання влади, намагання утримати її будь-якою ціною досить яскраво демонстрували біографії представників регіональної політичної еліти. Зокрема, А. Єпіфанов, очолював міський виконком Сумської ради (січень 1989 – січень 1992) та виконком Сумської міської ради (упродовж січня 1992 –1995 рр.); був Представником Президента в Сумській області з 23 березня 1992 р. по 31.03. 1995; у липні 1995 р. став першим головою Сумської ОДА (6.07.1995 – 08.05.1998), був обраний третім головою обласної ради (06.07.1994–22.06.1999), певний час поєднуючи посади очільника виконавчої і представницької влади. У 2006 та 2010 рр. обирався депутатом Сумської обласної ради. У 2015 р. балотувався на посаду міського голови Сум. Шлях від секретаря міської ради Сум до голови Сумської ОДА пройшов М. Ключко. Постійно у сумській владі перебував В. Токар, який очолював Сумську обласну раду у 2009–2010 рр., і знову – з 2016 р. При цьому зазначав, що «керівник обласного парламенту – це не цар. Він один із депутатів, координатор усіх думок, ідей і рішень регіональних обранців, які вони доводять до голови. І я

¹⁴² Касаткіна А. Павло Качур: «Амбіція бути першим має бути!». 27.12.2007. URL: <http://rama.com.ua/pavlo-kachur-ambitsiya-buti-pershim-maye-buti/>

¹⁴³ Владимир Щербань: «Через год после взрыва на стадионе «Шахтер» Ахметов предлагал мне забрать команду себе». 07.11.2006. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/11/7/4408125/>

¹⁴⁴ Литовченко Д. Юрій Чмирь: «Завдання – реалізація президентських програм». 08.07.2010. URL: <http://www.vsisumy.com/archive/panorama/604/yuriy-chmir-zavdannya-realizaciya-prezidentskih-programquot>

такий же депутат, як і 63 мої колеги»¹⁴⁵. Очільники області позиціонували себе як людей президента: «Я – солдат армії президента»¹⁴⁶ (В. Щербань); «одне з головних завдань, які ставить президент перед нами, – це бути поруч з людьми, бути прозорою владою, владою, яка не боїться говорити людям правду» (Ю. Чмирь)¹⁴⁷.

Про цінності регіональної еліти Сумської області досить красномовно свідчив обласний конкурс творчих робіт серед школярів (такий собі передвиборчий креатив), ініційований обласною владою, яка була майже повністю представлена «партією влади» – ПАРТІЄЮ РЕГІОНІВ, у межах якого дітей змушували писати про здобутки влади за 2010–2012 рр. У 3–4-х класах діти писали аудіювання, в 5–8-х – докладний переказ, 9–11-х класах – твір-роздум на тему «Я пишаюся новою Сумщиною!». Аргументувати свої думки школярі мали прикладами досягнень Сумської області у всіх сферах життєдіяльності за 2010–2012 рр. Був також запропонований тест, одне з питань якого звучало так: «Хто є ініціатором відновлення промисловості Сумщини?». І пропонувалися варіанти відповідей: 1. Г. Мінаєв, 2. Ю. Чмирь, 3. Г. Дашутін¹⁴⁸. Тобто, влада, маніпулюючи школярами, створювала собі позитивний імідж.

Однак страх втратити позитивний імідж не став перешкодою для засновника концерну «Укрросметал» Г. Дашутіна, який, програвши на парламентських виборах 2012 р. в одномандатному окрузі № 162, почав забирати в дітей оргтехніку, яку «подарував» його благодійний фонд «Благовіст» під час виборчої кампанії¹⁴⁹. Про мораль у політиці тут, на жаль, не йдеться.

¹⁴⁵ Володимир Токар, голова Сумської обласної ради. 06.03.2017. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2187968-volodimir-tokar-golova-sumskoi-oblasnoi-radi.html

¹⁴⁶ Щербань Володимир. 04.03.2013. URL: <https://file.liga.net/persons/vladimir-sherban>

¹⁴⁷ Кудлай Е. Яговдик пообещал правду. 15.01.2014. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/118047>

¹⁴⁸ ЗМІ: Школярів Сумщини змушують писати твори про здобутки влади. 12.10.2012. URL: <https://www.unian.ua/politics/703497-zmi-shkolyariv-sumschini-zmushuyut-pisati-tvori-pro-zdobutki-vladi.html>

¹⁴⁹ «Свобода»: На Сумщині регіонал, що програв, відбирає у дітей-інвалідів подаровану оргтехніку. 21.11.2012. URL: https://dt.ua/POLITICS/svoboda_na_sumschini_regional_scho_prograv_vidbirae_u_ditey-invalidiv_podarovanu_orgtehniku.html

Відмінною рисою регіональної політичної еліти було прагнення до наживи будь-якими засобами. Корупційні скандали, переділ власності, протиправні дії, хабарі, кримінальні справи – це те, що також є невід’ємними складовими у діяльності регіональних еліт. Упродовж п’яти років перебування В. Щербаня на посаді голови Сумської ОДА в області відбувся значний переділ власності, і кілька десятків підприємств регіону перейшли під контроль осіб, що вважалися близькими до очільника¹⁵⁰. У ексглави Сумської облдержадміністрації Ю. Чмиря під час обшуків знайшли 1 мільйон 180 тисяч доларів, замість задекларованих ним 572 тисяч доларів, а також 14 київських квартир у його доньки¹⁵¹. У жовтні 2019 р. донька Ю. Чмиря Єлизавета стала власницею ще 21 квартири загальною площею понад 600 квадратних метрів. Усю нову нерухомість вона зареєструвала одним днем – 22 жовтня¹⁵².

Явище корупції було характерне для діяльності еліт. Міський голова Сум О. Лисенко у 2018 р. збільшив премії до 300% собі та своїм підлеглим. Зарічний райсуд визнав це адміністративним правопорушенням, пов’язаним з корупцією. Очільник міста, будучи належним чином обізнаним із положеннями антикорупційного законодавства, публічно не повідомив колегіальний орган – Сумську міськраду – про конфлікт інтересів під час голосування за збільшення собі грошової премії до 300%¹⁵³. За даними Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) міський голова Сум О. Лисенко на власний розсуд та бачення оцінював особистий внесок у результати роботи та упродовж 7 місяців встановлював самому собі премії у розмірі 65%–270% до суми свого посадового окладу, надбавок та

¹⁵⁰ Щербань поставив Суми на вуха. 09.11.2006. URL: <https://www.obozrevatel.com/news/2006/11/9/144205.htm>

¹⁵¹ В екс-заступника глави АП знайшли мільйон доларів готівки. 07.07.2017. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/07/7/7148954/>

¹⁵² Чмирь, кримінал і нерухомість: справа сумського депутата в Києві. 07.12.2019. URL: <http://sumypost.com/sumynews/suspilstvo/chmyr-kryminal-i-neruhomist-sprava-sumskogo-deputata-v-kyievi/>

¹⁵³ Суд навіть не оштрафував мера Сум за премії в 300%. 26.04.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2449800-sud-navit-ne-ostrafuvav-mera-sum-za-premii-v-300.html>

доплат¹⁵⁴. НАЗК спрямувало до суду 14 адміністративних протоколів, складених на міського голову Сум О. Лисенка за порушення Закону «Про запобігання корупції»¹⁵⁵. У декларації очільника Сумської ОДА М. Клочка, поданій ним 29.03.2017 р. за 2016 р., активи у 10 разів перевищували доходи¹⁵⁶. У грудні 2018 р. він отримав зарплату у розмірі 150 тис. грн, тоді як за попередній рік отримав 234 тис грн. При цьому він проголошував: «Нам слід робити так, щоб кожен сумчанин хотів жити в своїй області. Змінити треба пріоритети і, в першу чергу, підтримати малий і середній бізнес, нормальне ставлення до людей. Щоб обласна влада взяла відповідальність за комфортне життя населення і була відкритою для жителів Сумщини»¹⁵⁷. Тобто, декларуючи комфортне життя для населення області, еліта турбувалася, насамперед, про своє матеріальне забезпечення. Усі ці факти були свідченням ціннісної кризи, моральної деградації еліти.

Подвійні стандарти присутні у політичній практиці регіональної політичної еліти. Так, начальник управління Держпродспоживслужби Сумської області В. Моїсеєнко отримав паспорт громадянина Російської Федерації в окупованому Севастополі 19 червня 2014 р., тобто вже після анексії Криму. Понад те, В. Моїсеєнко залишався працювати в Криму до 2015 р., а у 2016 р. був призначений радником голови Сумської облдержадміністрації¹⁵⁸.

Інший випадок, пов'язаний з позицією одного із заступників сумського міського голови М. Галицького, який напередодні проведення «маршу рівності» на підтримку ЛГБТ-спільноти у

¹⁵⁴ Мельник О. Мер Сум випишував собі премії у кілька разів вищі, ніж зарплата. 08.02.2019. URL: <https://thetabel.com.ua/news/25471-mer-sum-vipisuvav-sobi-premiji-u-kilka-raziv-vishchi-nizh-zarplata>

¹⁵⁵ Мельник О. Мер Сум випишував собі премії у кілька разів вищі, ніж зарплата. 08.02.2019. URL: <https://thetabel.com.ua/news/25471-mer-sum-vipisuvav-sobi-premiji-u-kilka-raziv-vishchi-nizh-zarplata>

¹⁵⁶ Микола Олексійович Клочко. 29.03.2017. URL: https://declarations.com.ua/declaration/nacp_3a0447d1-e19c-4a4e-a526-b40b5c9d6908

¹⁵⁷ Клочко Микола Олексійович. URL: <http://www.cspr.org.ua/ukrregions/data/324.html>

¹⁵⁸ У високопосадовця на Сумщині виявили російський паспорт, який він отримав у Криму після анексії. 28.05.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-schemes-derzhsluzhbovets-i-pasport-rf/29968477.html>

своєму Facebook написав, що хотів би бачити таких осіб у концтаборах¹⁵⁹. Він також заявив, що категорично не сприймає політику уряду щодо потурання ЛГБТ-пропаганді та впровадження гендерної ідеології¹⁶⁰. За фактом таких висловлювань 23 червня 2019 р. розпочато кримінальне провадження.

Депутати Сумської обласної ради у квітні 2018 р. виступили проти секс-меншин, за збереження чинної редакції статті 51 Конституції України, в якій декларувалося, що шлюб ґрунтується на згоді чоловіка і жінки, пропонували виключити словосполучення «сексуальна орієнтація» і «гендерна ідентичність» з Кодексу законів про працю та інших законів і законопроектів, заборонити пропаганду різних видів девіантної статевої поведінки, в тому числі «марші рівності», «гей-паради». «За» таке рішення проголосували 48 депутатів з 56 присутніх на сесії¹⁶¹. «Проти» проголосував лише один депутат з фракції Радикальної партії Олега Ляшка, не голосували 7 депутатів.

Таким чином, ми можемо говорити про «ціннісний дефіцит», «ціннісну кризу», відсутність моральних цінностей чи «розмитість» ціннісних орієнтирів регіональної політичної еліти Сумщина. Тому потреба певної системи цінностей була надто важливою для еліти, щоб зберегти й утримати владу, а також фундаментом чи смислоутворюючим компонентом ідентичностей.

Підсумовуючи, зазначимо, що регіональна політична еліта виступала творцем цінностей і смислів у політиці регіону та відігравала значну роль у формуванні ціннісних орієнтацій, ідеологічних уподобань, поглядів і установок на будь-які політичні події, явища і процеси.

Більшість представників регіональної політичної еліти Сумщини були носіями матеріальних цінностей і декларували

¹⁵⁹ Коріновська А. Заступник міськголови Сум хоче, аби учасники ЛГБТ-маршу були в концтаборах. Прокуратура відкрила провадження. 23.06.2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/zastupnik-miskgolovi-sum-hoche-abi-uchasniki-lgbt-marshu-buli-v-konctaborah-prokuratura-vidkrila-provazhennya>

¹⁶⁰ Геїв і лесбіянок відправити у концтабори: заступник мера Сум пояснив свою заяву. 24.06.2019. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/crime/geiv-i-lesbivanok-vidpraviti-u-kontstabori-zastupnik-mera-sum-poyasniv-svoyu-zayavu.htm>

¹⁶¹ Депутати облради виступили проти секс-меншин. URL: <http://sumy.today/deputaty-oblrady-vystupyly-proty-seks-menshyn>

пріоритет цінностей патерналізму, співпраці і демократії. Виявом політичної ідентичності виступав набір цінностей, принципів та мотивацій, які представники регіональної політичної еліти визнають базисним для своєї політичної групи. Регіональна політична еліта Сумщини була носієм ідей і цінностей, які характеризувалися регіональною ідентичністю, регіональними інтересами та цінностями, спільною історією. Маркерами ідентичностей для регіональної політичної еліти Сумщини були Україна як Батьківщина; Сумщина як регіон, яким вона керує, діловий центр, місце проживання; державні свята як механізми символічної репрезентації; історична пам'ять, історія регіону та історія козацтва.

Представники регіональної політичної еліти Сумщини демонстрували прихильність загальноукраїнським цінностям через офіційні документи області – стратегії, програми; обласні документи – розпорядження, рішення, постанови; у виступах, офіційних виступах, інтерв'ю. Спостерігалось переважання загальноукраїнської самоідентифікації регіональної політичної еліти над регіональною; європейської ідентичності над проросійською.

Ціннісне наповнення політичних ідентичностей регіональної політичної еліти формувалося, зокрема, навколо ідеологем політичних партій. Належність до політичної партії обумовлює прийняття її цінностей і заперечення цінностей інших партій.

Декларуючи, з одного боку, відданість незалежності Української держави, державному суверенітету, територіальній цілісності, з іншого – представники регіональної політичної еліти Сумщини зловживали владою.

У виступах, заявах, інтерв'ю та меседжах представники регіональної політичної еліти Сумщини здебільшого акцент робили на бажаних цінностях, а не характерних для них особисто.

Політичні орієнтації еліт не виключали ймовірності руху в різних, іноді й протилежних напрямках. Спостерігалася ціннісна криза та моральна деградація, відсутність моральних цінностей серед представників регіональної політичної еліти. Ціннісні устремління регіональної політичної еліти Сумщини сконцентровані були на утриманні влади, власності і багатства.

РОЗДІЛ 5

ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА РЕГІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ СУМЩИНА

*На порядку денному більшості
української політичної еліти – не вболівання
за майбутнє держави,
а питання їхнього власного добробуту і престижу.*

Ініціативна група «Першого грудня»

У своїй праці «Мотивація як підґрунтя дій особистості» О. Макаревич зазначав, що «людина, готуючись до певних дій, вчинків, моделює свою поведінку, прагне передбачити особливості ситуації, в яких має діяти, та її зміни за певних умов. Розглядаючи поведінку конкретної людини, ми звертаємо увагу на стиль, манеру та особливості цієї поведінки. Звісно, можемо спостерігати лише зовнішні прояви внутрішнього процесу. Одне з головних місць у цьому прихованому від спостерігача процесі належить мотиваційній спрямованості особистості, мотиваційній диспозиції, що складають мотиви дій, актуалізуючись у певних ситуаціях»¹.

Імпульс політичної активності та зміни у політичній поведінці регіональної політичної еліти розпочалися з переворотом у Москві 19 серпня 1991р. та кризою влади, яка виникла в усіх регіонах країни і призвела до зміни політичного режиму. Це спонукало місцевих керівників взяти на себе відповідальність за ситуацію на місцях. Характерним стало те, що не завжди перші особи регіону брали на себе відповідальність за ситуацію в області. Популярності набували політичні акції. Голова Сумської міської ради та очільник її виконавчого комітету А. Єпіфанов з самого початку зробив заяву в міській пресі «із закликом не підтримувати хунту (йшлося про Державний комітет з надзвичайного стану (далі – ДКНС)), не підкорятися її антиконституційним указам» та зібрав мітинг під будівлею обласної ради з вимогою відставки його голови В. Шевченка, який своїм мовчанням у пресі дав зрозуміти

¹ Макаревич О. Мотивація як підґрунтя дій особистості. Соціальна психологія. 2006. № 2 (16). С. 134–141.

про підтримку Державного комітету з надзвичайного стану². У зв'язку з цими подіями А. Єпіфанов закріпив за собою імідж політика, налаштованого на демократичні перетворення і швидке проведення реформ, а його імідж умілого господарника згодом також допоміг йому при призначенні на посаду Представника Президента України в Сумській області. Його кандидатура в числі інших була висунута на засіданні ради голів постійних комісій обласної ради, територіальною радою у складі голів міських і районних рад народних депутатів, а згодом підтримана міською асоціацією промисловців. Акцентувалася увага на тому, що А. Єпіфанов був призначений на цю посаду тільки завдяки своїм особистим якостям, тобто зв'язків з Президентом України Л. Кравчуком він не мав.

Призначення Представником Президента України в Сумській області А. Єпіфанова (1992–1994) не привело до непорозумінь між обласною державною адміністрацією та обласною радою, як це мало місце в інших областях. Цьому послугувало практично повне самоусунення від справ голови обласної ради А. Бондаренка.

Перебуваючи на посаді Представника Президента України в Сумській області, А. Єпіфанов упродовж перших двох років домігся значної популярності серед мешканців регіону. Він уміло формував свій імідж через пресу за допомогою постійних прес-конференцій. Область знала про кожен крок, зроблений державною адміністрацією в особі її голови. Всі розпорядження А. Єпіфанова доводилися до відома жителів області через обласну пресу і тлумачилися в вигідному для нього світлі³.

Необхідно зазначити, що за час керівництва областю А. Єпіфанова в пресі практично не з'являлося жодної інформації про корупцію, пов'язаної з його прізвищем. Виняток становив лише один гучний випадок використання влади в своїх цілях. А. Єпіфанов був ректором-організатором Сумської академії банківської справи. Намагаючись розширити площу свого дітища,

² Политическая элита украинских регионов. Сумская область. Епифанов Анатолий Александрович. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/data/87.html>

³ Политическая элита украинских регионов. Сумская область. Епифанов Анатолий Александрович. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/data/87.html>

він видав розпорядження, згідно з яким головний корпус Сумського аграрного університету переходив у володіння академії. 1600 студентів агрономічного і економічного факультетів університету мали переїхати на околицю Сум, де для них повинні були підготувати нові навчальні корпуси. Восени 1997 р., підкоряючись цим розпорядженням, студенти залишили приміщення гуртожитків. Однак обіцянки вчасно здати нові корпуси залишилися не виконаними, внаслідок чого студенти в люті морози були змушені навчатися в теплицях, сауні, і т.ін. не призначених для занять приміщеннях. Після різдвяних свят, з наближенням сесії, студенти-аграрії, озброївшись ломами і кирками, повернулися в стіни свого вузу. Правоохоронні органи обмежилися лише спостереженням за цим захопленням, тому що, не зважаючи на видане розпорядження, головний корпус усе-таки належав до державної власності та його справжнім господарем залишався університет. Зрештою, сторони підписали договір, відповідно до якого обласна державна адміністрація повинна була станом на 1 травня підготувати новий корпус для занять агрономів і економістів. Однак через тиждень вийшла постанова Кабінету Міністрів України про передачу головного корпусу банківської академії, що фактично викинуло на вулицю 1600 студентів, так як для завершення будівництва нового корпусу з необхідних 2 мільйонів гривень обласною адміністрацією було виділено лише 400 тисяч гривень. Оголосивши безстроковий страйк з 5 березня 1998 р., студенти вийшли на головну площу Сум, біля будівлі обласної державної адміністрації, з плакатами «Наша аудиторія – площа Незалежності!», домагаючись відставки А. Єпіфанова⁴. Таким чином, можна стверджувати, що особисті інтереси очільника області змусили вдатися до негідної поведінки і зіпсувати власну репутацію, яка створювалася роками.

Поширеною формою у стосунках центру і регіону все частіше ставала політика чи модель торгу або компромісу. Особливо яскраво це виявлялося у поведінці регіональної політичної еліти у

⁴ П тур выборов мэра в Сумах: профессор Епифанов против «БЮТовского» Лысенко. 10.11.2015. URL: <https://korupciya.com/ii-tur-vyborov-mera-v-sumax-professor-epifanov-protiv-byutovskogo-lysenko/>

перебігу виборчих кампаній. Почала вироблятися тенденція, що регіон мав забезпечити перемогу «партії влади» на виборах. Зокрема, за результатами парламентських виборів 1998 р., відповідно до яких Народно-демократична партія як «партія влади» не здолала в Сумській області 4 відсотковий бар'єр до Верховної Ради України, натомість вражаючий успіх мала Прогресивна соціалістична партія України, яка посіла 2-ге місце в області після Комуністичної партії України (25,43%) і здобула підтримку 20,9% голосів виборців⁵. Такі результати підштовхнули голову Сумської ОДА А. Єпіфанова подати заяву про відставку з посади голови обласної державної адміністрації, незважаючи на те, що він отримав урядову телеграму, підписану особисто Президентом України Л. Кучмою, вітання його з обранням на посаду голови Сумської обласної ради, однак не забезпечив перемогу «партії влади» на виборах. Л. Кучма відставку А. Єпіфанова прийняв (указ № 440/98 від 08 травня 1998 р.⁶), а на його посаду призначив М. Берфмана (1998–1999), який раніше був першим заступником А. Єпіфанова в обласній державній адміністрації. Це призначення практично не змінило розстановку політичних сил в області, вся влада фактично залишалася у А. Єпіфанова. Така ситуація справ в області, де проживало близько мільйона виборців, не влаштувала Президента України напередодні президентських виборів, йому потрібен був голова обласної державної адміністрації, здатний впливати на розстановку політичних сил у регіоні. Враховуючи, що Сумська область була «вотчиною» однієї з головних суперників Л. Кучми на президентських виборах – Н. Вітренко, то можна припустити, що така людина потрібна була Л. Кучмі негайно. Тому 30 березня 1999 р. у Сумській області знову був змінений голова обласної державної адміністрації. На цей раз ним став ексголова обласної державної адміністрації

⁵ Центральна виборча комісія. Парламентські вибори 1998 р. Партії, які за підсумками голосування набрали 4% та більше у регіоні. Сумська область. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html>

⁶ Указ Президента України «Про звільнення А. Єпіфанова з посади голови Сумської обласної державної адміністрації». 08.05.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440/98#Text>

Донецької області, народний депутат України, лідер Ліберальної партії України – В. Щербань (1999–2002; 2002–2005).

Новий очільник області запровадив новий стиль керівництва та нові стосунки у відносинах з підлеглими, так і партнерами. Обійнявши посаду голови Сумської обласної державної адміністрації, В. Щербань відразу почав змінювати кадри (у відставку було відправлено трьох колишніх заступників голови облдержадміністрації)⁷ та призначати на ключові посади в області нових людей (переважно з Донецька). Змінювалися не лише керівники структурних підрозділів обласної державної адміністрації, а й В. Щербань змінив перших керівників у всіх силових структурах, після чого публічно заявив, що всіх тих керівників, які не захочуть прийняти стиль його керівництва, він «задушить в обіймах»⁸. Розпочалася масштабна зміна влади у містах та районах області. Була здійснена майже повна заміна районного керівництва, а також міських голів найбільших міст області: Конотопа, Шостки, Лебедина. Показова історія сталася з міським головою Сум О. Андроновим. Спочатку В. Щербань підтримав його опонента на виборах. Однак сумчани проголосували за свого міського голову. Тоді на нього стали тиснути. Справа дійшла до затримання одного із заступників міського голови, і О. Андронов пішов у відставку, діставши посаду заступника голови ОДА як втішний приз. Невдовзі були проведені вибори, на які В. Щербань висунув свого помічника В. Омельченка, представника «донецької команди», колишнього офіцера КДБ. Перед самим голосуванням рішенням суду з виборів був знятий найрейтинговіший кандидат сумчанин М. Ключко. Врешті-решт, В. Щербань отримав у Сумах свого міського голову⁹. В інших великих містах області ситуація була схожою.

⁷ Жмурков В. Треба міняти пріоритети і кадри. 18.01.2003. URL: <http://www.golos.com.ua/article/247399>

⁸ Пі тур выборов мэра в Сумах: профессор Епифанов против «БЮТовского» Лысенко. 10.11.2015. URL: <https://korupciya.com/ii-tur-vyborov-mera-v-sumax-professor-epifanov-protiv-byutovskogo-lysenko/>

⁹ Івченко В. Сумщина: Схід і Захід одразу. 05.11.2015. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/150628>

Типовою була поведінка й найближчого оточення В. Щербаня, його опонентів і конкурентів. Зокрема, перший заступник голови ОДА М. Соколов, сумчанин, працював ще при А. Єпіфанові, став показово відданим В. Щербаню. Керуючий справами обласної державної адміністрації В. Толбатов був одним з керівників обкому Комуністичної партії України, але після переходу в команду В. Щербаня був виключений та зразу ж очолив обласну організацію Ліберальної партії України. Заступник голови ОДА О. Бережний прийшов у команду В. Щербаня з Харкова, інша заступниця Л. Латишева була знайома з В. Щербанем ще з комсомольських часів¹⁰. Однією з ключових фігур у команді В. Щербаня був Б. Родельс, донеччанин, бізнесмен, директор ДП «Суми-стандартметрологія» та «Сумипродіндустрія», депутат Сумської міської ради і активіст єврейської громади Сум. Вихідцем з Донецька був начальник обласного УВС М. Плеханов, який приїхав до Сум після призначення В. Щербаня. З приходом М. Плеханова більшість посад у керівництві міліції обійняли вихідці з Донбасу¹¹. Прокурором області влітку 2004 р. було призначено С. Молицького, уродженця Тернопільщини, який чотирнадцять років працював у Донецьку. Хоча голови міст висловлювали В. Щербаню свою лояльність, однак цього було замало, він прагнув повсюди розставити перевірені донецькі кадри. Отже, за короткий час В. Щербань змінив усіх колишніх керівників на ключових постах в області, позбавивши тим самим А. Єпіфанова реального впливу на регіональну владу. Керуючи областю близько восьми років, А. Єпіфанов жодного разу не стикався з подібною ситуацією¹².

У взаємовідносинах очільників області, насамперед голови ОДА та голови обласної ради, були періоди як співпраці, так і конфліктів. Початком конфліктів стало протистояння між головою

¹⁰ Елисеєв Ю. Кто есть кто в Сумах. 23.11.2004. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/print/32247>

¹¹ Елисеєв Ю. Кто есть кто в Сумах. 23.11.2004. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/print/32247>

¹² II тур выборов мэра в Сумах: профессор Епифанов против «БЮТовского» Лысенко. 10.11.2015. URL: <https://korupciya.com/ii-tur-vyborov-mera-v-sumax-professor-epifanov-protiv-byutovskogo-lysenko/>

ОДА В. Щербанем та головою обласної ради А. Єпіфановим¹³ на ґрунті кадрових змін. Конфлікт, який був винесений на широкий загал, виявився напередодні свята Пасхи, коли в пресі з'явилися вітання від обласної влади. Жителі області були здивовані тим, що кожен з керівників області вітав сумчан лише від себе. Журналісти обласних газет відзначали, що до цього представники різних гілок влади (А. Єпіфанов і М. Берфман) вітали жителів області разом¹⁴. Ступінь взаємної неприязні між А. Єпіфановим і В. Щербанем був досить відчутний.

Різнилася поведінка В. Щербаня і у відносинах з народними депутатами України від Сумської області. З народним депутатом України Є. Лапіним (Партія регіонів) зберігав взаєморозуміння. З Г. Дашутіним (Політична партія «Трудова Україна») відносини були робочі. Найбільш одіозним сумським політиком після голови ОДА був народний депутат України (СДПУ(о)) О. Царенко, з яким В. Щербань знайшов спільну мову. Понад те, після відставки міського голови Сум О. Андронova О. Царенко взимку 2003 р. упродовж місяця виконував обов'язки міського голови¹⁵.

Перший виступ В. Щербаня на нараді з заступниками пригломшив усіх: «Я навчу вас заробляти гроші»¹⁶, тобто представник обласної влади прийшов заробляти гроші, а не забезпечувати життєдіяльність регіону. Ця тенденція була характерна для усієї країни, адже, як зазначали, «з 1999 року, коли почався другий термін Кучми, Україна стала повністю країною, яка «заробляє», чиновники все стали більше заробляти»¹⁷.

¹³ Политическая элита украинских регионов. Сумская область. Щербань Владимир Петрович. URL: <http://www.cspr.org.ua/ukrregions/data/89.html>

¹⁴ Политическая элита украинских регионов. Сумская область. Щербань Владимир Петрович. URL: <http://www.cspr.org.ua/ukrregions/data/89.html>

¹⁵ Елисеев Ю. Кто есть кто в Сумах. 23.11.2004. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/print/32247>

¹⁶ Ивченко В., Николов Ю. Анатолий Епифанов возвращает бразды правления областью в свои руки. Что будет с родиной президента Ющенко после пятилетки им. Щербаня. 20.01.2005. URL: <http://www.okhtyrka.net/content/view/424/272/>

¹⁷ Ивченко В., Николов Ю. Анатолий Епифанов возвращает бразды правления областью в свои руки. Что будет с родиной президента Ющенко после пятилетки им. Щербаня. 20.01.2005. URL: <http://www.okhtyrka.net/content/view/424/272/>

Створивши власну команду та здобувши всю владу на Сумщині, В. Щербань взявся за масштабний перерозподіл власності в регіоні. Якщо раніше досить було «відстібати» певний відсоток, то з його приходом почалося масове захоплення контрольних пакетів підприємств. Головною ціллю став середній бізнес, здебільшого підприємства продовольчої та переробної галузі. М'ясокомбінати, молочні та сирні заводи, хлібокомбінати були найбільш ласими шматками. Здебільшого ці об'єкти контролювали їхні керівники, які під час приватизації змогли отримати контрольні пакети акцій й стати фактичними власниками. Тепер же їм доводилося тієї власності позбуватися. Дії нової влади при цьому були однаковими: підконтрольні очільникові області силові та контролюючі структури починали атаку на підприємство, фактично паралізуючи його роботу¹⁸. Так чи інакше, буквально за кілька років значна частина середнього бізнесу Сумщини змінила своїх власників, опинившись під контролем структур, близьких до голови облдержадміністрації. Лише в поодиноких випадках бізнесменам вдавалося встояти й зберегти свої активи.

Новий голова ОДА розпочав збирання заводів переробної галузі. Під його контролем опинилися Сумський, Охтирський та Конопотський м'ясокомбінати, Роменський молочний комбінат, Білопільський сирзавод, Охтирський хлібокомбінат, Сумська кондитерська фабрика, Сумський ЛГЗ (ТМ «Горобина») і низка дрібніших підприємств. Координував їхню роботу ТОВ «Прогрес-інвест». У різний час були спроби взяти під контроль Сумський молзавод, Сумський хлібокомбінат і Шостинський молкомбінат (ТМ «Білі береги»), однак підприємствам вдалося встояти, незважаючи на пресинг з боку влади: молочні підприємства позбавляли сировини, змушуючи селян здавати молоко лише на «правильні» молочарні, а Сумський хлібокомбінат витісняли з ринку за рахунок масового завезення хліба з Охтирки і Степанівки. Навесні 2004 р. ТОВ «Суміагроцукор», яке пов'язували з В. Щербанем, купило шість діючих цукрових заводів Сумщини у «Інтерпайпу»,

¹⁸ Івченко В. Сумщина: Схід і Захід одразу. 05.11.2015. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/150628>

власником якого був В. Пінчук¹⁹. Пояснюючи поведінку В. Щербаня та його команди, голова Сумської обласної ради В. Шапошник (2006–2009) зазначав, що «новий керівник ОДА і його команда насаджують в області «нову» – цинічну мораль. Будь-яке перспективне, рентабельне виробництво щохвилини могло змінити власника і відійти під повний контроль оточення пана Щербаня. Керівнику підприємства, яким «зацікавилися», спочатку пропонували віддати бізнес «по-доброму», а незговорливих чекали позапланові перевірки, погрози та адміністративний тиск, аж до позбавлення волі»²⁰.

Підтвердженням таких дій ставали кримінальні справи за статтею «зловживання службовим становищем». Зокрема, у грудні 1999 р. В. Омельченко, який працював на посаді помічника голови Сумської облдержадміністрації, під погрозами побиття вимагав у двох громадян передати акції ВАТ «Сумський хлібокомбінат», що належав їм на праві власності; у грудні 2000 р. під примусом вимагав передачі акцій у власника ВАТ «Глухівський хлібокомбінат»²¹. За даними слідства упродовж 2000–2003 рр. В. Омельченко, за попередньою змовою зі службовими особами Сумської міської ради та ЗАТ СК «Страховий капітал», фактично вкрав міську комунальну власність по вул. Соборній, 32, 34 та по вул. Козацький Вал.1.²² Суд визнав винним В. Омельченка у «вимаганні» (стаття 189 частини 2 Кримінального кодексу) і засудив до трьох років позбавлення волі з випробним терміном 1 рік²³. 12 січня 2005 р. депутати Сумської міської ради проголосували за відставку міського голови Сум В. Омельченка. Відставка мотивувалася

¹⁹ Елисеєв Ю. Кто есть кто в Сумах. 23.11.2004. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/print/32247>

²⁰ Жмурков В. Критерій один – диктатура закону. URL: <http://www.golos.com.ua/article/214112>

²¹ Степанов І. Свідки по справі экс-мера Омельченка заговорили. 10.08.2006. URL: <http://tema.in.ua/article/1162.html>

²² Степанов І. Свідки по справі экс-мера Омельченка заговорили. 10.08.2006. URL: <http://tema.in.ua/article/1162.html>

²³ Сумський районний суд засудив экс-мера Сум до трьох років позбавлення волі з випробним терміном 1 рік. 08.01.2008. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/975263.html>

«неналежним виконанням В. Омельченком своїх службових обов'язків і незабезпеченням виконання вимог Конституції України в частині забезпечення прав і свобод громадян і виборчого законодавства»²⁴. Кримінальну справу було порушено й проти В. Щербаня, якого звинувачували у зловживанні службовим становищем, перевищенні службових повноважень, змирництві та шахрайстві. Згодом Генпрокуратура закрила кримінальну справу проти В. Щербаня, оскільки не знайшла в його діях злочину.

Зовсім іншими були взаємовідносини В. Щербаня у стосунках з представниками великого бізнесу, оскільки велика промисловість (СНВО ім. Фрунзе, «Сумхімпром», НГВУ «Охтирканафтогаз» та інші) була вже «поділена». Найбільше підприємство Сум – НВО ім. Фрунзе – належало російському олігархові К. Григоришину, який тоді товаришував із лідерами СДПУ(о), що гарантувало йому надійний захист. Державою у державі була й «Укрнафта», яка добувала на Сумщині більш як половину нафти й велику частину газу. Її вже контролював І. Коломойський, тому В. Щербань завбачливо не намагався атакувати ці активи. Таким чином, пояснюючи поведінку еліт, насамперед очільника області, можемо стверджувати, що він намагався максимізувати свій рівень впливу, який визначався обсягом і ціною ресурсів.

Нестандартні методи застосовував очільник області В. Щербань у передвиборчій президентській кампанії 1999 р. Неважливо, які теми виносилися на наради з керівниками районних державних адміністрацій, закінчувалися вони, як правило, розмовами про майбутні президентські вибори. Поговоривши з ними про жнива, будівництво житла, забезпечення паливно-мастильними матеріалами, В. Щербань за звичкою торкався основного для нього на той час питання. У притаманному для себе стилі голова обласної державної адміністрації дохідливо пояснював, яку позицію вони повинні зайняти під час підготовки до виборів глави держави²⁵.

²⁴ Івченко В., Николов Ю. Омельченко сняли с поста мэра Сум (дополнено). 13.01.2005. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/32490>

²⁵ Ханін С. Відрубати голови і не тільки їх погрожував Володимир Щербань головам райрад. 24.07.1999. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayini/vidrubati-golovi>

Дослівно це звучало так: «Раніше ідеологію серед населення розповсюджували через повішення, розстріли, колективізацію. Сьогодні нема цього... Не ризикуйте сьогодні, не підставляйте свої голови, щоб ми вам їх не відрубали 1 листопада. Відрубаємо ж не тільки голови, відрубаємо вашу чоловічу гідність. Невже сьогодні ви доїдете останню крихту хліба? Якщо ви не хочете підтримувати існуючого Президента, скажіть відверто, тоді ми з вами будемо говорити, як з партнерами. Зрозумійте, Мороз не прийде без Симоненка, Симоненко буде головою Верховної Ради, тому ті закони, які є, будуть ліквідувати і вводити планове господарство. Можливо ж, якщо немає ресурсів?.. І відстріляти ще когось потрібно. Ваших дітей, які заробляють гроші. Тільки хохол може на одні граблі тричі наступити»²⁶.

Зовсім іншою була риторика В. Щербаня для народу. Він зазначав, що керівництво регіону змінювало пріоритети: віднині кожен кіловат, кожен літр, кожна тонна, кожен метр мають працювати на поліпшення життя мешканців Сумщини – пенсіонерів, лікарів, учителів, багатодітних²⁷. Облдержадміністрація взяла на себе зобов'язання кожні два–три місяці ставити на ноги бодай одне непрацююче в області підприємство²⁸. Щоправда, не йшлося про те, що відновлені підприємства ставали власністю очільника області і працювали для його збагачення.

Прикметним явищем у поведінці представників регіональної політичної еліти було протистояння з центром. Це найяскравіше проявилось у поведінці голови ОДА В. Щербаня, який після призначення його вдруге головою Сумської ОДА у листопаді 2002 р., у розріз з положенням Конституції України, не залишив свою роботу народного депутата України. Після неодноразових нагадувань Голова Верховної Ради України В. Литвин подав на

²⁶ Ханін С. Відрубати голови і не тільки їх погрожував Володимир Щербань головам райрад. 24.07.1999. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayini/vidrubati-golovi>

²⁷ Жмурков В. Треба міняти пріоритети. І кадри. 18.01.2003. URL: <http://www.golos.com.ua/article/247399>

²⁸ Жмурков В. Треба міняти пріоритети. І кадри. 18.01.2003. URL: <http://www.golos.com.ua/article/247399>

В. Щербаня в Апеляційний суд Києва. Однак бажаного результату ця дія не досягла. В. Щербань не з'являвся до суду, не написав заяву про звільнення з посади голови Сумської обласної державної адміністрації, однак у той же час, за чутками і персональними заявами, він не збирався відмовлятися від посади голови Сумської ОДА, на якій і надалі працював²⁹. Це ще раз свідчить про його рішучість і впевненість у собі, яка навіть могла дозволити йому виходити за рамки законності.

Ще одним яскравим прикладом протистояння у поведінці регіональної політичної еліти, з одного боку – з центром, а з іншого – з народом стали події весни–літа 2004 р. У квітні 2004 р. Президент України Л. Кучма доручив Кабінету Міністрів України створити Сумський національний університет на базі Сумського національного аграрного університету, Сумського державного університету та Сумського державного педагогічного університету ім. А. Макаренка³⁰. 22 червня Міністерство освіти призначило виконувачем обов'язки ректора Сумського національного університету депутата Верховної Ради України, представника СДПУ(о) О. Царенка. З 28 червня сумські студенти, протестуючи проти об'єднання вузів, організували в Сумах наметове містечко.

Студентами та викладачами була написана ціла низка листів і звернень до компетентних у вирішенні цього питання органів і осіб, зокрема, до Президента і Прем'єр-міністра України. Вимоги студентів і викладачів були підтримані низкою народних депутатів України, які подали відповідні депутатські запити про неприпустимість подібного об'єднання. Упродовж декількох місяців сумські студенти і викладачі використовували всі можливі «мирні» засоби в боротьбі за свої права. Після того, як усі їхні звернення залишилися без задоволення, група студентів прийняла рішення про мирні протести. Студенти організували декілька мирних протестів, під час яких аргументували, чому вони проти об'єднання трьох сумських вузів. Тоді, за свідченнями учасників протесту, їм та

²⁹ Политическая элита украинских регионов. Сумская область. Щербань Владимир Петрович. URL: <http://www.cspr.org.ua/ukrregions/data/89.html>

³⁰ Кучма отменил указ о создании Сумского национального университета! 10.08.2004. URL: <http://obkom.net.ua/read/2207.shtml>

їхнім батькам погрожували відрахуванням з ВНЗ і звільненнями з роботи: «Потім ми піддавалися репресіям; до наших батьків ходять додому, викликають їх до обладміністрації. Ми хочемо гарантії того, що з нами нічого не станеться. Ми ж лишемося на своїх бюджетних місцях»³¹. Незважаючи на це, студенти прийняли рішення про організацію пішого протестного походу до міста Києва, для залучення уваги широкої громадськості до їхніх проблем. Про проведення такого походу організатори акції заздалегідь повідомили органи виконавчої влади Сумської області³². 1 серпня студенти вирушили пішим походом на Київ. Піший марш по полях Сумщини та Полтавщини декількох десятків юнаків і дівчат ніяк не можна було прирівняти до проявів екстремізму, як це подавалося обласною владою, та й «боротьба» велася за право – право громадян бути почутими³³.

5 серпня 2004 р. Роменський міськрайонний суд Сумської області іменем України прийняв рішення про фактичну заборону походу. При цьому це рішення суду не узгоджувалося з нормами міжнародного права і законами України. 6 серпня 2004 р., на кордоні Сумської та Полтавської областей на групу студентів-протестувальників напали і затримали співробітники органів внутрішніх справ (зокрема, підрозділи спеціального призначення «Беркут»). Затримання проводилося з необґрунтованим застосуванням фізичного тиску, що призвело до травм різного роду, один із затриманих потрапив до лікарні з травмами середньої тяжкості після побиття його працівниками міліції³⁴. Був також затриманий народний депутат України В. Кириленко (гарантована депутатська

³¹ Сумські студенти стримано реагують на жест Кучми – 2004-08-11. 11.08.2004. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-a-2004-08-11-1-1-86865907/221507.html>

³² Нехлюдов Е. Лекція, прочитанная аудиторії України студентами Сумбасса, или Островок свободи в «архипелаге КУЧМаг». 11.08.2004. URL: <http://obkom.net.ua/read/2231.shtml>

³³ Нехлюдов Е. Лекція, прочитанная аудиторії України студентами Сумбасса, или Островок свободи в «архипелаге КУЧМаг». 11.08.2004. URL: <http://obkom.net.ua/read/2231.shtml>

³⁴ Нехлюдов Е. Лекція, прочитанная аудиторії України студентами Сумбасса, или Островок свободи в «архипелаге КУЧМаг». 11.08.2004. URL: <http://obkom.net.ua/read/2231.shtml>

недоторканність), а також депутати міської ради міста Суми та журналісти.

Під впливом усіх цих подій президент Л. Кучма скасував указ від 20 квітня про об'єднання трьох сумських вузів в єдиний Сумський національний університет. Указом Президента України Кабінету Міністрів України було доручено привести свої рішення та забезпечити приведення рішень міністерств, інших центральних органів виконавчої влади у відповідність з цим указом. Прес-служба глави держави пояснювала, що Президент України «пішов на такий крок заради злагоди у суспільстві і для того, щоб окремі політики не спекулювали на студентській акції», та «своїм рішенням хоче не допустити подальшого нагнітання напруження в країні напередодні президентських виборів»³⁵. Зауважимо, що голова штабу кандидата в президенти В. Януковича С. Тігіпко стверджував, що головна турбота народу – це «спокій влади». Якщо владу дратує студзагін, що бредє в чистому полі з державними прапорами і транспарантами, то спокій такої влади точно наснитися. На кладовищі такого добра – вдосталь³⁶. Натомість, студенти зазначали, що «нас ще непокоїть те, що відмінено указ Президента, а розпорядження Кабінету Міністрів – ні. І ми повинні усе це знати точно – те, що в наших університетах усе буде як раніше. І те, що винні у цій справі будуть покарані, що ситуація буде проаналізована. І, крім того, в поході було багато порушень – хоча вибачення вимагаємо»³⁷. Застосований правоохоронними органами та владою силовий варіант не спрацював.

За кілька років свого перебування очільником області В. Щербань зміг побудувати тут потужну політичну та економічну вертикаль і вважав себе одноосібним її господарем. Однак він не

³⁵ Сумські студенти стримано реагують на жест Кучми – 2004-08-11. 11.08.2004. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-a-2004-08-11-1-1-86865907/221507.html>

³⁶ Нехлюдов Е. Лекція, прочитанна аудиторією України студентами Сумбасса, или Островок свободы в «архипелаге КУЧМаг». 11.08.2004. URL: <http://obkom.net.ua/read/2231.shtml>

³⁷ Сумські студенти стримано реагують на жест Кучми – 2004-08-11. 11.08.2004. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-a-2004-08-11-1-1-86865907/221507.html>

врахував того, що громадськість у регіоні була налаштована проти нього. Підприємці боялися втратити свій бізнес, чиновникам не подобалося засилля донецьких кадрів, простих громадян дратували виступи керівника Сумщини, який любив розповідати, що прийшов у дикий регіон і цивілізував його. В області поступово формувалася неорганізована, але досить потужна опозиція до В. Щербаня.

Поведінка очільника області викликала спротив не тільки серед регіональної еліти, а й серед населення регіону. Незважаючи на протидію влади, в знак протесту проти «лібералізму» В. Щербаня 12 серпня 2004 р. мітингували близько 4 тисяч сумчан³⁸. Однак у відповідь на мітинги, що пройшли під гаслом «Геть Щербаня», 13 серпня 2004 р. влада організувала мітинг, який пройшов під гаслом «Ні екстремізму!», за участю працівників бюджетних організацій, а також тих підприємств, керівництво яких підтримувало лінію обласної державної адміністрації та міської ради³⁹. Власне, можемо констатувати, що влада у цій ситуації розглядала громадськість як специфічний вид ресурсів у розпорядженні еліт, а не як самостійних акторів. На мітинг зібрали 2,5 тисячі осіб. З великих підприємств міста людей централізовано привозили автобусами⁴⁰. Також участь у мітингу взяли політичні партії Ліберальна партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана), Народно-демократична партія і Партія мусульман України, про що свідчили прапори й інша символіка цих політичних організацій, а також гасла, які закликали гнати зі Сум екстремізм. Участь у мітингу взяли представники ОДА, міський голова, керівники деяких підприємств і організацій, які повинні були виступали перед учасниками⁴¹. Підсумком зборів стала

³⁸ В Сумах сгоняют людей на митинг в поддержку губернатора Щербаня. 13.08.2004. URL: <http://obkom.net.ua/read/2308.shtml>

³⁹ Щербань устроил митинг в поддержку себя. Участники на него собирались принудительно. 16.08.2004. URL: <http://obkom.net.ua/read/2320.shtml>

⁴⁰ В Сумах сгоняют людей на митинг в поддержку губернатора Щербаня. 13.08.2004. URL: <http://obkom.net.ua/read/2308.shtml>

⁴¹ Щербань устроил митинг в поддержку себя. Участники на него собирались принудительно. 16.08.2004. URL: <http://obkom.net.ua/read/2320.shtml>

резолуція, в якій, зокрема, йшлося про те, що «громадськість міста, представники трудових колективів, політичних партій не дадуть перетворити рідні Суми в криваве кубло місцевих збоченців і політичних націоналістів»; вимагали від органів влади вжити рішучих заходів для забезпечення спокою і стабільності; закликаючи усіх жителів Сумщини дати рішучу відсіч «політичним спекуляціям і спробам дестабілізувати ситуацію напередодні виборів»⁴². Тобто застосовувалися і формальні, і неформальні правила гри, які як надавали певні можливості, так і накладали обмеження на дії регіональної політичної еліти.

Борючися зі своїм ганебним становищем, із безвихіддю, на багатотисячних мітингах в обласному центрі Сумщини люди обурювалися бездіяльністю влади знизу доверху і не раз ухвалювали рішення про недовіру голові облдержадміністрації В. Щербаню за скрутне соціально-економічне становище більшості громадян Сумщини, за розвал народногосподарського комплексу області. Ці рішення надсилали Президентові України Л. Кучмі⁴³. Однак відповіді і дій від центральної влади не отримували.

Правоохоронні органи області за вказівкою обласного керівництва вели контроль за всією діяльністю опозиції, використовуючи і зовнішнє спостереження, і прослуховування приміщень, а також телефонних розмов. Чинився тиск на опозиціонерів, на їхніх родичів, пов'язаний з ними бізнес. Сумська влада була причетна до розповсюдження листівок з компроматом на представників місцевої опозиції. Існували два штаби В. Януковича. Один, зовнішній, який підпорядковувався С. Тігіпкові, очолював О. Нестеренко (керівник НГВУ «Охтирканафтогаз»), але основну роботу проводив інший, підпільний штаб, який очолював перший заступник голови ОДА В. Руденко. Саме на цей штаб припадала основна частина роботи в регіонах. В. Щербань пообіцяв виграти для В. Януковича вибори на Сумщині, робив усе, щоб так і було.

⁴² Щербань устроїв митинг в підтримку себе. Учасники на нього збирались принудительно. 16.08.2004. URL: <http://obkom.net.ua/read/2320.shtml>

⁴³ Петренко В. Посилувати відповідальність влади. 10.04.2003. URL: <http://www.golos.com.ua/article/245220>

Влада активно використовувала на президентських виборах 2004 р. криміналітет⁴⁴. Однак реалізувати це не вдалося. Попри те, можна констатувати, що держава заохочувала голів обласних державних адміністрацій до вседозволеності та утвердження їх у статусі удільних «князьків»⁴⁵. Ішлося не лише про конкретних представників регіональної еліти, а й загалом про систему, від якої упродовж кількох років потерпала Сумщина.

Поведінка одного й того самого очільника області у відносинах з центром була різною, залежно від Президента України. В. Щербань прославився «як вірний солдат президента, який виконував накази, а не проявляв ініціативу»⁴⁶. Понад те, він завжди намагався уникати особистих суперечок з В. Ющенком і на людях виявляв лояльність В. Януковичу⁴⁷.

Після обрання В. Ющенка Президентом України колишній міський голова міста Ромни та віцепрезидент УСПП М. Лаврик (2005; 2009–2010), який змушений був піти у відставку у часи керівництва областю В. Щербанем, був призначений на посаду голови Сумської обласної державної адміністрації. Стверджувалося, що посада голови ОДА Сумщини була віддана за квотою Кінаха⁴⁸. М. Лаврик став головою Сумської обласної державної адміністрації завдяки кулуарним угодам між В. Ющенком і А. Кінахом⁴⁹.

Будучи довіреною особою А. Кінаха, М. Лаврик фігурував як голова ради директорів ТОВ «Талан». Під час парламентських

⁴⁴ Івченко В. Сумскую оппозицию контролирует «подпольный штаб» Януковича – совместно с Щербанем, милицией и молодыми «отморозками». 19.08.2004. URL: <http://obkom.net.ua/read/2431.shtml>

⁴⁵ Жмурков В. Критерій один – диктатура закону. URL: <http://www.golos.com.ua/article/214112>

⁴⁶ Елисеев Ю. Кто есть кто в Сумах. 23.11.2004. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/print/32247>

⁴⁷ Елисеев Ю. Кто есть кто в Сумах. 23.11.2004. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/print/32247>

⁴⁸ Николов Ю., Івченко В. Сумська область: за що боролись на те і напоролись. 02.04.2005. URL: <https://maidan.org.ua/arch/arch2005/1107525008.html>

⁴⁹ Николов Ю., Івченко В. Сумська область: за що боролись на те і напоролись. 02.04.2005. URL: <https://maidan.org.ua/arch/arch2005/1107525008.html>

виборів 2002 р. він також дав привід говорити про нього як про людину, яка «за дві години телефонних дзвінків по виборчих дільницях зміг ліквідувати розрив у три рази між Політичною партією «Наша Україна» та Політичною партією «За єдину Україну», що і було потрібно від району»⁵⁰.

Понад те, М. Лаврик до призначення його на посаду голови ОДА на обласному рівні і в Сумах був абсолютно невідомий, що давало йому можливість почати вибудовувати репутацію. Він не брав участі в публічній гонці за крісло голови ОДА, єдиний з переліку претендентів на посади, куди, крім нього, входили лідер обласного штабу коаліції «Сила народу» А. Єпіфанов, народний депутат України І. Рішняк (НАПУ), бізнесмен О. Нарбут, лідер обласного штабу В. Кержаков⁵¹.

Призначення М. Лаврика на посаду голови Сумської ОДА регіональна еліта сприйняла неоднозначно. Так, почесний президент ВАТ «Сумхімпром» народний депутат України Є. Лапін лобіював призначення на Сумщину І. Рішняка, був відомий своїм негативним ставленням до А. Кінаха, тодішнього першого віцепрем'єра⁵². Негативно оцінив призначення М. Лаврика і один з найвпливовіших депутатів Сумської міської ради, власник Сумського хлібокомбінату С. Колесников, заявивши: «прикро, що президент призначив головою ОДА Сумщини, не вислухавши думки сумчан, їх побажання і заперечення. Рішення прийняте без врахування думки жителів області – це сумний і насторожуючий знак»⁵³.

Тенденцію розпочинати свою діяльність зі зміни кадрів продовжив М. Лаврик. Ставши очільником області, зразу зайнявся масованою зміною кадрів, що залишилися від його попередника

⁵⁰ Николов Ю., Івченко В. Сумська область: за що боролись на те і напоролись. 02.04.2005. URL: <https://maidan.org.ua/arch/arch2005/1107525008.html>

⁵¹ Николов Ю., Івченко В. Сумська область: за що боролись на те і напоролись. 02.04.2005. URL: <https://maidan.org.ua/arch/arch2005/1107525008.html>

⁵² Николов Ю., Івченко В. Сумська область: за що боролись на те і напоролись. 02.04.2005. URL: <https://maidan.org.ua/arch/arch2005/1107525008.html>

⁵³ Николов Ю., Івченко В. Сумська область: за що боролись на те і напоролись. 02.04.2005. URL: <https://maidan.org.ua/arch/arch2005/1107525008.html>

В. Щербаня, діяльність якого новий керівник області невпинно критикував. На всю країну М. Лаврик прославився історією з інспектором ДАІ, якого нібито особисто зловив за хабар. Однак у грудні 2005 р. він несподівано був переведений на посаду керівника Чернігівщини, залишивши на своєму місці першого заступника – Н. Гаркаву. У Чернігівській області він пропрацював до червня 2007 р. і пішов у відставку, а потім став радником Президента України. Згодом знову повернувся на Сумщину в ранзі в. о. голови облдержадміністрації.

Характеризуючи М. Лаврика, зазначали, що «він тоді показував купу комплексів у поведінці, дивував апарат своєю роменською колоритністю, говорив не зовсім суразні речі, він соромився не тільки аудиторії, а й соромився власного сорому»⁵⁴. Однак був доброзичливим, простим у спілкуванні. Разом з тим, у нього «гостро відчувався дефіцит розвиненості навиків у публічній поведінці, що він намагався компенсувати умінням надати людям надію, показував себе як досить культурний політик, неконфліктний, а також відсутність політичного нахабства та гламуру, що можна віднести до дуже достойних особистих чеснот. Проте основним недоліком у нього була відсутність чіткої політичної стратегії на перспективу та стратегії місцевого економічного розвитку Сумщини. Також характеризували його як солдата президента, «який буде виконувати накази центру, незважаючи ні на що»⁵⁵.

Голова обласної ради В. Шапошник (2006–2009) «за своїм мисленням був більше тактиком, ніж стратегом», декларував прихильність до високої моралі в політиці, був «ані соціально, ані національно не мотивований», «відсутність харизми компенсував гучними заявами»⁵⁶.

Стосунки між обласною радою та облдержадміністрацією упродовж 2006 р. були вкрай напруженими, не в останню чергу,

⁵⁴ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

⁵⁵ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

⁵⁶ Хоруженко О. Сумська еліта: Лаврик vs Шапошник. 14.10.2008. URL: <http://rama.com.ua/sumska-elita-lavrik-vs-shaposhnik/>

через особисті стосунки голови ОДА Н. Гаркавої та голови обласної ради В. Шапошника. Не останню роль зіграли тут політичні мотиви, які особливо гостро стали проявлятися після заяв Н. Гаркавої про підтримку «антикризової коаліції» у парламенті влітку 2006 р. та після звільнення її найбільш «помаранчевого» заступника «з політичних питань» О. Медуниці в серпні 2006 р.⁵⁷ Управлінський стиль Н. Гаркавої відзначався активною присутністю у медіапросторі. До того ж, улітку 2006 р. вага політичного впливу в області перейшла на бік обласної ради, яка вже новим складом почала активно протистояти обласній державній адміністрації з ключових питань (сільське господарство, транспорт, внутрішня політика). Обласна рада висловила недовіру роботі Регіонального фонду підтримки розвитку агропромислового комплексу області та відзначила, що робота щодо стабілізації сільськогосподарського виробництва в агропромисловому комплексі області проводилася неналежним чином, піддавши роботу Сумської ОДА нищівній критиці. Понад те, голова обласної ради В. Шапошник заявив, що запропонована Сумською обласною державною адміністрацією «Програма соціально-економічного розвитку області на 2007 р.» не передбачала реального плану вирішення цих питань.

Не лише керівники обласного рівня відзначалися нестандартною поведінкою. Значний інтерес для дослідження мала й поведінка депутатського корпусу Сумської обласної ради різних скликань. Декілька разів предметом розгляду ставала поведінка колишнього очільника області й чинного депутата обласної ради В. Щербаня. Закон про недоторканність депутатів місцевих рад став захистом для В. Щербаня, якого звинувачували у вимаганні, перевищенні службових повноважень та перешкоджанні реалізації виборчого права. Зазначимо, що після «помаранчевої революції» В. Щербань виїхав у США, а 12 жовтня 2005 р. його було заарештовано імміграційною службою за незаконне проживання в країні. Але у разі депортації колишнього голови на територію

⁵⁷ Хоруженко О., Тарнауцький А. Сумська область. URL: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

України, його не можна буде затримати без згоди обласної ради, депутатом якої він формально був. 12 січня 2006 р. сесія обласної ради розглядала це питання. За позбавлення В. Щербаня недоторканності проголосувало 7 осіб, проти – 11, утрималися – 11 (для ухвалення рішення необхідно мінімум 38 голосів). Прокурор області О. Горбань вважав, що обласна рада не прийняла жодного рішення, і запропонував розглянути подання вдруге⁵⁸. При цьому сесія супроводжувалася пікетуванням, організованим сумськими студентами та місцевою громадською організацією «Нічний дозор». Під будівлею обласної ради зібралося близько півсотні молодих людей, їм роздали плакати з гаслами на кшталт «Щербаня на нари». Після довгих розмов з охороною будівлі сімох пікетників з плакатами пустили в зал засідань, прийшла і голова ОДА Н. Гаркава (2005–2006). Але надії на те, що депутати підтримають подання прокуратури, не було. Н. Гаркава покинула зал, так і не дочекавшись його розгляду. Прокурор О. Горбань попросив депутатів переголосувати питання щодо В. Щербаня, щоб набрати не менше 38 голосів «за» чи «проти». Однак голова обласної ради М. Берфман не поставив питання на голосування, заявивши, що минулого разу не набралось достатньо голосів «за», тобто обласна рада проголосувала «проти». О. Горбань заперечив йому, пояснивши, що заступник генпрокурора В. Шокін наполягав, щоб обласна рада переголосувала. М. Берфман у відповідь наголосив, що обласну раду «хочуть зробити крайньою», до того ж, на його думку, до виборів В. Щербань у жодному разі не повернеться в Україну. А якщо повернеться, то він збере обласну раду і розгляне подання Генпрокуратури у присутності В. Щербаня. Сесія була закрита під улюлюкання студентів. Представники пікетників пообіцяли, що застосують «адекватні заходи» до депутатів обласної ради⁵⁹.

Незважаючи на те, що В. Щербань підозрювався в Україні у зловживанні службовим становищем, перевищенні службових

⁵⁸ Владимир Щербань не подлежит рассмотрению. 18.01.2006. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/641642>

⁵⁹ Владимир Щербань не подлежит рассмотрению. 18.01.2006. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/641642>

повноважень, вимаганні, шахрайстві з фінансовими ресурсами та інших злочинах і свого часу розшукувався Інтерполом⁶⁰, він опротестовував рішення про припинення йому щомісячних виплат як колишньому державному службовцю високого рангу та вимагав через суд скасувати відповідне розпорядження і виплатити заборгованість за 2 роки. Оскільки, на його думку, після його звільнення на початку 2005 р. йому мали виплачувати 85% від колишнього посадового окладу до його працевлаштування або досягнення пенсійного віку. Такі виплати здійснювалися (згідно з розпорядженням виконувача на той час обов'язки голови Сумської ОДА В. Руденка від 3 лютого 2005 р.) кілька місяців, після чого були припинені влітку 2005 р. за розпорядженням голови ОДА П. Качура (2006–2008)⁶¹. Бориспільський суд Київської області задовольнив позов В. Щербаня до Сумської обласної державної адміністрації щодо виплати йому заборгованості. Згідно з рішенням суду, обласна державна адміністрація мала погасити заборгованість, яка накопичилася за 2 роки – а це близько 50 тисяч гривень – і відновити всі виплати, які Сумська облдержадміністрація припинила своєму ексголови в 2005 р.⁶². Тобто, незважаючи на усі зловживання і порушення, закон був на боці В. Щербаня.

Новий склад депутатського корпусу п'ятого скликання (2006–2010), на думку голови обласної ради В. Шапошника, був зовсім іншим. Він стверджував: «Замість цієї прогнилої системи, новий депутатський корпус Сумщини разом з апаратом облради буде нову – оснований на здоровій конкуренції. Йшлося не лише про чесну конкуренцію у бізнесі, а й про конкуренцію ідей, здібностей, моральних і ділових якостей»⁶³. Події «помаранчевої революції»

⁶⁰ Щербань отсудил свои «губернаторские» денежки. 15.12.2007. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ukraine/shcherban-otcudil-cvoi-hubernatorckie-denezhki-85468.html>

⁶¹ Екс-голова Сумської облдержадміністрації Володимир Щербань подав до суду на Сумську облдержадміністрацію. 06.05.2007. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/963335.html>

⁶² Щербань отсудил свои «губернаторские» денежки. 15.12.2007. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ukraine/shcherban-otcudil-cvoi-hubernatorckie-denezhki-85468.html>

⁶³ Жмурков В. Критерій один – диктатура закону. URL: <http://www.golos.com.ua/article/214112>

змінити частково цінності і пріоритети представників регіональної політичної еліти. З цього приводу В. Шапошник зазначав: «Кожен чиновник має зрозуміти, що він – слуга людей, що головним його працедавцем і контролером є народ. Так само і будь-який державний орган повинен стати місцем, де громадянам допомагатимуть вирішувати проблеми, а не змушуватимуть терпіти бюрократичне нахабство, збирати десятки абсурдних дозволів чи довідок, давати хабарі»⁶⁴. Однак, для більшості представників регіональної політичної еліти ці слова залишалися гарними гаслами – і нічим більшим, а «привид» В. Щербаня і далі лякав депутатів обласної ради.

Депутати Сумської обласної ради шукали підтримки у керівних органах державної влади. Так, 9 листопада 2006 р. депутати зібралися на позачергову сесію з єдиним питанням порядку денного, щоб звернутися до Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України та міністра внутрішніх справ України у зв'язку з поверненням в Україну колишнього голови Сумської ОДА В. Щербаня. Обласна рада, начебто, висловлюючи позицію громади Сумщини, наголосила, що такий розвиток подій «загрожував соціальним вибухом, масовими акціями спротиву і повним падінням довіри та поваги до центральної влади», оскільки В. Щербань публічно позиціонував себе як людину, близьку до глави уряду, секретаря Ради національної безпеки і оборони, лідерів Партії регіонів»⁶⁵. Понад те, закликали невідкладно скликати засідання Ради національної безпеки і оборони України для розгляду питання ефективності роботи Генеральної прокуратури України, що явно виходило за межі компетенції обласної ради. Звичайно, тональність і політична симетрія звернення були витримані в дусі «помаранчевих» виборчих штабів часів 2004–2006 рр., але доцільність таких кроків на рівні регіональної представницької влади навряд чи була виправданою. Можна було

⁶⁴ Жмурков В. Критерій один – диктатура закону. URL: <http://www.golos.com.ua/article/214112>

⁶⁵ Щоб дестабілізувати Сумщину, достатньо самої появи Щербаня. 09.11.2006. URL: <https://www.unian.ua/politics/22208-schob-destabilizuvati-sumschinu-dostatno-samoji-poyavi-scherbanya.html>

обмежитися прес-конференцією або (у крайньому разі) заявами політичних сил. Ситуація видавалася швидше як страх перед невідомим майбутнім, аніж позиція впливових політиків у регіоні. На такі звернення Секретаріат Президента навіть не підготував відповіді.

Випадки, коли депутати обласної ради виходили за межі своїх компетенцій, були непоодинокими. Так, учасники коаліційної більшості депутати об'єднаних фракцій Блоку Юлії Тимошенко і Політичної партії «Наша Україна» Сумської обласної ради 30 березня 2007 р. зверталися до Президента України з вимогою «невідкладно використати передбачені законом заходи і припинити повноваження діючої Верховної Ради України та призначити її позачергові вибори»⁶⁶. На думку коаліціантів, ситуація, що склалася у парламенті, становила загрозу узурпації державної влади та істотну шкоду національним інтересам України, «оскільки формування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України мало відбуватися виключно за результатами народного волевиявлення, а не внаслідок тіншових схем, сепаратних домовленостей та прямої зради інтересів виборців»⁶⁷. Звернення підписали 41 депутат від фракції БЮТ та 16 депутатів від фракції НСНУ.

Турбувала депутатів і соціально-економічна ситуація у регіоні. Оскільки десятки компаній заробляли в області величезні гроші, залишаючи їй крихти. Так, із 34 діючих на терені регіону банків лише два мали статус юридичних осіб, зареєстрованих на Сумщині. Або ще приклад. Після позбавлення юридичного статусу ВАТ «Охтирканафтогаз» багатомільйонні прибутки оминали Сумську область, залишаючись у столиці. Тим часом Сумщина, де зосереджено майже 50 відсотків запасів нафти, зверталася до власників, наче за милостиною⁶⁸. І таких прикладів було десятки.

⁶⁶ Хоруженко О., Тарнацький А. Сумська область. URL: <http://parliament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

⁶⁷ Хоруженко О., Тарнацький А. Сумська область. URL: <http://parliament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

⁶⁸ Жмурков В. Критерій один – диктатура закону. URL: <http://www.golos.com.ua/article/214112>

Ці проблеми турбували й нового голову Сумської обласної державної адміністрації ексміністра, народного депутата України, ексрадник президента П. Качура, якого центральна влада вважала хорошим топменеджером, і передбачалося, що його призначення надасть більшої авторитетності у відносинах між центром та Сумщиною. Понад те, факт призначення П. Качура став результатом компромісу – як на центральному рівні (підписання президентом раніше ветоаного закону про держбюджет), так і на регіональному (відмова ексголови обласної державної адміністрації Н. Гаркавої від претензій на посаду)⁶⁹.

Основні принципи роботи своєї команди він представив на прес-конференції 5 лютого 2007 р., запропонувавши свою стратегію та окресливши найбільш значущі проблеми для регіону. Серед них те, що жителі області не пов'язують із цим регіоном своє майбутнє і що за 2006 р. виїхало 43,5 тис. осіб. За його даними, Сумська область щоденно втрачала 3,6 млн грн. Для прикладу навів ситуацію з автомобілями – із 16 тис. придбаних у 2006 р. машин тільки четверту частину було куплено в області, решту – в інших регіонах, де й залишилися податки. Основним пріоритетом економічної сфери було названо приріст обсягів прямих іноземних інвестицій у 1,5 рази. Ці питання він обговорював із Президентом і Прем'єр-міністром України, а також щодо перспектив розвитку Сумщини на 15–20 років, у тому числі теми тенденцій економічного розвитку та дотацій. З цією метою було створено «Маркетинговий центр», сформовано бази даних про наявність вільних земельних ділянок та приміщень для будівництва та підприємництва. Щодо розвитку основних галузей економіки області, зокрема агропромислового сектору, у 2007 р. планувалося додатково залучити до обробітку 226 тис. га ріллі⁷⁰. Основні зусилля обіцяно докласти до збільшення робочих місць, сприяння відродженню низки підприємств і збільшення зарплатні.

⁶⁹ Хоруженко О., Тарнацький А. Сумська область. URL: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

⁷⁰ Хоруженко О., Тарнацький А. Сумська область. URL: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

На думку голови обласної державної адміністрації, управлінці повинні долучитися до захисту земельних і майнових прав селян під час укладання договорів оренди. За ініціативи голови ОДА у лютому 2007 р. розпочався процес формування громадських рад при галузевих управліннях, які входили до складу облдержадміністрації. Голова облдержадміністрації позиціонував себе як публічна людина. Зазначимо також, що це був перший за кілька років випадок, коли голова обласної державної адміністрації розпочав свою діяльність з особистого плану дій, в якому зазначено конкретні критерії оцінки виконання. Робота його попередників такою публічністю не відрізнялася.

Під впливом публічної діяльності голови ОДА запроваджувалися нові форми роботи органів влади. Зокрема, на сайтах Сумської ОДА, Сумської обласної ради та Сумської міської ради в 2006 р. почали працювати онлайн-приймальні керівників цих інституцій⁷¹. Найбільш активним у плані звітності перед громадою і виборцями був міський голова Сум Г. Мінаєв, який першим відкрив інтернет-обговорення комунальних та політичних проблем, активно брав участь у різних форумах та провів публічний звіт міського голови перед жителями громади в залі, куди міг потрапити кожен бажаючий. Варто відзначити, що органи виконавчої та законодавчої влади почали працювати відкрито і прозоро.

Міський голова Сум Г. Мінаєв відзначився відкритістю та максимальною присутністю і на шпальтах газет, і в інтернет-приймальнях упродовж 2007 р., хоча ця відкритість значно поступалася його відкритості до та незадовго після виборів 2006 р. Однак така активність спадала з наростанням проблем у нього і його оточення. Прес-конференції та публічні висловлювання власної позиції значною мірою йшли на користь іміджу голови обласної ради В. Шапошника. Однак така відкритість мала і зворотний бік, оскільки він набув репутації досить важкодоступного політика, коли ініціатива виходила не від нього.

⁷¹ Хоруженко О., Тарнауцький А. Сумська область. URL: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

У руслі гасел «помаранчевої революції» голова обласної ради В. Шапошник від імені депутатів закликав жителів області відкрито звертатися до них з приводу фактів корупції, утисків, хабарництва, переконуючи їх у тому, що за нової влади на місцях і в центрі наявні проблеми швидше і надійніше можна розв'язати за допомогою закону, чесним шляхом, без залучення брудних корупційних схем. Боротися з цим злом, заявляв він, слід усім миром, хоча, звісно, ще не всі поборили в собі страх, не всі вірять у реальність перемін⁷². У результаті – жителі області зазнали повного розчарування від дій «помаранчевої» влади.

Попри певні зміни у діяльності і поведінці регіональної політичної еліти Сумщини 65,3 % сумчан стверджували, що не було реальної рівності громадян перед законом, а у тому, що така рівність існувала, були впевнені близько 20 % респондентів⁷³. Вагалися з відповіддю 14,7 % сумчан. «Перевагами» перед законом користувалися, на думку населення, насамперед ті, хто має гроші (68,7 %), владу (73,3 %) та знайомства (29,3 %) ⁷⁴. Тільки 2,7 % респондентів вважали, що в Україні всі рівні перед законом. Крім того, більшість опитаних сумчан вважали корупцію найбільш шкідливою саме у політичній сфері.

Причиною невдоволення центральної влади Сумською регіональною елітою могла стати втрата контролю адміністрацією над ВАТ «Сумхімпром», приватизація якої була призначена на 2008 р. Лояльний облдержадміністрації голова правління підприємства М. Трофименко наприкінці осені 2007 р. був замінений урядом В. Януковича на Є. Лапіна, колишнього народного депутата України від Партії регіонів. Голова Сумської ОДА П. Качур із самого початку виступив проти цього призначення, вказуючи на те, що кандидатура Є. Лапіна не була узгоджена з ОДА. Після того, як був сформований Кабінет Міністрів України

⁷² Жмурков В. Критерій один – диктатура закону. URL: <http://www.golos.com.ua/article/214112>

⁷³ Хоруженко О., Тарнацький А. Сумська область. URL: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

⁷⁴ Хоруженко О., Тарнацький А. Сумська область. URL: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Sumy1.pdf>

на чолі з Ю. Тимошенко, він відправив у Міністерство промислової політики лист з проханням розглянути питання про керівництво підприємства, що було одним з найбільших в Україні виробників мінеральних добрив. Однак наприкінці березня 2008 р. наглядова рада ВАТ «Сумхімпром» затвердила Є. Лапіна на посаді голови правління на новий п'ятирічний термін. З огляду на те, що в умовах підготовки підприємства до продажу ціна контролю над ним зростала, це було розцінено як програш голови обласної державної адміністрації⁷⁵. Понад те, була інформація, що голова ОДА П. Качур не зміг або не захотів допомогти в земельних питаннях близьким до президента людям.

Спостерігався й конфлікт між головою Сумської ОДА П. Качуром та Кабінетом Міністрів України, який очолював В. Янукович. Голова обласної державної адміністрації П. Качур заявляв, що Сумщина дискредитована урядом. Так, за півроку субвенції виплачені лише на 10 відсотків від належного. Друга проблема: не відшкодовано податок на додану вартість – понад 70 млн грн не повернуто підприємствам області. А це вимивання обігових коштів, далі – падіння виробництва та зменшення податкових надходжень⁷⁶. П. Качур безпосередньо звертався до представників Партії регіонів з приводу субвенцій на водопостачання. «Всі знають, що половина коштів, виділених на це, була спрямована урядом для Донецького регіону. Друга половина – решті України»⁷⁷. Вважаючи область обділеною, П. Качур просив вплинути на ситуацію. Натомість отримав від уряду В. Януковича доручення «вирішити питання»⁷⁸. Такою на той час була схема роботи Кабінету Міністрів України з регіонами.

⁷⁵ Семейное дело. Виктор Ющенко уволил сумского губернатора Павла Качура, назначив на его место своего земляка. 02.06.2008. URL: <https://www.dsnews.ua/politics/art35343>

⁷⁶ Система, яку потрібно ламати. 01.08.2007. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/967/113/35169/>

⁷⁷ Система, яку потрібно ламати. 01.08.2007. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/967/113/35169/>

⁷⁸ Система, яку потрібно ламати. 01.08.2007. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/967/113/35169/>

Пояснити причини звільнення того чи іншого очільника області за час каденції одного президента було іноді досить складно. Так, заступник голови Секретаріату Президента. Р. Безсмертний під час представлення нового очільника області М. Лаврика звеличував перед місцевими регіональними елітами за гарну якість роботи і множинні досягнення П. Качура. Тому виникало логічне запитання, за що ж його, власне, звільняють. Пояснення були у виступі П. Качура, який заявив, що «я ніколи не був зручним для центральної влади, бо не виконував команди «фас!»⁷⁹. На прощальній прес-конференції П. Качур наголосив, що працював за принципом «не кради, не бреші і не лінуйся», причини його відставки не пов'язані з роботою і політикою⁸⁰. Оцінюючи діяльність П. Качура, Д. Живицький зазначав, що «був Павло Качур, який був недовго, але це був такий свіжий подих, почалися процеси розвитку туризму, перенесення органу в обласну філармонію. Був такий розвиток європейського стилю»⁸¹. Зазначимо також, що за ініціативи голови Сумської обласної державної адміністрації П. Качура з метою вшанування мешканців області, вартих захоплення і поваги, вчинки яких були прикладом мужності, сміливості, самовідданості, доброти і життєлюбства, утвердження в суспільстві цінності людського життя, була започаткована народна премія «Гордість Сумщини»⁸². Переможців визначали у десяти номінаціях – «Видатні приклади відваги», «Відчуття обов'язку», «Дитяча мужність», «Рекорд року», «За

⁷⁹ Семейное дело. Виктор Ющенко уволил сумского губернатора Павла Качура, назначив на его место своего земляка. 02.06.2008. URL: <https://www.dsnews.ua/politics/art35343>

⁸⁰ Чернов В. Губернатором Сумщини знову став Микола Лаврик. 10.04.2008. URL: https://gazeta.ua/articles/life/_gubernatorom-sumschini-znovu-stav-mikola-lavrik/220878

⁸¹ Екзаступник міністра Живицький – про роботу в уряді Гончарука, крісло голови Сумської ОДА і звільнення її посадовців. 23.05.2020. URL: <http://sumy.today/news/politics/3770-ekzastupnyk-ministra-zhyvytskyi-pro-robotu-v-uriadi-honcharuka-krislo-holovy-sumskoi-oda-i-zvillnennia-ii-posadovtsiv.html>

⁸² Коваленко О. Суми. Визначено переможців народної премії «Гордість Сумщини». 03.04.2008. URL: http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/tserkva_i_kultura/2008/04/03/15289.html

турботу та самовідданість», «Сила духу», «Досягнення всього життя», «Сімейна історія», «Кращий сусід», «Професійна гідність», а також була запроваджена додаткова номінація «Особлива відзнака». Тобто, очільник області намагався долучити людей до активної участі в житті області.

Звільнення з посади голови Сумської ОДА П. Качура пов'язували з тим, що він не дав згоду здійснити на Сумщині низку бізнес-схем, пов'язаних із землею. З цього приводу керівник Сумського центру досліджень регіональної політики О. Хоруженко зазначав, що «він став на дорозі у людей, які використовують свій вплив на Секретаріат Президента в особистих цілях. Павла Степановича погубили земля і «Хімпром»⁸³. Тобто, є підстави твердити, що як за стилем керівництва, так і за поведінкою очільники області суттєво різнилися.

Зміну керівників Сумської обласної державної адміністрації в період президентства В. Ющенка досить часто «пояснювали бізнес-інтересами високопосадовців, близьких до глави держави»⁸⁴ та конфліктами з головою Секретаріату Президента В. Балогою. Зокрема, конфлікт з головою Секретаріату Президента став причиною звільнення з посади голови Сумської ОДА Н. Гаркавої. Певну роль у звільненні відіграв і брат глави держави П. Ющенко, «який нібито мав інтерес до спиртової галузі в регіоні»⁸⁵.

Неодноразово у стосунках центру і регіональної політичної еліти виникав кадровий конфлікт щодо призначення очільників районних державних адміністрацій. За підсумками півріччя, найгірше спрацювали райони, де не було голів райдержадміністрацій, – Великописарівський, Липоводолинський, Роменський. Але всі кандидатури на заміщення цих посад, винесені на розгляд

⁸³ Семейное дело. Виктор Ющенко уволил сумского губернатора Павла Качура, назначив на его место своего земляка. 02.06.2008. URL: <https://www.dsnews.ua/politics/art35343>

⁸⁴ Семейное дело. Виктор Ющенко уволил сумского губернатора Павла Качура, назначив на его место своего земляка. 02.06.2008. URL: <https://www.dsnews.ua/politics/art35343>

⁸⁵ Семейное дело. Виктор Ющенко уволил сумского губернатора Павла Качура, назначив на его место своего земляка. 02.06.2008. URL: <https://www.dsnews.ua/politics/art35343>

Кабінету Міністрів України, були відхилені. При цьому – жодних пояснень. «Але ж це питання не політики, це питання управління. І тут має бути довіра до керівників області»⁸⁶. Подібні ситуації траплялися практично щоразу зі зміною президента та очільника області. Зокрема, у липні 2019 р. були звільнені 8 з 18 керівників місцевих райдержадміністрацій, а станом на квітень 2020 р. у Сумській області не було призначено жодного керівника райдержадміністрації, єдина область, де не було жодного нового голови РДА. Відповідно, тимчасові очільники районних адміністрацій добре розуміли, що вони тимчасові, з одного боку, а з іншого – часи РДА закінчуються, й мали велику спокусу «брати від життя все та заплющувати очі на сумнівні «схеми» на районному рівні»⁸⁷. Понад те, вплив т. в. о. голів РДА, а отже президента та голови обласної державної адміністрації був мінімальний на процеси, що відбувалися на районному рівні. Відсутність нових очільників райдержадміністрацій – це удар по голові облдержадміністрації, який повинен здійснювати політику центру на місцях. І, як наслідок, за недоліки в роботі з підбору кандидатур на посади керівників місцевих державних адміністрацій голова Сумської обласної державної адміністрації Р. Грищенко (2019–2020) дістав догану⁸⁸. Раніше перед подібними призначеннями проводилися попередні політичні консультації, у тому числі з окремими депутатами обласної ради або їх партійними силами. Є підстави твердити, що очільник області віддавав частину своїх територій під вплив місцевих еліт. Водночас регіональні еліти (обласні депутати, силовики, мери, керівники регіональних органів виконавчої влади) не здатні пролобіювати призначення своїх людей на місцях. Тому й очільники області тимчасові та слабкі.

На залучення в область вітчизняних та зарубіжних інвестицій наголошував очільник області Ю. Чмирь (2010–2013) у стосунках з

⁸⁶ Система, яку потрібно ламати. 01.08.2007. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/967/113/35169/>

⁸⁷ Бно-Айріян М. Порядок vs хаос: чому правильний менеджмент є критично важливим. 20.04.2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/04/14/7247864/>

⁸⁸ Указ Президента України №261/2020 «Про притягнення до відповідальності». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2612020-34305>

представниками бізнесу. Зокрема, у презентації інвестиційного потенціалу Сумської області «Сумщина – регіон із майбутнім» взяли участь представники близько 50 дипломатичних місій в Україні, іноземних торгово-промислових палат, вітчизняних і зарубіжних інвестиційних фондів і підприємств. Область іноземним гостям презентували голова Сумської облдержадміністрації Ю. Чмирь, голова обласної ради Г. Михайленко, президент Сумської ТПП К. Макаренко, обласні депутати, очільники провідних підприємств, установ і організацій Сумщини, акцентуючи увагу на тому, що регіон відзначався економічною активністю і мав колосальний потенціал для розвитку, та наголошуючи на унікальності Сумщини – у європейських стандартах ведення бізнесу. При цьому представники регіональної політичної еліти називали відповідальність і надійність – як два принципи, за якими працювала влада регіону, налагоджуючи конструктивний діалог із інвесторами. «У Сумській області ми ставимо за мету не просто співпрацю з владою, щоб влада не заважала, а щоб влада допомагала і була партнером для бізнесу. Саме партнером. Друге, звичайно, – відповідальність. Сьогодні ми відповідаємо за нашу домовленість із бізнесом щодо супроводу проекту, реєстрації, ліцензування, видачі сертифікатів, проходження всіх дозвільних процедур та ведемо підприємців у рамках «єдиного інвестиційного вікна»⁸⁹. Цей механізм очільники області називали «обласним законом», наголошуючи, що влада і бізнес на Сумщині – партнери, які працюють на розбудову області та підвищення рівня життя громадян регіону⁹⁰.

Голова ОДА Ю. Чмирь поєднував свою посаду з обов'язками голови Партії регіонів. Напередодні парламентської виборчої кампанії 2012 р. він заявляв, що «як голова партійної організації Партії регіонів на території Сумської області я формував групу тих кандидатів в депутати, які б були різного плану – по галузях. У нас

⁸⁹ Гвоздик О. Сумщина – регіон із майбутнім. URL: <http://www.cci.sumy.ua/about/pressa/article.php>

⁹⁰ Гвоздик О. Сумщина – регіон із майбутнім. URL: <http://www.cci.sumy.ua/about/pressa/article.php>

є досвідчений будівельник, успішний підприємець, промисловець, представник аграрного бізнесу, представник місцевого самоврядування. Вони зможуть відстоювати різні галузі економіки у Верховній Раді. Їм буде легше розглядати повний спектр питань і приймати рішення»⁹¹.

Відомий прецедент «щодо знищення заступником голови Сумської обласної державної адміністрації сільського господарства в Сумській області, розкрадання земель сільськогосподарського призначення», нібито організував групу осіб (з ознаками злочинного угруповання), до складу якої входили колишній керівник Головного управління Держкомзему, керівник землевпорядкової служби Сумського району, помічники заступника голови ОДА, які у період 2010–2011 рр. займалися поборами з керівників. Помічники нібито вимагали від керівника одного з агропідприємств заплатити корупційний «земельний податок» у розмірі 100 дол. США з кожного гектара землі, яку орендує господарство. Таким чином, він мав виплатити 300 тис. дол. У зверненні наголошувалося, що це не одиничний випадок, а система взаємовідносин з орендарями землі у Сумській області. Землі резерву і державного запасу оформлялися на підставних осіб під заяви на отримання земель для ведення особистого сільського господарства⁹². Йшлося також і про можливу участь голови Сумської обласної державної адміністрації Ю. Чмиря у доведенні до банкрутства ВАТ «Акціонерна компанія «Свема» (м. Шостка Сумської області)⁹³.

Попри це, Указом Президента України голова Сумської обласної державної адміністрації Ю. Чмирь був нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня за «значний особистий внесок у становлення України, утвердження її суверенітету та міжнародного

⁹¹ Стегній І. Сумщина: Юрій Чмирь хоче в майбутньому парламенті «сумський клан». 20.08.2012. URL: <https://www.oporaua.org/article/vyborny/2039-sumshchyna-jurij-chmyr-hoche-v-majbutnomu-parlament-i-lsumskyj-klan>

⁹² Омельченко розкопав компромат на віце-губернатора Сумщини. 27.02.2012. URL: <https://www.unian.ua/politics/614591-omelchenko-rozkopav-kompromat-na-vitse-gubernatora-sumschini.html>

⁹³ Омельченко розкопав компромат на віце-губернатора Сумщини. 27.02.2012. URL: <https://www.unian.ua/politics/614591-omelchenko-rozkopav-kompromat-na-vitse-gubernatora-sumschini.html>

авторитету, заслуги у державотворчій, соціально-економічній, науково-технічній, культурно-освітній діяльності, сумлінне та бездоганне служіння українському народові»⁹⁴. Керівництво Сумською областю згодом стало трампліном для призначення Ю. Чмиря заступником голови Адміністрації Президента В. Януковича.

Незважаючи на таку високу оцінку діяльності, згодом колишній голова Сумської ОДА підозрювався у приховуванні ще одного паспорта, підробці та використанні підроблених офіційних документів, а також у декларуванні недостовірних відомостей⁹⁵. У процесі слідства було встановлено, що Ю. Чмирь, який на той час був депутатом Сумської обласної ради, на підставі неправдивої заяви «про втрату паспорта отримав новий документ, а старий продовжував використовувати для юридично значущих нотаріальних дій»⁹⁶. Депутат не вніс у декларацію про доходи доньки, хоча у ході слідства зібрано достатньо доказів того, що вони проживали та проживають разом. Зокрема, в декларації не зазначено 9 квартир та 3 паркомісця у столиці, дохід від продажу нерухомості та корпоративні права двох товариств з обмеженою відповідальністю, що належать 20-річній непрацюючій доньці⁹⁷. Дії колишнього високопосадовця прокуратура кваліфікувала за чотирма пунктами Кримінального кодексу: України: ч. 1 ст. 357 (умисне приховування офіційного документа), ч. ч. 1 і 4 ст. 358 (підроблення та використання завідомо підробленого документа) та ст. 366 (декларування недостовірної інформації). За ними депутату загрожувало до двох років ув'язнення з позбавленням права

⁹⁴ Івченко В. Президент оценил услуги Чмыря на Сумщине как третьестепенные. 16.09.2011. URL: <http://dancor.sumy.ua/news/newslne/69973>

⁹⁵ Генпрокуратура завершила розслідування проти экс-губернатора Сумської області. 01.08.2017. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/08/01/novyna/pravo/henprokuratura-zavershyla-rozsliduvannya-proty-eks-hubernatora-sumskoyi-oblasti>

⁹⁶ Генпрокуратура завершила розслідування проти экс-губернатора Сумської області. 01.08.2017. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/08/01/novyna/pravo/henprokuratura-zavershyla-rozsliduvannya-proty-eks-hubernatora-sumskoyi-oblasti>

⁹⁷ Генпрокуратура завершила розслідування проти экс-губернатора Сумської області. 01.08.2017. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/08/01/novyna/pravo/henprokuratura-zavershyla-rozsliduvannya-proty-eks-hubernatora-sumskoyi-oblasti>

обіймати державні посади на строк до трьох років⁹⁸. Однак, покараний не був.

Події Революції Гідності змінили хід історії та долі людей. По-різному проявили себе представники регіональної політичної еліти у процесі революційних подій, хтось був її учасником, а хтось надсилав «тітушок» до Києва, хтось вичікував. Не зупиняючись детально на поведінці усіх, наведу лише позицію міського голови Сум Г. Мінаєва: «Я не за революцію і не за контр-революцію. Знаю, що мою позицію частина сумчан оцінює досить негативно. Хтось каже, що Мінаєв зрадив і не підтримує протесту. Але подвійної гри з мого боку немає. Якщо громада скаже, залишу свою посаду»⁹⁹. І далі зазначав: «Однак вона мусить це сказати у законний спосіб – провівши референдум, якому я сприятиму. А то багато хто хоче погратись у революцію. Не можна сьогодні грати в революцію, а завтра кричати про репресії. Якщо робити революцію, то треба робити, а не шмарккі пускати. У 2004-му була революція. А зараз політична криза, у якій я не пристаю ані до опозиції, ані до влади»¹⁰⁰. Цю позицію можна поділяти чи не поділяти, однак вона була озвучена, і це заслуговує на повагу. Понад те, 26 лютого 2014 р. Г. Мінаєв подав у відставку за власним бажанням, щоправда, після того, як його відставки вимагали представники громади на позачерговій сесії Сумської міської ради, і запропонував провести повне перезавантаження влади в країні шляхом виборів, мотивуючи при цьому свою поведінку: «Я не зрадив. Я очистив, за законами революції, шлях новій владі. Тільки вибори можуть все вирішити і заспокоїти суспільство. Всі на вибори. І керуйте містом, якщо вам довірить громада»¹⁰¹. Він також надіслав

⁹⁸ Генпрокуратура завершила розслідування проти экс-губернатора Сумської області. 01.08.2017. URL: <https://www.slovovidlo.ua/2017/08/01/novyna/pravo/henprokuratura-zavershyla-rozsliduvannya-protu-eks-hubernatora-sumskoyi-oblasti>

⁹⁹ Івченко В. Мер Сум Геннадій Мінаєв: «Не можна сьогодні грати в революцію, а завтра кричати про репресії». 08.02.2014. <https://tyzhden.ua/Politics/100618>

¹⁰⁰ Івченко В. Мер Сум Геннадій Мінаєв: «Не можна сьогодні грати в революцію, а завтра кричати про репресії». 08.02.2014. <https://tyzhden.ua/Politics/100618>

¹⁰¹ Мер Сум Мінаєв подав у відставку. 25.02.2014. URL: https://lb.ua/news/2014/02/25/257139_mer_sum_minaev_podal_otstavku.html

до Верховної Ради України подання про проведення 25 травня 2014 р. виборів сумського міського голови та депутатів Сумської міської ради, однак сам балотуватися не планував більше. Усі формальні процедури були дотримані.

Ініціативу про висунення на посаду голови ОДА після Революції Гідності намагалася взяти на себе рада Майдану Сумщини. У червні 2014 р. на засіданні вона звернулася до президента з проханням зняти з посади голови Сумської ОДА народного депутата України В. Шульгу (березень – вересень 2014). Другим питанням порядку денного став розгляд резюме претендентів на посаду. Рада Майдану запросила на своє засідання і запропонувала надати резюме таким претендентам на пост голови Сумської ОДА: О. Сугоняку, М. Трофименку, О. Бояринцеву та В. Шульгу. О. Сугоняко відмовився, пославшись на те, що номер 1 у Політичній партії «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» на Сумщині був і залишався С. Лихман, і тільки він міг претендувати на посаду від їхньої політичної сили. В. Шульга проігнорував запрошення ради Майдану. Чи дійшло запрошення до О. Бояринцева – невідомо. Єдиний з цього списку, хто надіслав своє резюме, був М. Трофименко (екскерівник «Хімпрому» і колишній перший заступник міського голови Сум). Крім того, своє резюме на розгляд ради Майдану надіслав В. Шапошник (ексголова Сумської обласної ради)¹⁰². На жаль, ця ініціатива ради Майдану так і не була реалізована.

Поведінка очільника обласної ради М. Клочка (лютий – грудень 2014) під час призначення заступників була безапеляційною як за процедурою, так і за формою. Так, на сесії Сумської обласної ради її голова у квітні 2014 р. «з голосу» доповнив порядок денний питанням про обрання першого заступника очільника обласної ради, «ненав'язливо» назвавши при цьому також ім'я кандидата¹⁰³. Депутат О. Бояринцев заявив: «Хоча б для вигляду запропоновану кандидатуру узгодили у фракціях

¹⁰² Адаменко Е. Шапошник хочет стать губернатором Сумщины. 19.06.2014. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/news/newslines/135782>

¹⁰³ Жмурков В. Зробити дії прозорими, повноваження передати на місця. 18.04.2014. URL: <http://www.golos.com.ua/article/24376>

чи погоджувальній раді, не кажучи вже про її публічне обговорення»¹⁰⁴. І хоча репліка О. Бояринцева була схвалена більшою кількістю присутніх депутатів, голова обласної ради і далі «узгоджував» порядок денний сесії. Тобто, відбувалося любіювання особистих інтересів, незважаючи на колективну думку представницького органу.

Удруге М. Ключко виявив характер під час розгляду питання про зняття з посади завідувача однієї зі сумських комунальних аптек. Попри те, що перед голосуванням кілька депутатів намагалися захистити опального керівника, М. Ключко відстоював свою лінію та ще й спробував задавити присутніх своїм авторитетом, заявивши вголос, мовляв, якщо підтримають пропозицію, то він у боргу не залишиться. Однак більшість депутатів не захотіли мати голову облради своїм «боржником» і не піддалися на умовляння¹⁰⁵.

Пріоритети, які визначала для себе регіональна еліта, були досить різними і багатоманітними. І досить часто особисті інтереси домінували. Так, у період Революції Гідності в січня 2014 р. голова Сумської обласної ради М. Ключко з родиною побував в Італії, потім – у Швейцарії. Зазначимо, що мінімальна вартість квитка в бізнес-класі на той момент зі столиці до Італії – 2000 євро. У серпні 2014 р. із родиною літав до Варшави. Потім – знову до Риму. Через місяць побував у Дортмунді (Німеччина). У грудні – у Стамбулі. Він відвідував Іспанію, Угорщину, Естонію, Фінляндію, ОАЕ, Росію та багато інших країн світу, будучи головою обласної ради. Очоливши 26 грудня 2014 р. Сумську ОДА, М. Ключко (грудень 2014 – червень 2019) через тиждень після призначення, 3 січня 2015 р., разом із дружиною відправився до Неаполя. Після відпочинку в Італії, повернувшись на батьківщину, подружжя відвідало Туреччину, незважаючи на те, що на Сумщині були проблеми з опаленням, відсутня гаряча вода в будинках, школах, дитсадках і лікарнях¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Жмурков В. Зробити дії прозорими, повноваження передати на місця. 18.04.2014. URL: <http://www.golos.com.ua/article/24376>

¹⁰⁵ Жмурков В. Зробити дії прозорими, повноваження передати на місця. 18.04.2014. URL: <http://www.golos.com.ua/article/24376>

¹⁰⁶ Микола Ключко: досє, компромат і дорогі подорожі політика. URL: <https://znaj.ua/dossier/371-mikola-klochko-dosye-kompromat-i-dorogi-podorozhi-politika>

Попри усі проблеми, які були в області, голова Сумської облдержадміністрації М. Ключко за підсумками 2015 р. посів 7-ме місце у рейтингу успішності серед колег-керівників українських регіонів, а за підсумками 2016 р. – 8-ме. Натомість, Сумщині за результатами моніторингу, проведеному у 2016 р., дісталось одне з останніх місць в Україні¹⁰⁷. Гірше оцінили лише здобутки Луганської та Донецької областей, де тривала війна. Зазначимо, що спроможність областей оцінювало Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, а успішність їхніх керівників – Комітет виборців України. Ймовірно, вони бачать «ситуацію по-різному, але ж не настільки!». У Сумській облдержадміністрації підраховали, що з 64 показників, за якими виводився рейтинг регіону за підсумками 2016 р., 18 показників взяли з 2015 р. Це – понад 28% від загальної кількості. Тому, дійшли висновку в ОДА, «результати проведеного моніторингу не повною мірою відображають тенденції соціально-економічного розвитку регіонів за 2016 р.»¹⁰⁸. Рядові чиновники сприйняли результати рейтингового оцінювання здобутків області досить болісно.

Ключовим меседжем для низки представників регіональної політичної еліти після Революції Гідності стала боротьба з корупцією. Очільник Сумської обласної ради С. Салатенко (грудень 2015 – грудень 2016) запропонував проводити збори для громадського обговорення фактів зловживань владою, наголосивши при цьому, що як «голова обласної ради, громадський діяч, людина, яка пройшла Майдан, воював в АТО, я не зупинюся, доки не вилучу з області олігархічні мафіозні клани та корупційні схеми»¹⁰⁹. Він закликав називати прізвиська та імена корупціонерів, виводити їх «на чисту воду», наголошуючи «нам потрібна чесна

¹⁰⁷ Чернов В. Компас для рейтингу. 13.06.2017. URL: <http://www.golos.com.ua/article/290056>

¹⁰⁸ Чернов В. Компас для рейтингу. 13.06.2017. URL: <http://www.golos.com.ua/article/290056>

¹⁰⁹ «Дізнався про корупцію – дій!». Семен Салатенко очолив антикорупційний рух Сумщини. 06.03.2016. URL: <https://sorada.gov.ua/actual/actual/16093-2016-03-06-08-29-26.html>

влада. Нам потрібен «антикорупційний рух. Ми перші, хто це зробить і не зупиниться попри погрози та залякування»¹¹⁰. Водночас С. Салатенко зазначив, що на Сумщині немає єднання місцевих політиків задля покарання винних у корупції. Тому запропонував об'єднатися усім небайдужим за долю області. Під час зборів були оприлюднені факти про роботу нелегальних заправок, корупційних дій в ОКАП «Сумиоблагроліс» та судовій системі, названі прізвища тих, хто очолював «корупційний рух» області. Було продемонстровано відео, у якому підприємець В. Болдін розповів про корупційні схеми високопосадовців, які вимагають гроші у бізнесменів.

За результатами зустрічі голова обласної ради звернувся до правоохоронних органів, аби вони дали правову оцінку всім озвученим фактам і доручив підготувати звернення до міністра внутрішніх справ України. Також активісти вирішили створити оргкомітет зі складу учасників зборів, об'єднати зусилля з «Антикорупційним рухом», який очолював В. Наливайченко. Окрім цього – запланували звернутися до депутатів Сумської обласної ради з пропозицією розглянути інформацію щодо корупційних дій у Сумській області та оприлюднити факти на черговій сесії обласної ради¹¹¹.

Дії голови обласної ради викликали спротив у цілої низки представників регіональної політичної еліти, які робили все, щоб скомпрометувати його. І, врешті, 2 грудня 2016 р. досягли мети, домігшись відставки голови обласної ради С. Салатенка. Офіційною версією звільнення С. Салатенко з посади голови Сумської обласної ради була його непрофесійність та неспроможність керувати таким колегіальним органом, як Сумська обласна рада. Останньою краплею став пов'язаний з ним корупційний скандал щодо перевищення своїх повноважень та «відмазування»

¹¹⁰ «Дізнався про корупцію – дій!». Семен Салатенко очолив антикорупційний рух Сумщини. 06.03.2016. URL: <https://sorada.gov.ua/actual/actual/16093-2016-03-06-08-29-26.html>

¹¹¹ «Дізнався про корупцію – дій!». Семен Салатенко очолив антикорупційний рух Сумщини. 06.03.2016. URL: <https://sorada.gov.ua/actual/actual/16093-2016-03-06-08-29-26.html>

потенційного вбивці від кримінальної відповідальності. Адже кожний, хто сідає за кермо в нетверезому стані – злочинець!¹¹². Депутати дуже швидко обрали нового голову на безальтернативній основі. Фракція «БПП «Солідарність» запропонувала на цю посаду В. Токаря, який уже був головою обласної ради в 2009–2010 роках¹¹³. За таке рішення проголосувало 35 депутатів. Новобраний голова запровадив нові «правила гри». Уже перша сесія Сумської обласної ради під керівництвом В. Токаря розпочалася за участі 49 поліцейських у залі та поруч з ним. Крім того, змінилися правила заходження у сесійну залу. Тепер громадяни могли заходити у залу лише через другий поверх. Вхід на першому поверсі був лише для президії обласної ради та депутатів¹¹⁴. Тобто, правила гри змінилися, і не тільки щодо технічних моментів.

Своє особисте ставлення до керівництва країни регіональна політична еліта Сумщини відверто демонструвала досить рідко. Винятком може бути поведінка А. Семеніхіна, який після обрання на посаду міського голови Конотопа замінив у робочому кабінеті портрет президента П. Порошенка на портрет С. Бандери¹¹⁵.

Нестандартною поведінкою відзначався А. Семеніхін, захищаючи інтереси місцевих жителів. Зокрема, у грудні 2016 р. він вступив у боротьбу з приватними перевізниками, які хотіли підвищити вартість проїзду в маршрутних таксі з 3 до 6 грн, і, домагаючись свого, оголосили страйк. Для виходу з транспортного колапсу А. Семеніхін залучив комунальний транспорт і розірвав договори з найбільш войовничими перевізниками, внаслідок чого

¹¹² Фракція «Солідарність» пояснила, чому голосувала за звільнення Салатенка. 02.12.2016. URL: <http://sumy.today/frakciya-solidarnist-poyasnyla-chomugolosuvava-za-zviltrennya-salatenka>

¹¹³ Безальтернативні вибори: на голову облради висунули лише Володимира Токаря. 02.12.2016. URL: <http://sumy.today/bezalternatyvni-vybory-na-golovu-oblrady-vysunuly-lyshe-volodymyra-tokarya>

¹¹⁴ Новий голова облради боїться народу? 22.12.2016. URL: <http://sumy.today/novyy-golova-oblrady-boiytsya-narodu>

¹¹⁵ Ханін С. Диваки і влада. Очільники, які ламають стереотипи. 28.05.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2467771-divaki-i-vlada-ocilniki-aki-lamaut-stereotipi.html>

решта змушена була навіть знизити тариф з 3 до 2,5 грн: безпрецедентний випадок для України¹¹⁶.

У середовищі регіональної політичної еліти поведінка її представників була досить різною. Для прикладу візьмемо стосунки між головою Сумської ОДА М. Клочка та міським головою Конотопа А. Семеніхіним. 23 травня 2016 р. А. Семеніхін запропонував голові Сумської облдержадміністрації М. Клочку «влаштувати дуель» на детекторі брехні. Так міський голова відреагував на звинувачення з боку голови ОДА з приводу участі у незаконному полюванні, яке прозвучало на апаратній нараді¹¹⁷. «Я викликаю Клочка на дуель на детектор брехні з приводу корупції. Він посмів натякати, що я дотичний до незаконних полювань у районі та причетний до вбивства зубра. У цей час я був у від'їзді в Швеції. Це все робиться задля того, аби ми проголосували за звільнення Салатенка (голови обласної ради)»¹¹⁸. У свою чергу, голова ОДА, коментуючи цю заяву, назвав звинувачення з боку міського голови Конотопа спекуляцією фактами та політичними гаслами¹¹⁹.

На початку серпня 2017 р. А. Семеніхін відзначився також пішим походом з Конотопа до Києва зі зверненням до Президента України про розпуск депутатського корпусу Конотопської міської ради і призначення перевиборів¹²⁰. Звернення було складене і підписане учасниками скликаного у Конотопі народного віча. Приводом до такої акції стало системне блокування частиною

¹¹⁶ Ханін С. Диваки і влада. Очільники, які ламають стереотипи. 28.05.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2467771-divaki-i-vlada-ocilniki-akilamaut-stereotipi.html>

¹¹⁷ Ханін С. Диваки і влада. Очільники, які ламають стереотипи. 28.05.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2467771-divaki-i-vlada-ocilniki-akilamaut-stereotipi.html>

¹¹⁸ Ханін С. Диваки і влада. Очільники, які ламають стереотипи. 28.05.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2467771-divaki-i-vlada-ocilniki-akilamaut-stereotipi.html>

¹¹⁹ Ханін С. Диваки і влада. Очільники, які ламають стереотипи. 28.05.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2467771-divaki-i-vlada-ocilniki-akilamaut-stereotipi.html>

¹²⁰ Мер Конотопа пішов пішки до Президента у Київ зі зверненням. 06.08.2017. URL: https://sumypost.com/sumynews/politika/mer_konotor_go_to_kyiv/

депутатського корпусу, а саме – представників партії БПП «Солідарність», сесій міської ради, які зривалися кілька місяців поспіль. Пішки подолав близько 200 кілометрів, однак з главою держави йому зустрітися не дозволили охоронці. Під час зустрічі з представником приймальні президента погрожував влаштувати під стінами адміністрації акцію протесту, влігшись на каремати¹²¹. А 15 вересня 2017 р. А. Семеніхін прийшов до Сумської обласної ради з мітлюю, якою, за його словами, будуть гнати з посади голову сумської ОДА М. Клочка. Тоді він намагався потрапити до сесійної зали й виступити з трибуни, однак зробити це йому не вдалося – не пропустили правоохоронці¹²². Керівники ОДА, коментуючи цю ситуацію, сказали, що він «вибрав не ті двері».

Запровадження обов'язкових декларацій для державних службовців відкрили закриту, таємну сторону їхніх статків. Поява перших декларацій викликала у населення шок. Високопосадовці Сумщини хизувалися шикарними маєтками, квартирами в елітних новобудовах, дороговартісними авто та грошовими активами. Голова Сумської обласної ради В. Токар, судячи з його декларації за 2017 р., був чи не найбагатшим посадовцем Сумщини. Йому належав будинок у Сумах площею понад 400 м², вартістю майже 1,5 мільйона грн; квартира, вартістю майже 172 тис. грн, масток у понад 300 м², його вартість у декларації не вказана; три земельні ділянки загальною площею 1000 м², понад 600 м² та 20 000 м², загальною вартістю майже 300 тис. грн.; два «Мерседеси» GLE 250D 4 MATIC 2015 р. випуску та GLE 400 4 MATIC 2016 р. ціною майже 1,5 млн. грн та понад 2 млн. грн, відповідно¹²³.

Статки голови Сумської ОДА М. Клочка за рік майже не змінилися. Якщо у 2016 р. керманіч області володів 7,9 млн грн,

¹²¹ Ханін С. Диваки і влада. Очільники, які ламають стереотипи. 28.05.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2467771-divaki-i-vlada-ocilniki-aki-lamaut-stereotipi.html>

¹²² Ханін С. Диваки і влада. Очільники, які ламають стереотипи. 28.05.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2467771-divaki-i-vlada-ocilniki-aki-lamaut-stereotipi.html>

¹²³ Токар VS.Клочко VS.Лисенко: хто багатший? 20.04.2018. URL: <http://spec-kor.com.ua/publications/1578-klochkovstokarvslysenkokhtobahatshyiu.html>

то у 2017 р. задекларував близько 8,1 млн. Практично всі кошти чиновник зберігав готівкою, на банківських рахунках – 50 тис. За рік голова області заробив 266 тис. грн (заробітна плата, гонорари та інші виплати). 390 тис. грн заробила дружина чиновника, працюючи у міській лікарні та займаючись бізнесом. У декларації також зазначена земельна ділянка площею 0,1 га. Її очільник області декларував і минулого року. М. Ключко разом із дружиною задекларував три квартири та орендовану кімнату загальною площею 216 квадратних метрів. У родини Ключка два автомобілі, вони записані на дружину: Toyota RAV4 2011 та 2013 року випуску¹²⁴. Внесені у декларації матеріальні статки ще раз підтверджують їхню цінність для регіональної політичної еліти.

Кримінальні провадження щодо представників еліти продовжувалися, як це не прикро, і після Революції Гідності. Вони були характерні як для представників органів влади, так і силових структур. Управління СБУ в Сумській області з 2017 р. очолював В. Косинський, який до того декілька років був начальником управління внутрішньої безпеки СБУ. Під час Революції Гідності працював помічником керівника департаменту «Т» СБУ (захисту національної безпеки), а пізніше сам очолив цей департамент. В. Косинський був фігурантом декількох скандалів – щодо нього було відкрито кілька розслідувань антикорупційних органів. НАБУ відкрило кримінальне провадження також проти Г. Буткевича – як можливого ініціатора хабаря В. Косинському у вигляді надання гелікоптера в користування. 13.02.2014 р. слідчо-оперативною групою СБУ під керівництвом полковника В. Косинського штучно створювалися докази обвинувачення з метою залучення завідомо невинного до кримінальної відповідальності»¹²⁵. За

¹²⁴ Тунік Ю. Вони живуть не на одну зарплату. ТОП-10 найзаможніших губернаторів України. 11.04.2018. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/voni-zhivut-ne-na-odnu-zarplatu-reyting-nayzamozhnishi-gubernatoriv-ukrajini-488257.html>

¹²⁵ Заступником голови СБУ призначено одіозного Владислава Косинського. Що про нього відомо. 05.04.2019. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zastupnikom-golovi-sbu-priznacheno-odioznogo-vladislava-kosinskogo-shcho-pro-nogo-vidomo-50014982.html>

час роботи в Службі безпеки України В. Косинський «став долларовим мільйонером»¹²⁶.

Група депутатів Сумської обласної ради у лютому 2018 р. намагалася ініціювати звернення до президента, щоб «висловити недовіру начальнику управління СБУ в Сумській області В. Косинському з його подальшим звільненням». Депутат обласної ради О. Бояринцев, керівник обласної фракції «Воля народу», так виклав претензії депутатів до голови місцевого управління СБУ: «Косинський, замість виконання своїх прямих посадових обов'язків – забезпечення національної безпеки на території прикордонної області, – захопився політичними інтригами і «кришуванням» кримінальних схем на Сумщині»¹²⁷. За словами О. Бояринцева, спеціальні оперативні можливості Управління СБУ в Сумській області «постійно використовуються для чинення тиску на неугодних керівників і депутатів рад різних рівнів»¹²⁸. За даними, які вимагали перевірки, В. Косинський займався комерційним супроводом нелегального видобутку нафти і контрабанди¹²⁹. Попри це, у квітні 2019 р. Указом Президента України В. Косинського було призначено заступником голови Служби безпеки України¹³⁰.

¹²⁶ Заступником голови СБУ призначено одіозного Владислава Косинського. Що про нього відомо. 05.04.2019. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zastupnikom-golovi-sbu-priznacheno-odioznogo-vladislava-kosinskogo-shcho-pro-nogo-vidomo-50014982.html>

¹²⁷ Заступником голови СБУ призначено одіозного Владислава Косинського. Що про нього відомо. 05.04.2019. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zastupnikom-golovi-sbu-priznacheno-odioznogo-vladislava-kosinskogo-shcho-pro-nogo-vidomo-50014982.html>

¹²⁸ Заступником голови СБУ призначено одіозного Владислава Косинського. Що про нього відомо. 05.04.2019. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zastupnikom-golovi-sbu-priznacheno-odioznogo-vladislava-kosinskogo-shcho-pro-nogo-vidomo-50014982.html>

¹²⁹ Заступником голови СБУ призначено одіозного Владислава Косинського. Що про нього відомо. 05.04.2019. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zastupnikom-golovi-sbu-priznacheno-odioznogo-vladislava-kosinskogo-shcho-pro-nogo-vidomo-50014982.html>

¹³⁰ Указ Президента України №103/2019. Про призначення В. Косинського заступником Голови Служби безпеки України. 04.04.2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1032019-26398>

У діях регіональної еліти були й інші випадки, пов'язані з корупцією. Правоохоронці викрили керівника відділу Державної екологічної інспекції у Сумській області у систематичному вимаганні хабарів від підлеглого. Посадовець, який також був депутатом Сумської обласної ради, забажав щомісячно отримувати 2 тис. грн за не перешкоджання роботі підлеглого та залишення його на посаді. Під час одержання чергової суми в розмірі 4 тис. грн вказану особу затримано¹³¹.

До корупційних дій причетні були не лише окремі особи, а й органи влади. Так, у жовтні-листопаді 2018 р. влада Сум привласнила частину грошей Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) під час реконструкції міського колектора. Відповідні порушення виявили працівники Харківського територіального управління Рахункової палати. Як зазначила перевірка, з виділених на ремонт колектора 8,5 млн грн, 2,5 млн присвоїла місцева влада. Так, департамент інфраструктури міста Суми, який, власне, і був виконавцем робіт, примудрився включити до завершального акта роботи, яких насправді не було¹³².

Комунальне автотранспортне підприємство Сумської обласної ради 19 квітня 2017 р. за результатами тендера замовило ТОВ «Артмотор» новий легковий автомобіль Toyota Camry вартістю 940 тис. грн. Особливістю було те, що Сумське ТОВ «Артмотор» з групи компаній «Автоарт» належало О. Топчію і росіянину О. Лалаяну, які також володіли харківським дилером Toyota «Артсіті». Директором фірми-переможця був І. Биков¹³³. Резонансних випадків, пов'язаних з корупцією, серед регіональної еліти Сумщини було багато.

Важливою складовою поведінки представників регіональних еліт були обіцянки, які вони досить щедро роздавали під час

¹³¹ На Сумщині затримали депутата облради за систематичне вимагання хабарів. 23.01.2018. URL: <https://glavcom.ua/country/criminal/na-sumshchini-zatrimali-deputata-oblradi-za-sistematicallyne-vimagannya-habariv-467942.html>

¹³² Мэра Сум Лысенко уличили в хищении бюджетных денег. 30.11.2018. URL: <https://skelet.info/mera-sum-lysenko-ulichili-v-xishhenii-byudzhetyx-deneg/>

¹³³ Сумська облрада придбала елітну іномарку за мільйон гривень. 22.04.2017. URL: <http://sumy.today/sumska-oblrada-prydbala-ELITnu-inomarku-za-milyon-gryven>

виборчих кампаній. Щоправда, часто про їх виконання/невиконання повідомляти забували. До прикладу, у листопаді 2015 р. міський голова Сум О. Лисенко дав 93 обіцянки, з них він виконав 35, або 38%, провалив – 9 (10%) і ще 49 (52%) обіцянок мав реалізувати¹³⁴. Зокрема, серед виконаних обіцянок варто назвати завершення розробки «Стратегії розвитку міста Суми» до кінця 2019 р. У грудні міська громада погодила розроблену «Стратегію розвитку міста Суми до 2030 року». Стратегією визначено чотири основні напрями: доступність у рамках інклюзії, інформації, ментальності та транспортних сполучень; місто для людей – тобто фінансове забезпечення якісних умов проживання мешканців міста; конкурентоспроможна економіка та ефективне управління на основі світових тенденцій¹³⁵.

Виконав міський голова свою передвиборчу обіцянку забезпечити щорічне надання фіксованої підтримки кожній школі у розмірі 150 тис. грн. У період з 2016 до 2019 рр. місцевою владою надавалася фінансова підтримка школам із міського бюджету. Зокрема, у 2016 р. було надано на капітальні видатки 150 тис. грн, у 2017 р. – 150 тис. грн, у 2018 р. – 200 тис. грн, у 2019 р. – 200 тис. грн¹³⁶.

Обіцянку придбати до кінця 2019 р. щонайменше 4 нові автобуси О. Лисенко провалив. Станом на 8 січня 2020 р., відповідно до даних порталу публічних закупівель «Prozorro», КП «Електроавтотранс» не закуповувало автобуси від моменту фіксування обіцянки і до кінця 2019 р. Причиною цього найімовірніше був конфлікт інтересів, оскільки О. Лисенко був власником найбільшої транспортної компанії ТОВ «Сумитранс-С», а єдиним прибутковим видом транспорту в Сумах були маршрутки.

¹³⁴ Місцеві вибори близько: як виконує обіцянки мер Сум Олександр Лисенко. 08.09.2020. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2020/09/08/infografika/polityka/miscevi-vybory-yak-vykonuye-obicyanky-mer-sum>

¹³⁵ Стратегія розвитку міста Суми до 2030 року. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/rozrobka-stratehii-rozvytku/16496-strategiya-rozvitku-mista-sumi-do-2030-roku.html>

¹³⁶ Місцеві вибори близько: як виконує обіцянки мер Сум Олександр Лисенко. 08.09.2020. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2020/09/08/infografika/polityka/miscevi-vybory-yak-vykonuye-obicyanky-mer-sum>

Майже однакову кількість зобов'язань голова ОДА М. Клочко узяв на себе в кожній з галузей управління: соціальна політика, правоохоронні органи, національна безпека й оборона, екологія, державне управління й інфраструктура. До топ-3 виконаних обіцянок М. Клочка можна віднести: створення спеціальної робочої групи для перевірки санітарно-технічного стану локальних місць видалення відходів, полігонів та сміттєзвалищ, збільшення кількості загонів територіальної оборони вдвічі та облаштування Алеї пам'яті героїв України в Білопільлі. Серед невиконаних обіцянок була заява про спрямування його особистих депутатських коштів на облаштування військового містечка, зведення в регіоні нових фортифікаційних споруд та підтримка розвитку лісового господарства¹³⁷. Одні представники еліти роздають обіцянки, і коли справа стосується їхніх коштів чи їхніх інтересів, то обіцянки залишаються обіцянками.

Досить по-різному проявляли себе представники регіональної політичної еліти у процесі реалізації реформи децентралізації. Особливо яскраво це проявилось під час перших виборів до об'єднаних територіальних громад. Виборчий процес відбувався із порушенням законодавства та залученням адміністративного ресурсу. Місцева влада демонструвала, як багато робить для мешканців регіону, агітуючи громади у робочий час та даруючи за бюджетні кошти щедрі подарунки. Напередодні виборів очільник області М. Клочко та його заступники відвідали ті сільські ради, де відбувався виборчий процес. Зокрема, у Білопільському районі на території Миколаївської громади за участі голови ОДА урочисто відкрили відремонтовану амбулаторію. На території Охтирського району М. Клочко особисто вручив нові кардіографи колективам Грунської та Куземинської сільських лікарень та відвідав дитячий навчальний заклад «Барвінок», де виховувалося 56 дітей. У Недригайлівському районі голова ОДА відвідав ЦНАП, пообіцяв фінансову підтримку з обласного бюджету та відкрив новий міст через річку Сула. М. Клочко також відвідав у селі Коровинці

¹³⁷ Два роки губернаторства Клочка: як виконує обіцянки голова Сумської ОДА? 26.12.2016. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2016/12/26/infografika/polityka/dva-roky-hubernatorstva-klochka-yak-vykonuye-obicyanky-holova-sumskoyi-oda>

дитячий садочок, де було завершено утеплення фасаду, ремонт покрівлі, а вікна було замінено раніше, на які виділено до 1 мільйона гривень на умовах співфінансування з державного та місцевого бюджетів¹³⁸. Можемо констатувати, що часи змінилися, а влада – ні.

Однак був досвід, коли обіцянки реалізовувалися і еліта прагнула робити життя людей кращим. У цьому сенсі певні зрушення відбулися у зв'язку з децентралізацією, оскільки завдяки їй були передані на місця кошти, повноваження і відкрито нові можливості для позитивних змін, «якщо працювати сумлінно і з любов'ю до людей та України...». Приклад у цьому показує міський голова Тростянець Ю. Бова та його команда. Він зазначав, «... коли команда розпочинала реформу децентралізації, мало хто вірив у її успіх. Але я був впевнений, що вона – одна з ключових для позитивних змін і успіху України»¹³⁹. Тростянець зараз – чисті вулиці, цілі покрівлі, діодні ліхтарі, будівництво сонячної електростанції.

На виборах очільника новоствореної Тростянецької ОТГ у жовтні 2017 р. конкурентів у Ю. Бови не знайшлося і за нього віддали свої голоси 85 відсотків виборців. Про високий рівень довіри до нього свідчить і зайняте за підсумками 2017 р. третє місце у всеукраїнському рейтингу «Мер-інноватор»: Ю. Бову підтримав 21 відсоток тих, хто взяв участь у голосуванні, причому не тільки тростянчан¹⁴⁰. Оцінюючи діяльність голови Тростянецької громади, можна стверджувати, що він «все-таки упізнаний і необлаяний, справді претендує на статус «народного мера»¹⁴¹.

¹³⁸ Вибори ОТГ: На Сумщині влада використовує технології Партії регіонів. 15.12.2016. URL: <http://dancor.sumy.ua/news/newsline/190241>

¹³⁹ Ханін С. Тростянецьке диво: комфортно жити, працювати і відпочивати. 06.04.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2437284-trostanecke-divo-komfortno-ziti-pracuvati-i-vidpocivati.html>

¹⁴⁰ Ханін С. Тростянецьке диво: комфортно жити, працювати і відпочивати. 06.04.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2437284-trostanecke-divo-komfortno-ziti-pracuvati-i-vidpocivati.html>

¹⁴¹ Ханін С. Тростянецьке диво: комфортно жити, працювати і відпочивати. 06.04.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2437284-trostanecke-divo-komfortno-ziti-pracuvati-i-vidpocivati.html>

Новаторський підхід у Тростянці застосовано у роботі міської ради. На її сесіях вхід абсолютно вільний, а самі засідання транслюють онлайн. Усім 26 депутатам для роботи закупили через тендер планшети, тож голосування на сесіях – лише персональне і під пильним оком двох відеокамер. Міська рада за одне сесійне засідання встигала розглянути близько 50 питань порядку денного й ухвалити щодо них відповідні рішення. Результати голосування фіксувалися поіменно і висвітлювалися на інформаційному табло¹⁴². Варто додати, що «ручне» поіменне голосування дозволяло розглянути вдвічі менше питань. Також у Тростянці за ініціативи міського голови запроваджено смс-інформування мешканців міста про проведення громадських слухань, зборів квартальних комітетів, сесій, засідань виконавчого комітету, про планові роботи комунальних служб, організацію святкових і спортивних заходів¹⁴³.

Стратегічні напрями, які обирали міський голова Тростянця та його команда, завжди роз'яснювалися мешканцям міста, демонструючи зразки тісної співпраці. Свідченням того, що стратегічний план та робота правильні, були нагороди Ради Європи за те, що вміло кожного року виконувалися ті чи інші проекти із залучення додаткових ресурсів до реалізації завдань реформи місцевого самоврядування, розвитку громади і підвищення якості надання послуг населенню, а також кращих практик органів місцевого самоврядування з питань соціально-економічного розвитку територій, їх відповідності європейським стандартам і світовим тенденціям. «Комфортно працювати, комфортно жити, комфортно відпочивати», – цей принцип, що є в Європі, він сьогодні є і в Тростянці.

Програма «U-LEAD з Європою» провела онлайн навчальний візит до Тростянецької громади Сумської області, учасниками

¹⁴² Ханін С. Тростянецьке диво: комфортно жити, працювати і відпочивати. 06.04.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2437284-trostaneecke-divo-komfortno-ziti-pracuvati-i-vidpocivati.html>

¹⁴³ Ханін С. Тростянецьке диво: комфортно жити, працювати і відпочивати. 06.04.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2437284-trostaneecke-divo-komfortno-ziti-pracuvati-i-vidpocivati.html>

якого стали понад 130 представників громад з усієї України. Очільник Тростянецької ОТГ продемонстрував, що зміни не залежать від розміру чи географії, а тільки від волі і сміливості людей, зацентрувавши увагу на тому, що зміни можливі в різних сферах, навіть у традиційно «важких» для країни (медицина, безпека, благоустрій), які навіть центральний уряд боїться вирішувати. А місцеве самоврядування і його окремі команди на місцях стали не просто бенефіціарами урядової реформи децентралізації, а вже самі створюють нову культуру і стандарти управління, яких до цього в країні ніколи не існувало. Це унікальний історичний момент трансформації країни в реальному часі¹⁴⁴. Ю. Бова стверджував, що децентралізація – це величезний шанс для розвитку, мотивуючи тим, що держава дала інструмент, а далі – лише справа у менеджменті, який буде управляти територією, і в правильно визначених акцентах і пріоритетах розвитку цієї території¹⁴⁵. Узгодження поведінки центральних та регіональних еліт повинно підтримувати у населення відчуття захищеності з боку політичних інститутів.

Логіка політичної поведінки передбачала, що політична еліта центру зацікавлена в політичній стабілізації в країні, а регіональна – акцентувала увагу на заходах, пов'язаних зі зняттям соціальної напруги в області. Після зміни президента Сумська ОДА упродовж дев'яти місяців (червень 2019 – березень 2020 р.) не мала очільника. За цей час семеро осіб подали декларації як кандидати на посаду голови Сумської облдержадміністрації. Серед них С. Леонов, І. Пашенко, Р. Грищенко, Р. Семенуха, Д. Живицький, В. Ткаченко і А. Ченцов¹⁴⁶. Нарешті, у березні 2020 р. головою Сумської ОДА призначили військового прокурора Р. Грищенка. Як поведінка, так і діяльність нового очільника області викликала невдоволення регіональної політичної еліти. Зазначалося, що через

¹⁴⁴ Хоруженко О. Інновації – основна ідея Тростянецької громади. 24.03.2021. URL: <http://dancor.sumy.ua/articles/politics/359205>

¹⁴⁵ Хоруженко О. Інновації – основна ідея Тростянецької громади. 24.03.2021. URL: <http://dancor.sumy.ua/articles/politics/359205>

¹⁴⁶ Скакун С. Седьмой кандидат: на кресло главы ОГА претендует переселенец из Енакиево. 07.03.2020. URL: <http://dancor.sumy.ua/news/newline/306932>

місяць після призначення «почали потроху прозрівати від наполегливості і безцеремонності нового господаря і прибулих разом з ним з Харкова членів команди, які стали підминати під себе посади і «грошові теми»»¹⁴⁷. Були звільнені заступниці голови ОДА І. Купрейчик, яка до призначення Р. Грищенка виконувала обов'язки керівника, та ще один заступник, І. Боршош. Позбулися також своїх посад і начальники більшості так званих «потокових» підрозділів облдержадміністрації, а на звільнені місця призначалися переважно варяги¹⁴⁸. Зазначалося, що нова команда «буде тиснути місцеву еліту, безкомпромісно освоюючи нові «кормові бази»»¹⁴⁹.

Натомість, очільник області Р. Грищенко наголошував, що його команда формувалася за професійними якостями. Проводилася ціла низка співбесід. Багатьом було відмовлено. «Зараз команда заступників сформована. Це, безумовно, професіонали своєї справи. Напрями діяльності у них різні, але відповідальність за розвиток Сумщини і добробут її жителів – загальна»¹⁵⁰. Для призначення трьох С. Баннікова, Т. Мироненко і С. Похальчука, – було витрачено близько чотирьох місяців. Згодом було призначено ще В. Максименка. За даними прес-служби Сумської ОДА радниками її нового керівника Р. Грищенка стали харків'янка Н. Куфтеріна, яка до лютого 2020 р. була заступницею начальника управління охорони здоров'я Харківської ОДА, Р. Биков, який був засновником і керівником регіональної організації Політичної партії «Довіряй справам» у Харківській області, та О. Ларін, який служив у полку поліції особливого призначення Національної

¹⁴⁷ Павленко І. Голови ОДА та їх зальоти. Коли Зеленський розпочне чистку обласних «стаєнь». 12.08.2020. URL: <https://regionews.ua/ukr/articles/1597224325-golovi-oda-ta-yih-zaloti-koli-zelenskiy-rozpochne-chistku-oblasnih-staen>

¹⁴⁸ Павленко І. Голови ОДА та їх зальоти. Коли Зеленський розпочне чистку обласних «стаєнь». 12.08.2020. URL: <https://regionews.ua/ukr/articles/1597224325-golovi-oda-ta-yih-zaloti-koli-zelenskiy-rozpochne-chistku-oblasnih-staen>

¹⁴⁹ Павленко І. Голови ОДА та їх зальоти. Коли Зеленський розпочне чистку обласних «стаєнь». 12.08.2020. URL: <https://regionews.ua/ukr/articles/1597224325-golovi-oda-ta-yih-zaloti-koli-zelenskiy-rozpochne-chistku-oblasnih-staen>

¹⁵⁰ Губернатор Сумщини розповів про розподіл обов'язків серед своїх застав. 23.07.2020. URL: <http://dancor.sumy.ua/news/newsline/323123>

поліції Харківщини¹⁵¹. У червні 2020 р. О. Ларіна було призначено заступником сумського міського голови, в обов'язки якого входило координувати роботу правового управління та взаємодіяти з правоохоронними органами¹⁵². Загалом, разом з новим очільником області приїхало близько десяти осіб.

Представники регіональної еліти Сумщини негативно оцінювали призначення вихідців з інших областей. Так, голова фракції ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП» В. Луговий не розумів позицію голови ОДА щодо звільнення всіх «сумських» заступників, адже вихідці з інших областей не знають регіон, не знають людей. Не зрозуміло, як під час епідемії коронавірусу можна звільнити керівника профільного управління охороною здоров'я?

Традицією стали владні «війни» на обласному рівні, причиною яких як правило, був контроль над кадрами, а значить – і фінансовими потоками. Був відсутній діалог між виконавчою владою і місцевим самоврядуванням. З призначенням нового голови ОДА обласна рада очікувала консолідації зусиль, чіткої позиції, в якому напрямі рухатися і розвиватися Сумщині. Натомість керівництво області готувало рішення про передачу повноважень від обласної ради до облдержадміністрації, що суперечило усім принципам розвитку місцевого самоврядування. Обшуки в управлінні майна обласної ради, які проводили співробітники СБУ, пов'язані з тим, що не погодилися на пропозицію внести до статутів комунальних установ і підприємств зміни, які б дозволили звільняти тих керівників, які адміністрації не подобаються¹⁵³. Суперечності між позицією обласної ради і

¹⁵¹ Скаун С. Советником главы Сумской ОГА стал руководитель Харьковской организации партии Кернеса и Труханова. 02.04.2020. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/news/newslines/309919>

¹⁵² Скрипняк А. У Сумській міській раді – нові кадрові призначення. 24.06.2020. URL: <https://suspilne.media/43318-u-sumskij-miskij-radi-novi-kadrovij-priznacenna/>

¹⁵³ Див. детальн.: Бондаренко С. На Сумщині розгорається конфлікт між головою ОГА і депутатами облсовета. 09.06.2020. URL: <http://rama.com.ua/nasumshhine-razgoraetsya-konflikt-mezhdu-glavoy-oga-i-deputatami-oblsoveta/#ad-image-0>

пропозиціями ОДА були й щодо бюджетних коштів. Зокрема, 950 тис. грн, виділених депутатами на освітлення і пропаганду боротьби з коронавірусом, пішли на «піар голови ОДА», а обласна державна адміністрація запропонувала перерозподілити 3 млн грн з бюджету на власні потреби, знявши їх з проведення спортивних зборів і оздоровлення дітей-чорнобильців¹⁵⁴. Незрозумілою була ситуація з апаратами ШВЛ, на які в квітні обласна рада виділила 17 млн грн, а голова ОДА пообіцяв, що їх поставлять у квітні і вони будуть американського виробництва, але їх досі не було, а якщо й будуть, то китайські¹⁵⁵.

У поведінці регіональної політичної еліти досить часто простежувалися подвійні стандарти – для народу одні правила, а для еліти – інші. Яскравим прикладом може бути випадок з дотриманням карантинних умов. Голова ОДА разом із представниками «бізнес-еліти» Г. Дашутіним, В. Федорченком, Г. Дорошенком та іншими у будівлі ОДА підписували Меморандум про співпрацю з бізнесом, не дотримуючись норм карантину, тобто усі присутні були без захисних масок. Хоча напередодні Р. Грищенко провів брифінг, на якому наголошував про «суворий контроль за дотриманням правил карантину в області»¹⁵⁶. Згодом Сумська ОДА видалила зі своєї офіційної сторінки відеозапис трансляції підписання Меморандуму із бізнесом, на якому задокументовано, як порушували правила щодо карантину. Щоправда, фотографії цього заходу залишилися на офіційному сайті ОДА. Так само збережені і відеозаписи. Сумська журналістка О. Адаменко написала в поліцію заяву з приводу порушення правил карантину представниками Сумської облдержадміністрації і висловила сподівання, що «поліції вистачить складати протоколи не тільки на студентів з

¹⁵⁴ Бондаренко С. На Сумщині розгорається конфлікт между главой ОГА и депутатами облсовета. 09.06.2020. URL:<http://rama.com.ua/na-sumshhine-razgoraetsya-konflikt-mezhdu-glavoy-oga-i-deputatami-oblsoveta/#ad-image-0>

¹⁵⁵ Бондаренко С. На Сумщині розгорається конфлікт между главой ОГА и депутатами облсовета. 09.06.2020. URL:<http://rama.com.ua/na-sumshhine-razgoraetsya-konflikt-mezhdu-glavoy-oga-i-deputatami-oblsoveta/#ad-image-0>

¹⁵⁶ Скакун С. Сумская журналистка написала заявление в полицию на губернатора. 11.04.2020. URL: <http://dancor.sumy.ua/news/newslne/311058>

Йорданії та інших»¹⁵⁷. До речі, жінку, яка перебувала в приміщенні продуктового магазину без маски, Сумським районним судом притягнуто до адміністративної відповідальності за порушення правил карантину й стягнуто штраф у розмірі 17 000 гривень¹⁵⁸.

З іменем Р. Грищенка була пов'язана сенсаційна подія, яка викликала жваве обговорення у ЗМІ та інтернет-спільнотах. Йшлося про те, що під час застілля у зв'язку з призначенням нового начальника Сумської обласної поліції у лісі під Сумами чоловік, ніби зовні схожий на очільника області, під впливом емоцій дістав пістолет і зробив кілька пострілів – нібито в бік своїх партнерів зі святкування¹⁵⁹. А це, крім жартів, були люди, схожі на: радника міністра внутрішніх справ В. Бухарева, заступника голови Національної поліції М. Цуцкірідзе, народного депутата України І. Молотка, групи місцевих народних депутатів України від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ» та інших відповідальних і впливових представників істеблїшменту¹⁶⁰. Зазначимо, що Р. Грищенко не раз ставав учасником скандалів під час перебування на посаді голови Сумської ОДА. Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль зазначав, що «Президент неодноразово наголошував на тому, що у нас немає касти недоторканих: якщо чиновник демонструє неякісну, неефективну роботу або десь не дотягує, будуть кадрові зміни, і сьогодні вони будуть»¹⁶¹.

Новим очільником області став мільйонер з Харкова В. Хома. Свою позицію на посаді голови обласної державної адміністрації Сумщини він сформулював як модель співпраці: «Я вибудовую свою роботу, виходячи з того, які завдання ставить президент, із

¹⁵⁷ Скакун С. Сумская журналистка написала заявление в полицию на губернатора. 11.04.2020. URL: <http://dancor.sumy.ua/news/newsline/311058>

¹⁵⁸ Скакун С. Сумчанку оштрафовали на 17 тысяч за поход в магазин без маски. 28.10.2020. URL: <http://dancor.sumy.ua/news/newsline/334219>

¹⁵⁹ Павленко І. Голови ОДА та їх зальоти. Коли Зеленський розпочне чистку обласних «стаєнь». 12.08.2020. URL: <https://regionews.ua/ukr/articles/1597224325-golovi-oda-ta-yih-zaloti-koli-zelenskiy-rozpochne-chistku-oblasnih-staen>

¹⁶⁰ Павленко І. Голови ОДА та їх зальоти. Коли Зеленський розпочне чистку обласних «стаєнь». 12.08.2020. URL: <https://regionews.ua/ukr/articles/1597224325-golovi-oda-ta-yih-zaloti-koli-zelenskiy-rozpochne-chistku-oblasnih-staen>

¹⁶¹ Скакун С. Глава Сумской ОГА Роман Грищенко прокомментировал свое увольнение. 09.11.2020. URL: <http://dancor.sumy.ua/news/newsline/335812>

того, який в мене функціонал. Потрібно враховувати думку народних депутатів, депутатів обласної ради, але залежати від когось – роботи ніякої не буде. Усі мають розуміти, що є голова обласної адміністрації – це представник президента в області»¹⁶².

Серед головних завдань новий очільник області В. Хома вбачав необхідність знайти порозуміння зі Сумською обласною радою, насамперед, у питанні розподілу функцій. Зазначимо, що у Сумській області була особливість. Не всі ті функції, що мали бути делеговані (з обласної ради до ОДА), делеговані, наприклад, функції, пов'язані з управлінням охороною здоров'я, освітою, культурою. В інших областях ці функції делеговані обласній адміністрації, і обласна адміністрація контролює обласні комунальні підприємства. Такого не було в Сумській області. Управління комунального майна – це орган, який створений при обласній раді. У цьому і була особливість і невідповідність. Тому що саме обласна адміністрація реалізувала повноваження в галузі освіти, охорони здоров'я, соціальной сфері, але питання, пов'язані з призначенням керівників цих закладів, не координувалися з обласною адміністрацією. Тобто обласна рада без урахування думки обласної адміністрації призначає або призначала керівників цих комунальних підприємств і закладів, що зовсім неправильно¹⁶³. Новий голова ОДА вніс пропозиції обласній раді про те, щоб обласна адміністрація здійснювала підбір кандидатів, проводила конкурс і пропонувала їх сесії обласної ради, щоб сесія ухвалила рішення про затвердження кандидата¹⁶⁴. У комісії, звичайно, треба включати депутатів обласної ради, професіоналів, які би могли оцінити фах кандидата.

¹⁶² Скакун С. Голова Сумщини Василь Хома про місцеві еліти, ключові посади та відносини з Деркачем. 10.02.2021. URL: <http://dancor.sumy.ua/articles/politics/351567>

¹⁶³ Скакун С. Голова Сумщини Василь Хома про місцеві еліти, ключові посади та відносини з Деркачем. 10.02.2021. URL: <http://dancor.sumy.ua/articles/politics/351567>

¹⁶⁴ Скакун С. Голова Сумщини Василь Хома про місцеві еліти, ключові посади та відносини з Деркачем. 10.02.2021. URL: <http://dancor.sumy.ua/articles/politics/351567>

В. Хома декларував у відносинах з громадянами нові гасла, відповідно до вимог часу: «Ми маємо розуміти настрої людей, моніторити питання інформаційної безпеки, напрямки, пов'язані з мобілізацією. Я хочу вибудувати таку конструкцію, щоб ми розуміли, що там відбувається, «міряли температуру», настрої людей і були би готові у будь-який момент відреагувати»¹⁶⁵. Голова ОДА вбачав також проблему в тому, що «в області були своєрідні «закриті зони», де місцеві клани повністю контролювали життя міста, «зрослися» з правоохоронною системою і могли не допускати бізнес, який хоче зайти з інвестиціями – щоб не з'являлася конкуренція»¹⁶⁶. Внаслідок цього зарплати низькі, немає економічного розвитку, люди виїждять до інших регіонів у пошуках роботи. На роботу за кордон їдуть через близькість кордону, найчастіше до Росії. Кордон залишається майже відкритим, оскільки реалізація проєкту «Стіна» на Сумщині виконана лише 30%. Цим користуються контрабандисти, також це може використати РФ. На частині території взагалі відсутнє українське мовлення. Місцеві мешканці нерідко дивляться російські телеканали. Особливість Сумщини на тлі інших областей – дуже низька частка тих, хто споживає інформацію із загальнонаціональних інтернет-ЗМІ – це лише декілька відсотків¹⁶⁷.

З перших днів своєї діяльності голова ОДА заявив про готовність до співпраці, наголосивши, що готовий спілкуватися з усіма. «Із Деркачем ми спілкувалися давно, із Бухаревим і Молотком – теж. Я готовий шукати компроміс з усіма тими, хто готовий працювати на благо Сумщини»¹⁶⁸. Однак зауважив, що не

¹⁶⁵ Скакун С. Голова Сумщини Василь Хома про місцеві еліти, ключові посади та відносини з Деркачем. 10.02.2021. URL: <http://dancor.sumy.ua/articles/politics/351567>

¹⁶⁶ Аналітики оприлюднили дослідження гуманітарної та безпекової ситуації у 5 прикордонних областях України. 13.02.2020. URL: <https://uacrisis.org/uk/74892-security-passport-5-ukrainian-regions>

¹⁶⁷ Аналітики оприлюднили дослідження гуманітарної та безпекової ситуації у 5 прикордонних областях України. 13.02.2020. URL: <https://uacrisis.org/uk/74892-security-passport-5-ukrainian-regions>

¹⁶⁸ Скакун С. Голова Сумщини Василь Хома про місцеві еліти, ключові посади та відносини з Деркачем. 10.02.2021. URL: <http://dancor.sumy.ua/articles/politics/351567>

підє на компромїс із тими, хто буде робити щось всупереч – всупереч завдань президента, всупереч розвитку Сумщини, наголосивши, що у них суто ділові та конструктивні взаємини¹⁶⁹. Оцїнюючи поведїнку нового очїльника області, мїський голова Сум О. Лисенко зазначав, що «обласний очїльник не займається політичною боротьбою і не намагається впливати на політичні процеси в області»¹⁷⁰. Попри те, перші кроки нового очїльника області були пов'язані зі скандалом. Колишній голова Сумської райдержадміністрації В. Бурбика подав на голову Сумської ОДА В. Хому заяву до Державного бюро розслідувань, звинувативши у недоброчесних мотивах та цілях роботи в Сумській області та підробці його заяви про звільнення¹⁷¹.

На першїй сесїї Сумської обласної ради восьмого скликання (2020), крім обрання голови та його заступника, прийнято рїшення «Про присвоєння рангів посадової особи місцевого самоврядування та умови оплати праці керівництва обласної ради»¹⁷², яке включало призначення 100% премїй. Зазначимо, що головою ради був обраний представник великого бізнесу, забудовник, засновник, власник і генеральний директор будівельної компанії «Федорченко», який балотувався від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ». Перший заступник голови О. Стрельченко до обрання на цю посаду працював директором футбольного спортклубу, що мав статус комунального підприємства обласної ради, і балотувався від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

¹⁶⁹ Скакун С. Голова Сумщини Василь Хома про місцеві еліти, ключові посади та відносини з Деркачем. 10.02.2021. URL: <http://dancor.sumy.ua/articles/politics/351567>

¹⁷⁰ Ревера М. Мер Сум Олександр Лисенко: «Я не можу сьогодні бути в меншості, а більшість не може бути без мїського голови». 22.12.2020. URL: <https://regionews.ua/ukr/interview/1608612218-mer-sum-oleksandr-lisenko-ya-ne-mozhu-sogodni-buti-v-menshosti-v-miskradi-a-bilshist-ne-mozhe-buti-bez-miskogo-golovi>

¹⁷¹ Уволенний президентом экс-глава Сумской РГА подал заявление в ГБР на губернатора Сумщины. 22.02.2021. URL: <http://dancor.sumy.ua/news/newline/353766>

¹⁷² Про присвоєння рангів посадової особи місцевого самоврядування та умови оплати праці керівництва обласної ради. 03.12.2020. URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/rishennja-oblasnoji-rady/8-sklykannja/category/220-rishennja-1-sesiji-03122020.html>

«ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ»¹⁷³. Голова обласної ради В. Федорченко і його перший заступник О. Стрельченко запевнили, що не перейматимуться політикою, а працюватимуть виключно на інтереси сумчан та на економіку області. Оцінюючи поведінку нового складу обласної ради, зазначалося, що до ради пройшло чимало депутатів, які не зважатимуть на «підказки» столичних однопартійців¹⁷⁴. Багато представників Сумської обласної ради восьмого скликання відрізняються від попередників солідним «економічним багажем», і будь-кому з них нецікава політична нестабільність на регіональному рівні¹⁷⁵.

Уже через два місяці після обрання голову Сумської обласної ради В. Федорченка звинуватили у зловживанні службовим становищем, втручанням у роботу комунального підприємства, визначанні підрядником виконання ремонтних робіт у НКП «СОЦЕМД та МК» будівельну фірму ПАТ «СумБуд» в обхід тендера¹⁷⁶.

Коаліція президентської команда «СЛУГИ НАРОДУ» та проросійської «ОПЗЖ» – це не тільки реванш регіоналів, які знову потрапили до сумського парламенту, а й відверте протягування своїх людей на керівні посади. До такого висновку можна дійти після оприлюдненої в Facebook інформації від начальника Управління майном Сумської обласної ради Д. Нагорного щодо намагань керівництва обласної ради поза конкурсом призначити О. Курашвілі на керівну посаду в Обласний ліцей-інтернат спортивного профілю «Барса». Управління майном Сумської обласної ради, яке діяло виключно в межах діючого законодавства, не могла погодити призначення особи, яка не відповідала

¹⁷³ Чернов В. Головою облради обрали будівельника. 10.12.2020. URL: <http://www.golos.com.ua/article/339507>

¹⁷⁴ Чернов В. Головою облради обрали будівельника. 10.12.2020. URL: <http://www.golos.com.ua/article/339507>

¹⁷⁵ Чернов В. Головою облради обрали будівельника. 10.12.2020. URL: <http://www.golos.com.ua/article/339507>

¹⁷⁶ Голову Сумської обласної ради звинуватили у зловживанні службовим становищем. 15.02.2021. URL: <http://sumy.today/news/politics/14431-holova-sumskoi-oblrady-fedorchenko-ne-vtrymavsia-vid-spokusy-teper-maie-hotuvatysia-dozustrichi-z-nabu.html>

кваліфікаційним вимогах, виконуючим обов'язки ліцею «Барса», навіть якщо це кум першого заступника голови обласної ради з «ОПЗЖ» О. Стрельченка і навіть якщо була вказівка голови обласної ради В. Федорченка підготувати розпорядження про таке призначення¹⁷⁷.

За сто днів діяльності на посаді голови Сумської обласної ради В. Федорченко встиг посваритися з багатьма впливовими депутатами, зануритися у неоднозначну тему з закупівлі лінійного прискорювача, яка вже на старті віддавала схематозом, опинитися на вістрі будівельного скандалу, і навіть не одного. Були проблеми у голови і у самій раді. В. Федорченко не влаштовував депутатів від ВО «Батьківщина» та Політичної партії «За майбутнє», які не увійшли до коаліції і не були допущені до розподілу посад. Вступив В. Федорченко у конфлікт і з представниками ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ», у результаті якого депутат від цієї сили Д. Нагорний втратив посаду начальника управління майном облради. Та, що головне, втрутився у надто токсичну ситуацію навколо місцевого підприємства ПАТ «Сумське НВО» з російськими власниками¹⁷⁸. З огляду ж на розгорнуту в Україні санкційну кампанію, власники заводу, серед яких, окрім В. Лук'яненка-молодшого, перебував й нардеп з ОПЗЖ В. Новинський, цілком можуть опинитися під санкціями РНБО. Всі ці нюанси не зупинили В. Федорченка, який раптово і несподівано для всіх став на бік В. Лук'яненка та публічно обіцяв йому підтримку.

Упродовж усіх років незалежності в області діяли як формальні, так і неформальні правила гри, а також неформальні лідери. Зокрема, багаторічного народного депутата України А. Деркача називали неофіційним «куратором» півночі Сумської

¹⁷⁷ Керівництво Сумської облради звинувачують у «кумівстві». 12.02.2021. URL: <https://sumy.life/novyny/polityka/3619-kerivnitstvo-sumskoj-oblradi-zvinuvachuyut-u-kumivstvi>

¹⁷⁸ Хомченко М. Скандальний Федорченко: Коли Сумська облрада видасть чорну мітку своєму голові. 29.03.2021. URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/skandalniy-fedorchenko-koli-sumska-oblrada-vidast-chornu-mitku-svoemu-golovi-202103291301891>

області, у поведінці, зв'язках та діяльності якого було багато незвичайного. Зокрема, наприкінці 1990 р. його називали неформальним представником в Україні боса російської мафії С. Могиловича, мафіозі світового масштабу, одного з «хрещених батьків» російської організованої злочинності, чиї інтереси простяглися від Росії та України до США, який, у свою чергу, тісно пов'язаний із російським ФСБ та особисто В. Путіним, був одним з найбільш розшукуваних американським ФБР злочинців, організатором корупційної схеми поставок газу в Україну¹⁷⁹. З іншого боку, А. Деркач, з 1998 р. був народним депутатом України. Говорячи про його зв'язки з очільниками держави, зазначали, що «Деркач був прокучмівський, потім проющенківський, потім проянуковичівський»¹⁸⁰. А ще він вважав, що «Сумщина – його королівство» та що існувала його власна система влади, яка контролювала все на Сумщині. За джерелами розслідування зазначалося: «Губернатор (М. Ключко – НБРУ) – це людина Деркача, прокурор – людина Деркача, міліціонери – люди Деркача, ректор університету (Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка) – НБРУ) – людина Деркача, головний лікар – людина Деркача. На Сумщині школа-інтернат не може поміняти жінку, яка прибирає кімнати, без дозволу Деркача»¹⁸¹.

При цьому А. Деркач був віруючою людиною і разом із В. Новинським входив до числа так званих «православних олігархів» – групи великих бізнесменів, які спонсорували УПЦ Московського патріархату і суттєво впливали на внутрішнє життя цієї конфесії, а також дбали про її інтереси в Україні. Точніше, стежили, щоб вона не надто відходила від генеральної лінії,

¹⁷⁹ Андрій Деркач – православний чекіст: 10 фактів про Андрія Деркача. Розслідування. URL: <https://vgolos.info/andrey-derkach-pravoslavnyy-chekist-10-faktiv-pro-andriia-derkacha-rozsliduvannia/>

¹⁸⁰ Андрій Деркач – православний чекіст: 10 фактів про Андрія Деркача. Розслідування. URL: <https://vgolos.info/andrey-derkach-pravoslavnyy-chekist-10-faktiv-pro-andriia-derkacha-rozsliduvannia/>

¹⁸¹ Андрій Деркач – православний чекіст: 10 фактів про Андрія Деркача. Розслідування. URL: <https://vgolos.info/andrey-derkach-pravoslavnyy-chekist-10-faktiv-pro-andriia-derkacha-rozsliduvannia/>

визначеної у Москві¹⁸². А. Деркач активно лобіював обрання одіозного митрополита Онуфрія главою УПЦ МП, з яким його пов'язували давні дружні стосунки¹⁸³. У вересні 2020 р. Міністерство юстиції США ввело проти А. Деркача і його бізнесу персональні санкції за втручання у процес виборів президента США. Посольство США в Україні назвало його «російським агентом»¹⁸⁴. У жовтні соціальна мережа Facebook видалила його персональну сторінку, а наприкінці грудня Генеральна Прокуратура України зареєструвала кримінальне провадження проти А. Деркача за заявою Центру протидії корупції. Його звинуватили в державній зраді і втручанні в роботу державного діяча¹⁸⁵. На території Сполучених Штатів заблокована власність, а американцям заборонені розрахунки з цією особою. Чіткої позиції української влади щодо діяльності народного депутата України немає.

Представники регіональної політичної еліти часто до своїх активів залучають соціальні мережі для комунікації з населенням, особливо напередодні виборчих кампаній. Найбільш популярною соціальною мережею серед політичних сил Сумської області та партійних функціонерів був Facebook. Знайдено 38 пабліків у цій соціальній мережі, які стосувалися активних в області політичних партій та відомих політиків. 22 з них – це публічні сторінки, ще 11 – аккаунти політичних діячів та 5 сторінок-спільнот¹⁸⁶. Instagram була другою за популярністю соціальною мережею, яку обирали партії для комунікації з виборцями. 9 сторінок у сумському сегменті Instagram стосувалися активних в області політичних

¹⁸² Андрій Деркач – православний чекіст: 10 фактів про Андрія Деркача. Розслідування. URL: <https://vgolos.info/andrey-derkach-pravoslavnyu-chekist-10-faktiv-pro-andriia-derkacha-rozsliduvannia/>

¹⁸³ Андрій Деркач – православний чекіст: 10 фактів про Андрія Деркача. Розслідування. URL: <https://vgolos.info/andrey-derkach-pravoslavnyu-chekist-10-faktiv-pro-andriia-derkacha-rozsliduvannia/>

¹⁸⁴ Бондаренко С. Как крысятничали политики на Сумщине. 26.01.2021. URL: <http://rama.com.ua/kak-kryisyatnichali-politiki-na-sumshhine/>

¹⁸⁵ Бондаренко С. Как крысятничали политики на Сумщине. 26.01.2021. URL: <http://rama.com.ua/kak-kryisyatnichali-politiki-na-sumshhine/>

¹⁸⁶ Коренева О. Спроможність місцевих осередків політичних партій в Сумській області. 06.07.2020. URL: <https://www.oporaua.org/report/vybory/partii/20141-spromozhnist-mistsevikh-oseredkiv-politichnikh-partii-v-sumskii-oblasti>

партій. Також 3 канали із назвами партій в Telegram. Крім цього, один представник, пов'язаний із партією, який вів ютуб-канал¹⁸⁷.

Найпопулярнішими та найактивнішими були аккаунти народного депутата України А. Деркача (кількість підписників – 92617), депутата обласної ради Ю. Чмиря (9975), колишнього народного депутата України О. Медуниці (5529), колишнього міського голови Г. Мінаєва (5000), голови партійної організації О. Стрельченка (5000), депутата обласної ради А. Кисіля (5000), депутата обласної ради Л. Ричкіної (4999), народного депутата України М. Ананченка (4988), народного депутата України І. Молотка (4984)¹⁸⁸. І політичні партії, і кандидати у депутати не обмежували свою передвиборчу агітацію лише соціальними мережами. Актуальною була й «джинса» у ЗМІ та інтернет-виданнях, а також зовнішня реклама.

Дедалі частіше йшлося про те, що головна «ідеологія країни» – популізм¹⁸⁹. Неодноразово наголошувалося на тому, що «популізм стає міною уповільненої дії», кругом розставлені «пастки популізму», а «політики декларують не власні погляди і навіть не власні плани, а те, що найкраще сприймається виборцем». Це стало певним поштовхом до того, що у лютому 2019 р. на сайті електронних петицій зареєстрували звернення про запровадження кримінальної відповідальності за невиконання політичних обіцянок.

Сумські сайти практично не писали про кандидатів у Президенти, демонструючи низький рівень висвітлення не лише виборів, а й політичних процесів загалом. Політичні новини становили менше 8 % від загальної кількості новин онлайн-ресурсів. Натомість, значно зросла роль креативу нестандартних підходів, таких як відеозвернення у Facebook, стікери у Telegram та вірші в

¹⁸⁷ Коренева О. Спроможність місцевих осередків політичних партій в Сумській області. 06.07.2020. URL: <https://www.oporaua.org/report/vybory/partii/20141-spromozhnist-mistsevikh-oseredkiv-politichnikh-partii-v-sumskii-oblasti>

¹⁸⁸ Коренева О. Спроможність місцевих осередків політичних партій в Сумській області. 06.07.2020. URL: <https://www.oporaua.org/report/vybory/partii/20141-spromozhnist-mistsevikh-oseredkiv-politichnikh-partii-v-sumskii-oblasti>

¹⁸⁹ Біла І. Вибори–2019: популізм стає міною уповільненої дії (огляд преси). 10.12.2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29646070.html>

Instagram. З початку виборчої кампанії Сумщину відвідали 13 кандидатів у президенти. Більшість цих візитів були публічними, широко анонсувалися у ЗМІ. Кандидати зустрічалися із виборцями обласного центру та в районах області, давали пресконференції. Виборці отримували листи та телефонні дзвінки від кандидата у президенти П. Порошенка.

Серед кандидатів у президенти був уродженець Сумщини, колишній помічник народного депутата України четвертого скликання (2002–2006) П. Ющенко О. Ващенко. Його передвиборча програма була досить популістською з промовистою назвою: «Шлях до нової України», а себе він позиціонував: «Я – українець. Народжений в Україні на Сумщині». У програмі кандидата передбачалося максимальне залучення еліти української нації, знань і досвіду української інтелігенції, всіх мудрих та патріотично налаштованих громадян до безпосередньої участі в управлінні суспільством і державою¹⁹⁰. У селищі Недригайлів Сумської області більшість проголосувала за В. Зеленського. А кандидат О. Ващенко, який народився у цьому селищі, набрав 4 голоси.

Головне питання популізму – це питання комунікації між виборцями і елітами. За результатами першого туру голосування В. Зеленський у Сумській області здобув 32,66% голосів виборців, що втричі більше, ніж у П. Порошенка –10,66%¹⁹¹. У В. Зеленського в усіх шести округах області – перше місце. У двох округах П. Порошенко посів третє місце, в одному – четверте, і в трьох – п'яте¹⁹². Друге місце у Ю. Тимошенко. Підтримка Ю. Бойка локалізувалася переважно у окрузі №159 – через сприяння народного депутата України А. Деркача. Результати виборів експерти розцінюють як низьку якість роботи обласної влади та депутатів від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА»

¹⁹⁰Передвиборна програма Олександра Ващенко. 12.02.2019. URL: https://lb.ua/news/2019/02/12/419527_peredviborna_programa_oleksandra.html

¹⁹¹ Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 2019. Підтримка лідера в регіонах. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp313pt001f01=720.html>

¹⁹² Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 2019. Підтримка лідера в регіонах. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp313pt001f01=720.html>

всіх рівнів. На нашу думку, такі результати – це втрата комунікації між виборцями політичних партій і представниками колишніх політичних еліт.

У другому турі кандидатуру В. Зеленського на пост Президента України на Сумщині підтримали 82,1% виборців, у Сумах – 77,6%¹⁹³. П. Порошенка, відповідно, підтримали 15,9% жителів Сумщини та 19,9% жителів Сум¹⁹⁴. Популістські технології на Сумщині виявилися не ефективними. У виборців існувала традиція голосувати на власний розсуд, всупереч тиску чи обіцянкам.

За результатами моніторингу 1172 новин сумських онлайн-медіа («Данкор онлайн», «SumyToday», «The Sumy Post», «0542.ua», «Ваш шанс», «Сумські дебати», «Азимут Сум», «Сумське віче», «Панорама», «Everyday.Sumy»), проведеного Інститутом масової інформації в період з 3 по 5 жовтня 2020 р. на предмет розміщення матеріалів з ознаками політичної замовності та неналежно маркованої агітації, наявності в них фейків/маніпуляцій та визначення основних замовників джинси, виявлено, що 47 (4% від усіх новин) були джинсою, тобто мали явні ознаки політичної замовності¹⁹⁵. Жодного замовного матеріалу за цей період не розмістили лише три медіа з десяти – «Данкор онлайн», «SumyToday» і «Панорама».

Специфічною ознакою сумської «джинси» був її особистісний характер – лише 17% цих матеріалів піарили партії, замовниками решти були або місцеві політики (51% джинси), або місцеві чиновники (32%)¹⁹⁶. Найбільшими замовниками були: міський

¹⁹³ Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 2019. Підтримка лідера в регіонах. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp313pt001f01=720.html>

¹⁹⁴ Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 2019. Підтримка лідера в регіонах. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp313pt001f01=720.html>

¹⁹⁵ Захарченко О. Міський голова та керівник обласної адміністрації – головні замовники джинси в сумських онлайн-медіа. 22.10.2020. URL: <https://imi.org.ua/blogs/miskyj-golova-ta-kerivnyk-oblasnoyi-administratsiyi-golovni-zamovnyky-dzhynsy-v-sumskyh-onlajn-media-i35801>

¹⁹⁶ Захарченко О. Міський голова та керівник обласної адміністрації – головні замовники джинси в сумських онлайн-медіа. 22.10.2020. URL: <https://imi.org.ua/blogs/miskyj-golova-ta-kerivnyk-oblasnoyi-administratsiyi-golovni-zamovnyky-dzhynsy-v-sumskyh-onlajn-media-i35801>

голова О. Лисенко та голова Сумської обласної державної адміністрації Р. Грищенко. Сумські онлайн-медіа за період моніторингу розмістили 14 матеріалів з піаром міського голови Сум і кандидата на цю посаду О. Лисенка: «The Sumy Post», «0542.ua», «Сумське віче» і «Everyday.Sumy» – по дві новини, а «Сумські дебати» і «Азимут Сум» – по три¹⁹⁷. Виявлено було і 13 замовних матеріалів про Р. Грищенка: по 3 на сайтах «Сумські дебати» і «Сумське віче», по дві – в «Everyday.Sumy», «Азимут Сум» і «Ваш шанс», і ще одну – в «The Sumy Post»¹⁹⁸.

Представники регіональної політичної еліти досить пасивно сприяли впровадженню державних проєктів з діджиталізації. Лише завдяки тиску активістів та громадських організацій на владу почалася їх реалізація. Як наслідок, активісти користувалися довірою у населення (близько 70%), у той час як довіру до органів місцевої влади жителі області оцінювали у 2,6 бала з 10¹⁹⁹.

Певним тестом для регіональної політичної еліти став «Кодекс етичної поведінки під час місцевих виборів», який розробила Громадянська мережа «ОПОРА» і надіслала листи із пропозицією підписати голові Сумської ОДА, міським головам Сум, Конотопа, Ромен, Шостки, Охтирки, Краснопілля та Білопілля. Зовсім не випадково першим серед посадовців Сумської області підписав 5 жовтня «Кодекс етичної поведінки під час місцевих виборів» міський голова Тростянецької ОТГ Ю. Бова та взяв зобов'язання дотримуватися його положень²⁰⁰. Кодекс містив основні етичні

¹⁹⁷ Захарченко О. Міський голова та керівник обласної адміністрації – головні замовники джинси в сумських онлайн-медіа. 22.10.2020. URL: <https://imi.org.ua/blogs/miskyj-golova-ta-kerivnyk-oblasnoyi-administratsiyi-golovni-zamovnyky-dzhynsy-v-sumskyh-onlajn-media-i35801>

¹⁹⁸ Захарченко О. Міський голова та керівник обласної адміністрації – головні замовники джинси в сумських онлайн-медіа. 22.10.2020. URL: <https://imi.org.ua/blogs/miskyj-golova-ta-kerivnyk-oblasnoyi-administratsiyi-golovni-zamovnyky-dzhynsy-v-sumskyh-onlajn-media-i35801>

¹⁹⁹ Паспорт безпеки України 2019: підсумки та рекомендації. Київ: НІСД, 2020. С.13.

²⁰⁰ Голова Тростянецької ОТГ першим на Сумщині підписав Кодекс етичної поведінки під час місцевих виборів. 08.10.2020. URL: <https://trostyanets.info/novyny/pokazaty/golova-trostyaneckoji-otg-pershim-na>

вимоги до поведінки посадових осіб та державних службовців задля уникнення дій, що можуть класифікуватися як зловживання 5 типами адмінресурсу: кадровим і матеріальним, бюджетним, силовим, регуляторним та медійним.

Згодом ініціативу підтримав голова Білопільської міської ради Ю. Зарко. 9 жовтня кодекс своїми підписами підтримали 44 працівники Охтирської міської ради, а також виконувач обов'язки міського голови, секретар Роменської міської ради В. Мицик²⁰¹. Зазначимо, що станом на 15 жовтня 2020 р. кодекс підписали 34 особи з усієї України та колективно працівники Охтирської міської ради²⁰². Згідно з текстом Декларації підтримки підписанти брали на себе зобов'язання дотримуватися положень «Кодексу поведінки посадових осіб та державних службовців під час виборчого процесу», а також заявляли про те, що не будуть застосовувати у своїх цілях чи інтересах інших кандидатів та партій адміністративний ресурс під час місцевих виборів 2020 р. Окрім цього, вони декларували утримання від: використання службової інформації в політичних цілях; залучення підлеглих до передвиборчої агітації; використання офіційних заходів, пов'язаних з виконанням службових повноважень для виборчих цілей; ініціювання і запровадження під час виборчої кампанії нових чи додаткових пільг та інших соціальних виплат тощо²⁰³. Водночас, переважна більшість представників регіональної політичної еліти Сумщини так і не підписали Кодексу, а також ігнорували «Європейський кодекс поведінки для всіх осіб, які залучені до місцевого та регіонального врядування», і далі використовуючи адміністративний ресурс,

²⁰¹ Кодекс етичної поведінки підписав ще один посадовець Сумської області – в.о. міського голови Ромен. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21497-kodeks-etichnoyi-povedinki-pidpisav-shche-odin-posadovets-sumskoyi-oblasti-v-o-miskogo-golovi-romen

²⁰² Як підписати Кодекс етичної поведінки під час місцевих виборів. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/20703-iaak-pidpisati-kodeks-etichnoyi-povedinki-pid-chas-mistsevikh-viboriv

²⁰³ Кодекс етичної поведінки підписав ще один посадовець Сумської області – в.о. міського голови Ромен. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21497-kodeks-etichnoyi-povedinki-pidpisav-shche-odin-posadovets-sumskoyi-oblasti-v-o-miskogo-golovi-romen

підкуп, маніпуляції, як і в усі попередні роки, у процесі виборчих кампаній.

Політична поведінка, дії, політична активність та участь у прийнятті рішень очільників області найбільше запам'яталися населенню регіону завдяки, наприклад, А. Спіфанов – «видатними ораторськими здібностями»; В. Щербань – тим, що запровадив «диктатуру технологій» і донецьку цивілізаційну місію серед диких аборигенів²⁰⁴. М. Лаврик був людиною душевною, відразу ж ніби як зловив даїшника на хабарі. А ніби як і не спіймав. І це «ніби як» стало справжнім символом його правління. Ніби як правив, а ніби як і ні²⁰⁵. Головним сенсом перебування Н. Гаркавої на посаді очільника області було трохи підправити гендерну статистику кількості жінок в українській владі. Підправила і відбула (правда, не без скандалу) розвивати спиртову галузь²⁰⁶. П. Качур вирішив цивілізувати регіон уже з львівських позицій. Але чи то цивілізаційного запалу не вистачило, чи то часу, однак справа обмежилася фактично ремонтом філармонії²⁰⁷. Другий термін перебування на посаді М. Лаврика, який хабарників уже не ловив, хоча душевності не поменшало і, як і раніше, міг пустити сльозу з приводу проблем з народним господарством²⁰⁸. Ю. Чмирь – донецький уродженець, розвивав футбол і нагромаджував безліч планів, навіть кілька разів заманював у регіон В. Януковича. Однак одних візитів президента було мало для того, щоб Сумщина відчула «покращення життя вже сьогодні»²⁰⁹. Яскравість правління

²⁰⁴ Івченко В. Губернаторская непруха. 01.07.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/154521>

²⁰⁵ Івченко В. Губернаторская непруха. 01.07.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/154521>

²⁰⁶ Івченко В. Губернаторская непруха. 01.07.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/154521>

²⁰⁷ Івченко В. Губернаторская непруха. 01.07.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/154521>

²⁰⁸ Івченко В. Губернаторская непруха. 01.07.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/154521>

²⁰⁹ Івченко В. Губернаторская непруха. 01.07.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/154521>

В. Шульги компенсувалася стислістю перебування на посаді, а також кримінальними справами, які збуджують «в жителів області надію на посадку»²¹⁰. М. Клочку дуже пощастило з попередником, оскільки, щоб виділитися в гірший бік, потрібно було мати справжній талант. Він «настільки добре зливався з фоном, що запитай жителя області, хто сидить в обласній державній адміністрації, то не кожний і відповідь»²¹¹, а ще його існування в основному підтверджувалося лише поздоровленнями з професійними святами²¹². Таким чином, не одне десятиліття керівників (у сенсі дій, а не посвідчення) не було, і жили якимось. З іншого боку, сумно, що і далі доведеться жити «як-то», а не добре чи хоча б нормально²¹³.

Це підтверджують і результати соціологічних досліджень Socium rate* щодо ставлення сумчан до інституту голови обласної державної адміністрації. «На питання про те, чи помітили сумчани відсутність упродовж 4-х місяців голови обласної державної адміністрації (весь цей час працював виконувач обов'язки), 93,2% респондентів відповіли, що не помітили відсутності чиновника, і тільки 6,8% вказали, що відчули відсутність керівника області»²¹⁴. Крім того, у респондентів поцікавилися доцільністю збереження інституту голів ОДА, як чиновників, які призначаються президентом. При відповіді на це питання думки розділилися: 63,6% опитаних вважали, що повноваження з управління справами в області слід передати депутатам обласної ради; 36,4% респон-

²¹⁰ Івченко В. Губернаторская непруха. 01.07.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/154521>

²¹¹ Івченко В. Губернаторская непруха. 01.07.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/154521>

²¹² Івченко В. Губернаторская непруха. 01.07.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/154521>

²¹³ Івченко В. Губернаторская непруха. 01.07.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/154521>

* Дослідження проводилося у період з 29 січня по 5 лютого 2015 р. Було опитано 405 респондентів старше 18 років за методом face-to-face. Помилка вибірки не перевищила $\pm 2,5\%$.

²¹⁴ Исследование: сумчане не заметили долгого отсутствия губернатора (инфографика). 20.02.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/147193>

дентів підтримували існуючу систему державного управління на рівні області²¹⁵.

Сумський сайт Sumy.Today, власником якого був колишній народний депутат від Сумщини О. Медуниця, опитав читачів, хто, на їхню думку, був найкращим головою ОДА за всі часи незалежності України*. Найбільше голосів, за результатами голосування – 25% – набрав Ю. Чмирь, який був головою ОДА у 2010–2013 роках. На 1% менше у А. Єпіфанова (1992–1998 рр.). В. Щербань (1999–2005 рр.) набрав 12% голосів. 10% – у М. Берфмана (1998–1999 рр.). Далі – П. Качур (2006–2008 рр.) – 9%, М. Клочко (2014–2019 рр.) – 8%, тимчасово виконувачка обов'язки голови ОДА І. Купрейчик (2019 р.) – 5%, В. Шульга (2014 р.) – 3%, М. Лаврик (2005, 2008–2010 рр.) – 2% і Н. Гаркава (2005–2006 рр.) – 1%²¹⁶. Загалом в області надто швидко змінювалися керівники районних і обласних структур. Найвищих показників область добивалася у ті періоди, коли влада в ній була постійною і стабільною, а не переходила дуже швидко «з рук у руки»²¹⁷. За останні роки голови або виконувачі обов'язки голови Сумської облдержадміністрації працювали на цій посаді в середньому лише по 1,2 роки.

Підсумовуючи, зазначимо, що обрана лінія поведінки регіональної політичної еліти не завжди була послідовною, оскільки підлягала впливу багатьох факторів зовнішнього середовища й індивідуальних властивостей еліти. На неї впливав не лише процес прийняття рішень у межах правлячої групи, а також якість її членів та лідерів, їхні ідеологічні установки та цінності. Інтереси, ресурси, цілі і дії – це блоки, які дозволили проаналізувати причини і можливості кроків, які використовувала регіональна

²¹⁵ Исследование: сумчане не заметили долгого отсутствия губернатора (инфографика). 20.02.2015. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/147193>
* Усього, за даними сайта, у голосуванні взяли участь 1575 осіб.

²¹⁶ Сайт экс-нардепа Медуниці визнав Юрія Чмиря найкращим губернатором. 10.10.2019. URL: <https://debaty.sumy.ua/news/politics/sajt-eks-nardepa-medunitsi-viznav-yuriya-chmirya-najkrashhim-gubernatorom>

²¹⁷ Чернов В. Колишніх керівників не буває. 29.01.2020. URL: <http://www.golos.com.ua/article/326874>

політична еліта Сумщини. Інтереси впливали на формування цілей, тоді як лінія дій була пов'язана з доступним набором ресурсів. Характер впливу зумовлювався здатністю еліти до осмислення і аналізу ситуації, яка склалася. Ресурси і лінія дій перебували у безпосередній залежності від матеріального становища. Регіональна політична еліта артикулювала усвідомлення інтересів, оцінку ресурсів і висунення цілей, що дозволяло формувати лінію поведінки, яка виявлялася у прийнятті і виконанні політичних рішень на регіональному рівні. Політична поведінка визначалася не лише внутрішніми мотивами, але й властивостями політичної системи чи регіонального політичного режиму.

Регіональна політична еліта продукувала низку соціально значущих ризиків, пов'язаних з домінуванням у ній вузько-корпоративних, егоїстичних, насамперед, матеріальних ресурсів, у жертву яких приносилися державні та загальнонаціональні інтереси. Для того, щоб бути ефективнішими, політичні еліти повинні оцінювати ризики та розробляти стратегії реагування. Однак здебільшого серед регіональної політичної еліти Сумщини домінували ситуативні, а не стратегічні альтернативи.

Вивчення конкретних випадків, пов'язаних з поведінкою еліти, дозволило з'ясувати, якою була суспільно-політична і економічна ситуація в регіоні, які сили мали найбільший вплив на політичний і економічний процес, як провідні актори регіонального рівня взаємодіяли один з одним і які форми поведінки застосовували. Політичне переформатування місцевих органів представницької та виконавчої влади, значна їх політизація залежали від поведінки політичних сил на всеукраїнському рівні, взаємовідносин у середовищі регіональної політичної еліти.

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

ТЕТЯНА БЕВЗ

**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА СУМЩИНИ:
ЦІННОСТІ, ІДЕНТИЧНОСТІ,
ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА**

Монографія

Підписано до друку 10.06.2022 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Ум. друк арк. 13,02 Обл.-вид. арк. 11,75
Тираж 120 прим. Зам. № 2032

Національна академія наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса
01011, м. Київ, вул. Генерала Алмазова, 8
Тел. (044) 285-65-61
www.ipiend.gov.ua, e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20
Тел. (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК No 2776 від 26.02.2007 р